

Od lomače do popularne kulture: promjena viđenja vještica

Ljubek, Anamarija

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Department of Cultural studies / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Odjel za kulturologiju**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:156:856643>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the diploma theses of the Department of Cultural Studies, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek](#)

SVEČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA
U OSIJEKU
ODJEL ZA KULTUROLOGIJU

DIPLOMSKI RAD

Osijek, 19. rujna 2017.

Anamarija Ljubek

SVEČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA
U OSIJEKU
ODJEL ZA KULTUROLOGIJU

DIPLOMSKI RAD

NASLOV TEME: Od lomače do popularne kulture: promjena viđenja vještica

Anamarija Ljubek

Osijek, 19. rujna 2017.

(vlastoručni potpis)

**SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA
U OSIJEKU
ODJEL ZA KULTUROLOGIJU**

TEMA: Od lomače do popularne kulture: promjena viđenja vještica

PRISTUPNIK: Anamarija Ljubek

TEKST ZADATKA: U ovome se radu prikazuje pomak s negativne percepcije vještica i čarobnjaka na pozitivnu, pri čemu je serijal *Harry Potter* J. K. Rowling predstavljen kao ključan čimbenik u tome prevratu.

<i>ODJEL ZA</i>		
<i>KULTUROLOGIJU</i>		
<i>DIPLOMSKI RAD</i>		
Znanstveno područje: Humanističke znanosti		
Znanstveno polje: Etnologija i antropologija		
Znanstvena grana: Antropologija		
Prilog:	Izrađeno:	
	Primljeno:	
Mj:	Broj priloga:	
Pristupnik: Anamarija Ljubek		

Osijek,

Mentor:

Predsjednik Odbora za završne i diplomske ispite:

Sadržaj:

UVOD.....	1
1. Vražji suradnici.....	3
1.1. Vješticarstvo i čarobnjaštvo	3
1.2. Progoni vještica	4
1.2.1. Inkvizicija	6
1.2.2. Inkvizitorski postupak	7
1.2.3. Vještice i čarobnjaci	9
1.3. Tko su bile vještice?	9
2. „Žigosanje“ književnošću.....	13
2.1. <i>Malleus Maleficarum</i>	13
2.1.1. <i>Žarko želeći</i>	15
2.1.2. Tri elementa čarobnjaštva	16
2.1.3. Izvođenje i odstranjivanje čarobnjaštva	18
2.1.4. Sudski postupci	19
2.1.5. „Summa summarum“	22
2.2. Priče o vješticama.....	24
3. Anomalija u paradigmi	28
3.1. „Svaka akcija nosi jednaku i suprotnu reakciju I“	28
3.1.1. Kolonizacija	29
3.1.2. Znanstvena revolucija.....	31
3.1.3. Industrijska revolucija	33
3.1.4. Francuska revolucija i začetak feminizma.....	34
3.2. Prestanak progona	35
3.3. „Svaka akcija nosi jednaku i suprotnu reakciju II“	37
3.3.1. Romantizam i realizam	37
3.3.2. Problematika radničke klase	38

3.3.3. Imperijalizam	39
3.3.4. Crkva i izazov vremena	40
3.3.5. Razdoblje svjetskih ratova	41
3.3.6. Feminizam	42
3.4. „Svadjive“ žene.....	44
3.5. Postmoderna.....	46
4. Harry Potter i promjena paradigme.....	48
4.1. Vještica kao arhetip	48
4.2. Fantastična književnost.....	51
4.2.1. Tolkienovo stvaralaštvo	52
4.2.2. Superjunaci iz stripova	53
4.3. „Nešto staro i nešto novo“	56
5. Harry Potter i razbijanje ili održavanje percepcije vještica.....	65
5.1. Stereotip i Drugost.....	65
5.2. Drugost u <i>Harryju Potteru</i>	66
5.3. Magijsko nasljeđe	68
ZAKLJUČAK.....	71
LITERATURA	73
POPIS TABLICA	65

UVOD

Vještice su bile i ostale Drugost ljudskih društava, međutim i ta se Drugost može ublažiti. Ovaj se diplomski rad bavi promjenom viđenja vještica. Detaljnije, nastoji se prikazati kako su od demonskih bića došle do omiljenih likova popularne kulture. Kao uzroci izmijenjene percepcije vještica navode se opći razvoj društva te djelo *Harry Potter* J. K. Rowling. Upravo nakon njegove pojave uslijedila je brojna produkcija djela fantastične tematike. Ovim se radom želi prikazati kako je to djelo bilo presudan čimbenik u stvaranju pozitivne slike o vješticama.

Rad je podijeljen na pet poglavlja u kojima se nastoji razjasniti opisana promjena stanja stvari pri čemu su se koristile znanstvene metode analize, sinteze, deskripcije, kompilacije i komparacije. Valja istaknuti kako se pod pojmom vještičarstva misli i na muške osobe s magičnim sposobnostima, a ne samo ženske.

Prvo poglavlje uvodi u tematiku vještica i čarobnjaka i njihovih popratnih elemenata. Čitatelj se upućuje u današnje viđenje magije i paganizma te se ističe kako je magija energija prirode čime se ograđuje od ideje magije kao đavoljeg dara. Međutim, to je današnje razmišljanje. U ovome se dijelu opisuju i progone vještica te tko su uopće bile te osobe. Poglavitito se radilo o ženama jer su bile lakše mete od muškaraca zbog manjka prava. Podobnost žena za vještice detaljnije je razrađena u sljedećem poglavlju.

Drugo poglavlje bavi se književnim djelima koja su u sebi sadržavala temu vještica. Glavni je autoritet na tome području bio *Malleus Maleficarum – Malj koji ubija vještice* Heinricha Institoris i Jacoba Sprengera. Njime su službeno započeli progone vještica i čarobnjaka te je sama knjiga odobrena od strane Crkve. U djelu se izričito navode magijske prakse, kako ih prepoznati i suzbiti, način njihovog funkcioniranja te odvijanje postupka optuživanja i izricanje presude. Također, navodi se tko su vještice te metode i savjeti za mučenje. Spomenuti se autori pozivaju na Evinu lakomislenost te izvode zaključak kako žene sadržavaju prirodne predispozicije da se priklone vragu. Postojale su dvije razine ispitivanja i izricanja presude – crkvena i svjetovna, no samo je potonja mogla donijeti smrtnu kaznu. Nadalje se spominju druga književna djela u kojima se nalaze vještice, prave ili optužene. Odabrane su *Sabrane priče i bajke* Jacoba i Wilhelma Grimma, *Zvonar crkve Notre Dame* Victora Hugoa te *Grička vještica* Marije Jurić Zagorka. Kroz cijeli se rad provlači pitanje žena i feminizam zato što su žene bile u najvećem broju optužene kao vještice.

Sljedeće poglavlje pruža povijesni pregled od kraja 15. stoljeća (doba stupanja *Malleusa* na snagu) do današnjih dana. Svrha je ovoga poglavlja pokazati čitatelju što je sve utjecalo da se iz ondašnjega stanja dođe na postojeće. To nije bila prekonona promjena paradigme već rezultat dugoga niza međusobno isprepletenih procesa. Thomas Kuhn je istaknuo kako svaka promjena paradigme ima isti obrazac ponašanja te da se moraju dogoditi anomalije kako bi se ona preokrenula. Poglavlje je podijeljeno na četiri glavna dijela – razdoblje prije prestanka progona, razdoblje samog prestanka progona, razdoblje nakon progona te postmoderna. Također, jedno se poglavlje posebno osvrće na povijesni prikaz podređenosti ženskoga tijela i uma kako bi se pokazalo koliko su žene u prošlosti imale malo kontrole nad svojom sudbinom.

Nakon prikaza kako je došlo do sadašnjeg stanja stvari, četvrto poglavlje govori zašto vještice oduvijek zaokupljaju ljudsku maštu. Odgovor je pronađen u psihologiji C. G. Junga i njegovog arhetipa. Na to se nadovezuje prikaz najznačajnijih djela koja su popularizirala žanr fantastike te time položile čvrste temelje za *Harryja Pottera* J. K. Rowling. Na kraju se nudi objašnjenje zašto su neka djela uspješnija od drugih, odnosno koja je njihova formula uspjeha. Odgovor leži u području mitova pri čemu se poziva na tri stručnjaka – Claudea Lévi-Straussa, Rolanda Barthesa te Josepha Campbella. Navedeno je prikazano na primjeru samoga *Harry Pottera*.

Posljednje poglavlje govori o tome koliko je J. K. Rowling zadržala od tradicijskoga viđenja vještica i čarobnjaka. Ovdje je važno istaknuti kako se čak i u fiktivnim djelima nastavlja Drugost s čime u paru idu stigmatizacija i diskriminacija. Vještice su bile oduvijek diskriminirane, a sada autorica prikazuje kako se i unutar izmišljenoga svijeta rade razlike. Bez obzira bila stvarnost ili ne, ljudi imaju potrebu za odnosima moći. Iz Drugosti su proizašli stereotipi koji drže cijeli taj sistem Drugosti na nogama.

1. Vražji suradnici

Vještice i čarobnjaci sa sobom vuku negativne konotacije pogotovo u kršćanskome svijetu gdje ih se veže uz poganstvo i sotonizam. Magija podrazumijeva korištenje nadnaravnih sila, no budući da su u kršćanskome svjetonazoru takve „neobjašnjive“ sile posljedica Božjih djela, magija spada u domenu đavla. Valja istaknuti kako se u ovome radu ne nastoji dokazati (ne)postojanje magije, vještica i čarobnjaka, već kako je povijest zajedno s ondašnjim autoritetima gledala na ljude za koje se sumnjalo da rukuju nadnaravnim silama.

1.1. Vještičarstvo i čarobnjaštvo

Vještice i čarobnjaci od davnina su prisutni u narodnim pričama i predajama kao bića koja posjeduju magične sposobnosti. Prema Iolaru, magija se ugrubo dijeli na „bijelu i crnu, odnosno na dobru i zlu, konstruktivnu i destruktivnu“ (Iolar 2013). Magija se najčešće percipira kao zlo, bez obzira na vrstu i namjenu. Osobe koje posjeduju magiju nazivaju se različitim nazivima, a neki su od njih vještice, čarobnice, čarobnjaci, vračevi, magovi. U ovome radu koristit će se naziv vještica za žensku osobu s magičnim moćima te čarobnjak za istoznačnu mušku osobu. Koriste se ovi nazivi jer su u tome obliku, i s tim značenjem, najpoznatiji u hrvatskome jeziku te su tako prevedene riječi „witch“ i „wizard“ iz *Harryja Pottera* J. K. Rowling.

Općenito gledano, dakle bez podjele na spolove, Iolar navodi kako je „vještičarstvo sustav nazora, djelatnosti i običaja po kojima žive vještice“ (Iolar 2013, 406). Ono pripada području paganizma koji postoji u gotovo svim europskim tradicijama i kontradiktoran je kršćanskim načelima. Kronološki gledano kršćanstvo je nastalo kasnije od paganizma no, unatoč njegovoj dužoj tradiciji, kršćanstvo je s vremenom postalo njegov nadređeni pojam. Poznat je i pod nazivom poganstvo¹ što je u Hrvatskoj enciklopediji definirano u širem smislu kao „naziv za sve nemonoteističke religije dok se u kršćanstvu pod tim pojmom podrazumijevaju sve antičke politeističke religije“ (HE 2017). Dakle, prema kršćanstvu sve su prethodne višebožačke religije svrstane u područje paganizma, a njihovi sljedbenici nazvani su paganima. Budući da se smatralo kako oni nisu upoznali pravoga Boga, njihova se vjera smatrala pogrešnom čime su postali pogodni za pokršćavanje. Problem je nastao kada su pojedinci odbili prihvatiti kršćanstvo i nastavili sa starim vjerovanjima. Takvi su smatrani

¹ U hrvatskome jeziku su paganizam i poganstvo istoznačnice, međutim, u ovome će se radu koristiti naziv paganizam koji je korišten i u Iolarovu djelu *Paganizam u teoriji i praksi: Knjiga druga: Magija i vještičarstvo*

neprijateljima, krivovjercima. U tu se skupinu ubrajaju vještice i čarobnjaci. „Vještica je osoba koja se posvetila proučavanju paganske duhovnosti i filozofije, a u praksi se bavi petorima specifičnim djelatnostima: 1. travarstvom, 2. iscjeljivanjem, 3. magijom, 4. divinacijom i 5. ručnim radom (malim obrtima). Tomu još možemo dodati i šestu djelatnost – umjetnost, ponajprije glazbenu (ples) i likovnu“ (Iolar 2013, 406). To su sve aktivnosti koje se tradicionalno vežu uz vještice i čarobnjake.

Iz ovoga teorijskog pregleda vještičarstva i čarobnjaštva vidi se današnje viđenje magijskih osoba. Ne smatraju se sljedbenicima Sotone, već više djeluju kao pripadnici hipi subkulture. Prethodno navedeni autor kazuje kako je „magija prirodan proces, preobraženje jedne energije u drugu“ (Iolar 2013). Također, ističe kako magija nije nadnaravni fenomen ni nešto tajanstveno, rezervirano za zle sile. No, mora se istaknuti kako većina ljudi odbacuje magiju ili kao nešto zlo ili kao izmišljotinu. Magija kao praksa paganizma danas je prihvaćena, iako rezervirano i s velikim nevjerovanjem, i njezini se pripadnici u razvijenim zemljama toleriraju.

1.2. Progoni vještica

Stare su paganske kulture uvelike uvažavale prirodu. Vodile su se onima što su vidjele oko sebe i tako donosile zaključke te postepeno oblikovale svoju religiju koja je bila politeistička. „U prapovijesnom paganizmu kamenoga doba nailazimo na likove Rogatoga Bika i Božice Majke - dvaju osnovnih arhetipskih božanstava cijeloga svijeta. [...] Kršćanstvo je proisteklo iz starog starozavjetnoga monoteističkoga židovstva, pa su dvije božanske osobe (Otac i Majka) zamijenjene trima (Otac, Sin i Duh Sveti), dok je Majka svedena na razinu Djevice Marije kao žene, pripadnice ljudske vrste, jer se samo tako Isus mogao roditi kao „bogočovjek“. Paganski Rogati Bog postao je – đavao, a Božica Majka – ružna, stara i zla vještica“ (Iolar 2013, 407). Vidljive su suprotnosti paganske i kršćanske kulture. Njihove kontradikcije proizlaze iz njihovog viđenja svijeta, točnije nastanka svijeta i čovjeka. Pagani su smatrali kako potječu od prirode, Zemlje, dakle nečega ovozemaljskoga, ali opet natprirodnoga i većega od čovjeka, dok su kršćani smatrali kako čovjek potječe od Boga, nečega nadzemaljskog. Pagani su se više držali prirode i „stvarnih“ stvari, a kršćani su se s druge strane držali duhovnosti, nebesa i apstrakcija.

Progoni vještica počeli su sa širenjem katolicizma.. Međutim, prema Iolaru „do 15. stoljeća Crkva je tolerirala magiju, tj. onu bijelu, a samo se korištenje crne (sklapanje ugovora s vragom, bacanje uroka i kletvi) kažnjavalo. Isprva se bijela magija tolerirala jer se veliki broj ljudi (uglavnom seljaštvo) još obraćao „vješticama“ za iscjeljivanje i travarstvo“ (Iolar 2013). Seosko je stanovništvo oduvijek bilo sklonije tradiciji nego li gradsko, stoga je ono dulje čuvalo svoju politeističku vjeru te time i korištenje „vještičjih“ usluga. Razlog tome leži što su sela, za razliku od gradova, sporo promjenjiva. Nakon što je završen proces pokršćavanja Europe i kada se Crkva ustoličila kao glavni i snažan politički i duhovni autoritet, omogućeno je iskorjenjivanje magijske prakse.

Progon vještica zahvatio je veliki dio Europe i novootkrivene dijelove Amerike te je ostavio značajan trag u raznim aspektima ljudskoga života. Strah od vještica proširio se svim društvenim slojevima, no oni siromašniji bile su njegove najčešće žrtve. Kada se govori o vješticama i njihovom progonu često se povezuje sa srednjim vijekom, međutim ranije je rečeno kako se u tome razdoblju magija nekako tolerirala jer kršćanstvo još nije ojačalo i zavladao. Zoran Čiča ističe kako su „sedamdesetih godina prošloga stoljeća (kada je počelo ponovno zanimanje za srednji vijek) provedena istraživanja kojima se pokazalo kako su progoni vještica započeli u renesansnoj sjevernoj Italiji, a ne srednjovjekovnoj Francuskoj“ (Čiča 2002). Srednji vijek uza se nosi i naziv „mračan“. Kako bi se taj opis razumio, u obzir se mora uzeti kada je nastao taj naziv. Povijesni periodi imenovali su se naknadno i često u opreci s periodom u kojemu su imenovani. „Novi je vijek dao ime srednjemu kako bi se pokazao napredak i izlazak iz „neznanja“ te je takvo viđenje potrajalo sve do romantizma kada se javlja interes za proučavanjem srednjega vijeka“ (Le Goff 2015). Kada se srednji vijek proučava iz današnjeg perioda, uočava se nerazvijenost, no, on je samo jedan od perioda ljudske povijesti koji je omogućio sadašnje stanje stvari pa je „mračan“ neopravdan. No, kako se i dalje ta konotacija veže uz njega, ne čudi što se progoni vještica svrstavaju u srednjovjekovno umjesto novovjekovnoga razdoblja. Na prijelazu tih dvaju razdoblja javila se inkvizicija koja traži i progoni heretike s ciljem istrebljenja.

1.2.1. Inkvizicija

Inkvizicija je tvorevina Katoličke crkve. To je „crkveno-državni istražni i kazneni sud koji je djelovao u katoličkim zemljama (13.-18. st.). Razlikuju se rimska inkvizicija, crkveni sud osnovan radi iskorjenjivanja vjerovanja i obreda protivnih vjeri i disciplini Katoličke crkve, i španjolska inkvizicija, uspostavljena za obranu društvenih, kulturnih i religioznih vrjednota hispanškoga katolicizma“ (HE, 2017). Zadatak inkvizicije bio je očuvanje katoličkog nauka od hereze, odnosno svega što se ne slaže s njime. Osim što se željela sačuvati i obraniti istinitost spomenutog nauka, on se u toj obrani nametao drugima. Crkva je tako zadržavala svoj religijski i politički autoritet. Papa Grgur IX. službeno je uveo inkviziciju, njena pravila, kao i izvršitelje (inkvizitore – dominikanci, kasnije franjevci i jezuiti). Naknadno su dopuštena mučenja u izvanrednim slučajevima. Međutim, ubrzo su takve situacije postale proizvoljne.

„Sve do 13. st. magija i vještice smatralo se iluzijom, pa se vjerovanja u „nadnaravne sile“ smatralo herezom. Toma Akvinski u 13. st. odbacio je takav nauk i u potpunosti ga je promijenio. Vještice je nazvao „slugama đavola koje opće s demonima, podižu oluju i čine druga zlodjela“, a kao jedinu primjerenu kaznu savjetovao je spaljivanje na lomači“ (Iolar 2013, 408). Crkva je imala isključiva prava na čuda, tj. božanska čuda. Drugim riječima, sve što je odudaralo od normalnoga stanja stvari bilo je djelo Boga, naravno, ako je odgovaralo kršćanskome nauku. Zbog toga ona nije priznavala nikakva druga čuda. Logika je bila jednostavna – ako nije od Boga (a ne može biti jer su pagani), onda je od đavla. Unatoč unutarnjim podjelama, kršćanstvu je glavni neprijatelj bio Sotona u raznim manifestacijama.

I kod katolika i kod protestanata postojao je strah od vještica, premda je kod potonjih bio izraženiji. Protestanti su maknuli papu kao vrhovnoga religioznog autoriteta i približili su Bibliju svojim vjernicima te su je smatrali jedinom istinom. „Luther je redefinirao ulogu Biblije. Ona je postala proročanski autoritet, sredstvo putem kojega se Bog objavljuje. Tim se načinom Luther suprotstavio katoličkoj hijerarhiji“ (Lohse 2006). Sveto pismo moglo se čitati i razumjeti bez posrednika, a ova je privilegija omogućena i ženama. Prema Carlu Carusu, autoru knjige *Povijest đavla i ideje zla: od najranijih vremena do danas*, „reformacija nije unijela naglu promjenu u vjerovanje u đavla, unatoč napretku u mnogočemu. Bilo kako bilo, očigledna je tendencija psihološke interpretacije Sotone jer umjesto da ga se očekuje u strahotama prirode ili u objektivnoj stvarnosti našega okruženja, on se pronalazi u našim vlastitim srcima kao iskušenje u svim oblicima, poput mamljenja, ambicije, taštine ili pak kao

sujetno traženje bogatstva, moći i ovozemaljskih užitaka²“ (Caraus 1900, 363). Đavao se u protestantizmu preselio iz čovjekova vanjskog života u unutarnji, duhovni život. Kao što je približavanje Bogu neposredno, tako je i odbijanje đavla osobna stvar. Upravo zbog vjerovanja kako đavao, zlo, dolazi „iznutra“, iz samoga čovjeka, razlog je što je strah od vješticiarstva bio veći kod protestanata.

Iolar navodi kako su „lomače najviše gorjele na protestantskim područjima unatoč odsutnosti inkvizicije te je najviše pogubljenih bilo na području Njemačke (oko 25.000), Francuske (oko 6.000) i Švicarske (oko 5.000)“ (Iolar 2013, 410). Reformacija i njena opreka, protureformacija, odvele su najveći broj žrtava na lomaču³. Reformacija je bila za promjene, dok se protureformacija držala tradicije. Njihovo se vjerovanje međusobno pobijalo, Bog se dijelio na katoličkog i protestantskog, stoga ni ne čudi što je na područjima njihovih sukoba nastradalo najviše ljudi zbog vješticiarstva i čarobnjaštva. Prema Bayeru „obje su se strane držale teološkog vjerovanja u demone što je činilo pozadinu progona vještica i čarobnjaka, a ono je bilo uvećano time što su se obje strane međusobno optuživale da su proizvod đavla“ (Bayer 1982). Svaka je strana nastojala pokazati kako je upravo ona jedina, istinita religija dok su drugi heretici, a vještice i čarobnjaci bili su nakovanj na kojemu se to mišljenje dokazivalo. Kod katolika je inkvizicija bila ovlaštena za iskorjenjivanje opisanih zala. Premda kod protestanata nije postojao ovakav religijsko-pravni aparat, optužbi i osuda za iste grijeha nije manjkalo, kao što je i prethodno navedeno.

1.2.2. Inkvizitorski postupak

Inkvizitorski postupak kod katolika provodio je inkvizitor koji je imao dvostruku ulogu. Bio je i tužitelj i sudac te je upravo on odlučivao o korištenju mučila. Svaka je optužba bila valjana, a svaki se osumnjičeni na početku procesa opomenuo da se vrati pravoj vjeri. „Javnim govorom oni (inkvizitori) su davali osumnjičenicima rok od petnaest do mjesec dana za izlazak pred sud, što se smatralo „tempus gratiae“ (vrijeme milosti)“ (Zadro 2004, 27). Međutim, osumnjičeni nisu imali pravo znati tko ih je optužio ni tko je svjedočio, a rijetko kada su bili branjeni, jer se u tome slučaju i branitelje smatralo hereticima. Nadalje, kada se optuženi uhitio i zatočio, tj. kada je prestalo tzv. vrijeme milosti, tada je izveden pred sud gdje mu se pročitala optužnica. Optuženi je morao prisegnuti na Evanđelje i izjasniti se o krivnji.

² Autoričin prijevod.

³ Izraz lomače koristi se kao simbol za smrt vještica, a ne kao sredstvo ubijanja koje se najviše koristilo.

Ukoliko je inzistirao na svojoj nevinosti, do priznanja (što je Crkva vrednovala više od dokaza) nastojalo se doći silom, a to je uključivalo zatvor, izgladivanje ili mučenje.

Kako bi optuženi bio osuđen za težak zločin vještice ili čarobnjaštva, morao je priznati zločin ili su njegovo vršenje morala potvrditi dva vjerodostojna svjedoka, stoga je mučenje postalo sastavni dio sudskog procesa u svrhu očuvanja čistoće vjere. Mučenje je bilo krajnja mjera, no i to je ovisilo o težini optužbe. Također, njime su se iz osuđenika dobivali podaci o drugim osobama koje se bave takvim djelatnostima, jer se smatralo kako vještice i čarobnjaci rade grupno, u klanu. Mučena osoba često je optužila druge samo kako bi skratila svoje patnje. Tako bi jedna „potvrđena vještica“ odala svoje „suradnike“ koji bi iskusili isti postupak. Nije bilo važno koliko su navodni sudionici vjerodostojni jer je cilj inkvizicije bio čišćenje od hereze za što je bilo dovoljno puko ime osobe. Svatko je mogao optužiti i biti optužen. „Ta „produkcija“ heretika na ovaj način trajala je tako dugo dok joj viša crkvena ili svjetovna vlast nije učinila kraj, jer je prijetio pomor čitavog stanovništva“ (Bayer 1982, 105). Priče o mučenju ubrzo su se proširile među ondašnjim ljudima pa su optuženi na sam spomen ili pogled na mučila priznavali zlodjela koja su im se pripisivala. U suprotnome slučaju, mučenje je trajalo do priznanja, smrti ili milosti inkvizitora (potonje je bilo veoma rijetko).

Priznanje je pročitano izvan mučenja i optuženog se ponovno pitalo da se izjasni o krivnji. Ukoliko se složio s iznuđenim „dobrovoljnim“ priznanjem, slijedilo je donošenje presuda, no, ako je opovrgnuo, to se smatralo vraćanjem herezi i iziskivalo je ponovno mučenje (do priznanja ili smrti). Najčešći način dobivanja priznanja od optuženih „vještica“ bilo je uranjanje u vodu. „Naime, smatralo se da vještica pluta ako se zavezana baci u vodu. Ako okrivljena ipak potone, pribjegavalo se drugim metodama“ (Zadro 2004, 30).

Inkvizijski postupak uglavnom se završavao doživotnom tamnicom ili spaljivanjem na lomači. Blaži oblici kazne bili su nošenje sramotnih oznaka. Međutim, za osobe koje su optužene da su vještice ili čarobnjaci i pritom se nisu odrekli svojega krivovjerja, kazna je bila lomača. Lomačom se nije prolijevala krv pa su oni koji su osudili imali „čiste“ ruke pa tako gledano nisu ni počinili zločin. „Ovaj posljednji čin, osuda na smrt, ostavljena je svjetovnome sudu jer Crkva formalno nije smjela izreći takvu osudu. Presuda se temeljila na presudi inkvizicije, nije se provodio zaseban svjetovni postupak“ (Bayer 1982). No, za inkvizicijski je postupak bila potrebna optužba kojoj je prethodila sumnja. I u zemljama nezahvaćenim inkvizicijom tortura je bila glavno sredstvo za spašavanje svijeta od demonskih sluga.

1.2.3. Vještice i čarobnjaci

Vještice i čarobnjaci proganjani su, mučeni i ubijani. Pritom su žene bile češće žrtve od muškaraca. U 13. st. gonjeni su i čarobnjaci kao heretici. Prema Zadru „tek sredinom 15.st. došlo je do promjene u religijskog poimanja čarobnjaštva, pa se proganjaju samo žene, jer se počelo javljati mišljenje da su vještice članice tajne sekte koje leteći na metlama ili na nekoj životinji odlaze na sabat (tajni sastanci), gdje spolno opće s Đavlom“ (Zadro 2004, 29-30). Razlog brojnijeg progona žena za zločin vještičarstva leži u tome što su žene bile lakša meta od muškaraca. Nisu imale građanska prava ni vlastitu imovinu. Nisu imale mogućnosti za postizanje financijske neovisnosti. Nisu se imale kome obratiti za pomoć jer nitko nije želio pomoći vještici, jer bi i sam bio optužen, a same nisu imale nikakvih prava. Zakon ih nije štiti, ni građanski ni crkveni. Najveći zločin koji se pripisuje vješticama prema teološkome nauku jest dobrovoljno općenje s demonima, „jer spolno općenje s demonima uvrstila je praksa inkvizicije u svoj složeni pojam vještice, pa se smatralo da svaka vještica mora imati takve odnose s đavlom. Taj je pak pojam vještice od 15. stoljeća dalje uspio potpuno prevladati čitavom zapadnom Europom (u Hrvatsku dolazi tek u 17. stoljeću). Od tada se svakoj vještici postavljalo i pitanje o njezinim spolnim odnosima s đavlom, pa su mnoge od njih na torturi priznale najfantastičnije stvari“ (Bayer 1982, 91). Veliki doprinos percepciji vještica kao đavoljih prilježnica ostvaren je putem djela *Malleus Maleficarum* Institorisa i Sprengera, no o tome govori sljedeće poglavlje.

1.3. Tko su bile vještice?

Priče s fantastičnim bićima nisu nikakav novitet književnog stvaralaštva. Nisu se pojavile u sukobu s kršćanstvom već datiraju iz ranijih vremena, kao što je već spomenuto. Primjerice, u Homerovoj Odiseji spominje se vještica Kirka koja je pretvorila Odisejeve mornare u svinje. Kada se pomisli na vješticu, javlja se lik stare pogrbljene žene s kukastim nosom i bradavicom na njemu, zlim pogledom, crnom odjećom i crnom mačkom oko nogu. To je jedno stereotipno viđenje vještica koje se često prikazuje u crtićima i filmovima. Ako neki lik izgleda tako, odmah se zna da je to vještica. Međutim, optužene osobe često nisu odgovarale tim stereotipima.

„Pučka fantazija zamislila je, da su vještice žene, koje imaju formalan ugovor s vragom; one su njemu zapisale svoju dušu, a on njima daje moć da pomoću masti ili drugih sredstava mogu izvoditi zamjerna djela; štete proizvesti na usjevima, vinogradima, začarati i

škoditi ovcama, govedima, u zraku proizvesti vihore, oborine, tuču i oluju, na ljudima prouzročiti impotenciju, prenijeti žito s tuđeg dvorišta na ono svog štíćenika i stotinu drugih čarolija. One znaju zaljubiti dvije osobe i to pomoću posebnih napitaka, jednako su u stanju posvađati muža i ženu“ (A 1929, 283). Vještice su bile oblik žrtvenoga jarca. One su okrivljavane za situacije koje su bile izvan ljudske kontrole. Iolar ističe kako je „među žrtvama bilo čak 80 posto žena. Većina ih nije imala nikakve veze ni s paganizmom ni s vještíčarstvom, magijom ili travarstvom. Bile su to uglavnom siromašne žene koje bi bile optužene da su prevarile muža ili se zamjerile susjedu zbog poslovne konkurencije, a često bi se zlonamjerni ljudi na taj način pokušavali domoći njene kuće i posjeda“ (Iolar 213, 409).

Najpoznatiji primjeri spaljivanja vještica zasigurno su slučaj Ivane Orleanske te vještica iz Salema. Ivana Orleanska spaljena je na lomači. U počecima je bila obožavana od strane francuskog naroda i vlasti da bi na kraju bila izdana od istih ljudi. Naime, Francuzi su je prodali njenim (ali i francuskim) neprijateljima Englezima, koji su je optužili za herezu i vještíčarstvo, i prema prvoj osudi bila je osuđena na doživotnu tamnicu. Iskazana joj je milost jer se pokajala i vratila Crkvi. Osobiti problem suci su vidjeli u Ivaninome nošenju muške odjeće što je bio očiti znak hereze. „Nekoliko dana nakon presude dojavili su inkvizitoru i biskupu nečuvenu stvar da se djevojka u tamnici ponovno obukla u muško odijelo. Odmah se sud ponovno sastao i ustanovio da je Jeanne nepopravljiva heretkinja-čarobnica koja je, nakon što se već jednom pomirila s crkvom, ponovo upala u isti zločin“ (Bayer 1982, 142). Nekoliko godina nakon smaknuća proglašena je nevinom, a u prvoj polovici 20. stoljeća proglašena je sveticom. Ona je davala nadu francuskim vojnicima i time je predstavljala problem Englezima. Bila je učinkovito sredstvo za dostizanje željenih ciljeva, kako francuskih (poraz Engleza, vraćanje moći francuskome kralju) tako i engleskih (zastrašivanje i demoraliziranje Francuza). Nakon što su francuski ciljevi ostvareni, postala je nepotrebna, a Englezi su željeli osvetu. Smaknuta je kao heretik i vještica, a ustvari je bila politíčki nepoželjna i time opasna.

Suđenje vješticama u Salemu drugi je najpoznatiji slučaj. Započeo je 1692. godine, a završio je naredne godine i pritom je 19 osoba osuđeno na smrt, a 150 je bilo optuženo. Kod ovoga suđenja spol ni dob pa ni socijalni status nisu imali nikakvu ulogu. Osuđivana su djeca, starci, muškarci i žene. Vjervanja u vještice i njihove zle čini ponijeli su puritanci na novi kontinent. Oni su bili odsjek engleskog protestantizma, no s fundamentalnijim viđenjem vjere. „Stanovnici Salema živjeli su teško i bojali su se vanjskih (rat, bolesti itd.) i unutarnjih prilika (zavist susjeda). Takva situacija izazvala je stanje opće nesigurnosti i nepovjerenja stoga ne

čudi što je suđenje izazvalo lančanu reakciju međusobnoga optuživanja. Riječ je bila o prenošenju krivnje s jednoga na drugoga sa svrhom spašavanja samoga sebe. Kada se uvidjelo da su i ugledne osobe optužene za taj zločin, bilo je jasno kako nitko nije siguran⁴.“ (Le Beau 2016). Cijela se situacija odvijala u zatvorenoj zajednici i pravda je bila proizvoljna. Podrazumijeva se kako je mučenje bilo uključeno. Veći dio osoba ubijen je vješanjem, a manji spaljen na lomači. Obitelji ubijenih i optuženih bile su stigmatizirane i isključene.

Ni u Hrvatskoj nije bilo izostavljeno spaljivanje vještica, iako se ono javilo kasno, „u 17. stoljeću kada u ostatku Europe (uz iznimku Švedske) polako završava“ (Bayer 1982). Najbolji opis progona vještica u Hrvatskoj prikazan je u književnome serijalu *Grička vještica* Marije Jurić Zagorka koja je roman izgradila na stvarnim povijesnim događajima. „Barica Cindek bila je uspješna pekarica i piljarica koja je bila veoma lijepa te k tome još i udovica. Zbog zavisti drugih na njenome ekonomskome uspjehu i ljepoti, optužena je za vještičarstvo 1743. godine“ (Bayer 1982). Glavni lik serijala je kontesa Nera, predivna mlada djevojka koja je bila previše znatiželjna i inteligentna za ono razdoblje (kraj 18.st.). Iako je potjecala iz plemićke obitelji, to ju nije spasilo od optužbe da je vještica i gotove smrti na lomači. Ona se otvoreno i javno protivila spaljivanju tzv. vještica, pokazivala je svoj intelekt i nije željela biti prilježnica moćnim ljudima, što ju je činilo „copernicom“. Uza sve to, treba dodati i njenu ljepotu, „lijepo ovalno lice s finim, odriješitim nosićem, velike oči, crne poput noći i duboke poput svemira te gusti pramenovi čudne pepeljaste boje“ (Jurić Zagorka, 2012), što je izazivalo zavist drugih žena i poželjnost kod muškaraca. Kroz serijal Nera nastoji dokazati svoju nevinost, što je odvodi sve do dvora carice Marije Terezije. Kada se čini da je sve dobro, ponovno iskoči sumnja da je vještica. To prikazuje stigmatu koju su nosile žene optužene za isti zločin. Bez obzira što su oslobođene optužbe, i dalje je ostala sumnja na koju se moglo pozvati u svakome trenutku. Na kraju se sve dobro završi za nju, no, nažalost, mnoge „vještice“ u stvarnome životu nisu bile te sreće, a među kojima je bila i sama Barica Cindek.

Vještice su ubijane spaljivanjem (žive, ponekad zadavljene kao iskaz milosti), vješanjem i odsijecanjem glave. „Lov na vještice (Witch-hunt) naziv je za razdoblje od otprilike 1480. do 1750. u kojemu je osuđeno i pogubljeno od 40 000 do 60 000 ljudi, najviše na području srednje Europe. Vrhunac progona trajao je od sredine 16. do sredine 17. stoljeća“ (Iolar 21, 409). Točan se broj pogubljenih osoba ne zna, već se samo nagađa. Daleko je veći

⁴ Autoričin prijevod.

broj bio ubijenih žena, nego li muškaraca. Prema Dubravki Oraić Tolić „u modernome su razdoblju žene shvaćene kao priroda, a muškarci kao kultura“ (Oraić-Tolić 2005). Dakle, žene su kao i magija spadale u područje iracionalnoga, dok je muškarcima pridodana racionalnost. U paganizmu magija izvire iz prirode, što je opet područje iracionalnoga, dok je kultura u domeni racionalizma. Ovu binarnu podjelu napravilo je muško dominantno društvo, a Crkva je pratila slijed.

Rečeno je kako Crkva ima ekskluzivna prava na čudesa, od čega su mnoga spomenuta u Bibliji (deset egipatskih zala, Isusovo pretvaranje vode u vino, Lazarovo uskrsnuće itd.). Crkva je priznavala postojanje magije, no smatrala je kako je ona rezultat sklapanja ugovora s đavlom. Međutim, nesporno je kako je taj demonski aspekt snažno utjecao na kršćanstvo. Onozemaljski život, iako definiran kršćanskim naukom, put je u nepoznato i oduvijek je bio inspiracija. Osobito je to vidljivo kod gotičkih crkava koje su ukrašene kojekakvim demonskim bićima. Čovjek je oduvijek imao potrebu za metafizičkim u smislu da nakon smrti postoji nešto više, a ne samo raspadanje. I pobožnost i praznovjernost posljedica su straha od nepoznatoga.

Svakome pokretu potrebna je neka vrsta legitimacije tj. opravdanje da je ono što se čini dobro i ispravno. U ovome slučaju, opravdanje i dozvola za progon vještica bilo je djelo Institorisa i Sprengera *Malleus Maleficarum – Malj koji ubija vještice*.

2. „Žigosanje“ književnošću

Književnost, pisana riječ, oduvijek je imala veliku ulogu u ljudskome društvu. Bila je pokretačka sila. Književnost uistinu može obilježiti. Različiti književni stilovi formirali su raznolika razdoblja povijesti umjetnosti. Štoviše, književnost može izravno utjecati na ljudske živote. Nekada se djevojkama zabranjivalo čitanje ljubavnih romana kako se ne bi zanijele romantičnim idejama. Najbolji su primjer vjerske knjige. One određuju kako živjeti. Biblija se može gledati kao povijesno, književno i religiozno djelo, no bez obzira kako ju gledamo, neosporiv je njen neizbrisiv trag u oblikovanju ljudske povijesti. Isto su tako mnoge knjige korištene kao legitimnost političkim postupcima poput Marxova *Komunističkoga manifesta*. Knjige imaju sposobnost opravdati ili osuditi nešto.

2.1. *Malleus Maleficarum*

Malleus Maleficarum- *Malj koji ubija vještice* teološko je djelo Heinricha Institorisa i Jacoba Kramera nastalo u 15. st. Ono je stvorilo preokret u progonima vještica i čarobnjaka. I to nagore. Služilo je kao vjerodostojno sredstvo za osuđivanje i ubojstvo po potrebi imenovanih vještica i čarobnjaka. Ono je postalo sudac i krvnikova sjekira. „Njemački inkvizitor Heinrich Kramer⁵ zajedno s Jacobom Sprengerom započeo je procese protiv vještica protiv čega se bunio narod i drugi teolozi i svećenici predbacujući im kako nemaju dozvolu pape za te radnje.“ (Iolar 2013). Obratili su se papi te im je on odobrio bulu, čime je inkvizitorima odobreno zatvaranje, mučenje i kažnjavanje vještica. Nakon bule napisan je *Malleus*. Iako se uz Institorisa vodi i Sprenger kao koautor djela, smatra se da je sam Institoris napisao cijelo djelo. U prilog njegovoj širokoj recepciji ide i razvoj tiskarstva kojime je omogućeno da se ono brže raspačava. „Djelo je izašlo 1486. godine, a sljedećih je stoljeća doživjelo još 29 izdanja“ (HE 2017). Ova činjenica govori o popularnosti djela, a činjenica da se nije našlo na Popisu zabranjenih knjiga (*Indeks librorum prohibitorum*, također djelo Inkvizicije) pokazuje službeno stajalište Crkve po tome pitanju.

U uvodu iz prvoga hrvatskog izdanja navodi se kako je djelo prvenstveno usmjereno na vještice, tj. žene, što je vidljivo iz samoga naziva djela. Naime, „latinska riječ „maleficarum“ označava vješticu, dok „maleficorum“ čarobnjaka“ (Institoris 2006). Prijevodi iz latinskoga raspačavaju ideju o ženama kao prirodnim đavoljim suradnicima. Engleski prijevod glasi *Hammer of Witches*, njemački *Der Hexenhammer*, a hrvatski je *Malj koji ubija*

⁵ Institoris je latinska izvedenica prezimena Kramer

vještice. Malj ne ubija čarobnjake, vješce ili njihove engleske i njemačke ekvivalente „warlock“, „wizard“, „der Hexer“, „der Zauberer“ itd. Semantika je odvela mnogobrojne žene u smrt, a ostalima utjerala strah u kosti od uistinu stvarne mogućnosti da budu proglašene vješticama. Tako je već na samim koricama knjige iskrojena sudbina žena u novome vijeku.

Riječi imaju moć. „Juriš“, „Uzimam“, „Pristajem“, „Odbijam“ riječi su nakon kojih slijedi čin, djelovanje. Nose posljedice, pozitivne ili negativne. J. L. Austin je takve riječi nazvao performativima, a oni „nisu ni istiniti ni lažni te u zbilji izvode („perform“) radnju na koju referiraju. On, ovisno o okolnostima, može biti prikladan ili neprikladan, odnosno u Austinovoj terminologiji, „posrećen („felicitous“) ili „neposrećen“ („unfelicitous“) (Peternai 2005, 111). „Juriš!“ znači napasti, „uzimam“ je riječ kojom se obavlja čin vjenčavanja, „ja te odrješujem od grijeha tvojih“ jest sintagma sa svrhom opraštanja grijeha. To su samo neki od primjera, a zajedničko im je da vrše određenu radnju, stvaraju aktivnost. Postoje i konstativni iskazi koji opisuju i stoga mogu biti istiniti ili lažni. No „konstativni iskazi također izvode radnje - radnje izjavljivanja, tvrđenja, opisivanja i tako dalje. Oni su, tako proizlazi, vrsta performativa“ (Peternai 2005, 113).

Austinova performativnost govori o snazi riječi. Pojedine riječi nose određenu težinu. Jednom se riječju opiše cijela osoba bez da je se poznaje. Huligan, raspuštenica, gotičar, hipi, ljenčina, narkoman, propalitet, alkoholičar i mnogi drugi, banalni su primjeri gdje jedna riječ nosi sa sobom određeni niz, u ovome slučaju negativnih prizvuka. I vještica spada među njih jer uza se nosi zlosutne konotacije. Toj se riječi pristupalo i oprezno, no i odviše olako u slučaju optužbi.

Konotativno značenje jest ono što daje priču i težinu riječi te kao takvo ima moć stigmatizacije. Stigmi prethodi sumnja, a stigma pak ne dopušta da se ta sumnja zaboravi. U slučaju da je osoba optužena za korištenje magije, a pokazalo se da je nevinna, budući da se radi o nadnaravnim silama koje su van ljudske kontrole, uvijek će se sumnjati u nevinost osobe. Stigmatizacijom se sumnja veže uz tu osobu i njenu obitelj pa se u prikladnim situacijama kaosa, nestabilnosti i nesigurnosti revitalizira. Riječ vještica je istodobno izazivala strah i optuživala. Kod te je riječi tanka granica između denotativnog i konotativnog značenja. Izvorno bi predstavljala zlu žensku osobu s magičnim moćima, dok bi u prenesenome smislu to bila negativna ženska osoba koja izaziva svađu i spletkari. Oba značenja imaju negativan prizvuk, a *Malleus Maleficarum* ih je ujedino.

Knjiga se sastoji od tri dijela kojima prethodi uvod, a nakraju se nalazi bula pape Inocenta VIII. Djelo definira čarobnjaštvo⁶, njegove dijelove i djela te određuje sudski postupak protiv heretika. Komponirana je od 35 pitanja koja daju odgovor na prethodno navedenu problematiku. U sljedećim će se poglavljima analizirati svaki dio *Malleusa* kako bi se predstavio duh toga vremena, ali i prikazati tko su bili ti đavolji suradnici.

2.1.1. *Žarko želeći*

Bula pape Inocenta VIII. *Summis desiderantes affectibus* ili *Žarko želeći* dokument je kojim je *Malleus Maleficarum* prešao iz papira u djelo. Iako se nalazi na kraju knjige (ponekad nije bila uvrštena u pojedina izdanja), spomenuta je prva zato što je vrhovni crkveni autoritet njome dao dozvolu da se koristi kao službeni vodič protiv hereze. U buli se navodi kako je „porastao broj osoba (oba spola!) koji surađuju s đavlom i tako šire zlodjela“ (Institoris 2006). Lokalni crkveni izvršitelji negirali su postojanje takvih djela i smatrali su da nema potrebe za inkvizitorskim postupcima, čime su onemogućavali kažnjavanje heretika, stoga je papa izdao ovu bulu kojom se ne dopušta provođenje samovolje lokalnog svećenstva, već se moraju pokoriti inkvizitorima kao svojim nadređenima, jer „žarko se žele ukloniti sve zapreke kod ispunjavanja inkvizitorskih zadaća“ (Institoris 2006). Dakle, ako je svećenik smatrao da određena osoba nije vještica ili čarobnjak ili pak da je iznuđivanje priznanja mučenjem previše surovo ili štoviše nemoralno, on po tome pitanju nije mogao ništa učiniti jer je naredba dolazila s vrha. Ukoliko se pobunio, i sam je bio optužen za herezu ili apostaziju. Nadalje, inkvizitorima su se u ispunjavanju njihovih dužnosti morali pokoriti i svi laici bez obzira na njihov društveni status. U slučaju buntovništva, i njih se kažnjavalo. Iz tog su razloga optuženi bili prepušteni samima sebi, jer svatko tko bi se protivio, završio bi sa svojim štićenikom na optuženičkoj klupi. Kud god bi došli, inkvizitori su imali vrhovnu vlast u crkvenim sudskim postupcima protiv viražnih suradnika, a već je rečeno kako se s njihovom presudom slagao i svjetovni sud. O tome što su to oni točno tražili i osuđivali govori sljedeći dio *Malleusa*.

⁶ Pod pojmom čarobnjaštva i vješticiarstva podrazumijevaju se zla djela nastala iz dogovora s vragom koja obavljaju pripadnici oba spola, a ne samo muškarci.

2.1.2. Tri elementa čarobnjaštva

Prvi dio *Malleusa Maleficaruma* govori o „trima bitnima elementima čarobnjaštva, koji su vrag, vještica i pristanak Svemogućeg Boga“ (Institoris 2006, 79). Pruža se odgovor na 18 pitanja o vješticiarstvu. Prvih se pet pitanja bavi općim pitanjima o čarobnjaštvu s ciljem dokazivanja njegovog postojanja. U danim odgovorima stoji kako je nevjerovanje u vještice hereza te da vrag radi zlo uz Božji pristanak i može djelovati i bez vještica posredstvom demona. Međutim, najuspješniji je ako koristi vještice. „Vražja moć počiva u intimnim organima ljudskoga tijela“ (Institoris 2006, 117). Tjelesna požuda jest razlog čovjekove slabosti što demoni⁷ koriste kako bi općili s muškarcima ili ženama. Nakon općeg objašnjenja čarobnjaštva i kako i zašto ono funkcionira, odgovara se na pitanje izvora čarobnjaštva. Prema autorima knjige, ovakva moć dolazi od demona putem čovjekove slobodne volje. Sva dobra čudesa su Božja, dok su sva zlobna vražja, no i ta se zlobna događaju pristankom Boga. Čovjek nije stvoren bezgrješan već mora zaslužiti Božju milost i spasenje.

Prvi dio *Malleusa* važan je zato što elaborira zašto su žene sklonije čarobnjačkim djelatnostima od muškaraca, što je izazvalo prekretnicu u njihovome poimanju. Nažalost, na gore. Autori su „prvo istražili glavne osobine žena te vrstu žena općenito sklonu praznovjerjima i čarobnjaštvu – primalje. No isti naglašavaju kako, unatoč tome što su poglavito žene vještice, oni nikako ne podcjenjuju krhak ženski spol“ (Institoris 2006). Žene krasi lakovjernost, povodljivost, brzina jezika (nepromišljenost, ogovaranje, brzopletost), slabo pamćenje (pod time se mislim na tvrdoglavost, svadljivost, inatljivost i neukrotivost, dakle slabo pamćenje kod slijeđenja naredbi), dvoličnost, sumnja, zavist (osobito prema drugim ženama), nedostatak razuma (dječja razina intelekta), taština (u hodu i odijevanju) te tjelesna i duševna slabost (čemu je izvor požuda). Sve su te karakteristike urođene ženama, prema mišljenju autora.

Ženska seksualnost je ono što je čini vješticom prema ovome djelu. Štoviše, za razliku od muškarca, ne znaju je kontrolirati. „A, dosljedno tome, ispravnije je nazvati je herezom vještica, a ne herezom čarobnjaka, da joj se ime izvodi iz onih koje se u većoj mjeri time bave. Slava Svevišnjemu koji je muški spol sačuvao od tako velikog zločina: jer je htio da se za nas rodi i pati, zato je muškom rodu dao takvu prednost“ (Institoris 2006, 151). Ovime su autori odredili nadmoć jednog spola nad drugim. Muškarci su prikazani razumnijima, naprednijima te prirodno nepodobnijima za izvođenje čarobnjaštva.

⁷ Inkubi (demoni koji opće sa ženama) i sukubi (opće s muškarcima) (Institoris, 2006).

Autori navode primjere biblijskih dobrih žena koje su se uspjele oduprijeti iskušenjima, a vrhovni primjer je Blažena Djevica Marija. Ne treba ni napominjati kako su visoko cijenili djevičanstvo, što je možda smatrano i jedinim spasom za ženski rod, ako se uzme da ženska zloba i vještice proizlaze iz pohote. Iz pohote nastaje nevjera, a navodi se i častoljubivost. Žene koje posjeduju te tri glavne osobine sklonije su vještice, a to su najčešće brakolomnice, bludnice i ljubavnice moćnih ljudi. Odredivši kategorije žena koje su najvjerojatnije vještice, omogućio se izravan napad na iste. U obzir se mora uzeti kako je ovo bio službeni crkveni propis, ovlašten od strane pape, u kojemu se točno navodi koga treba tražiti i osuditi i pritom se nikada nije tražila druga strane priče.

Vještice su krive za zločin obeščašćivanja spolnog čina i začeca. Njihovih su „sedam glavnih grijeha" (1) navođenje ljudi na „neumjerene strasti pomutnjom pameti, (2) sprječavanje oplodnje, (3) odstranjivanje udova za oplodnju, (4) pretvaranje ljudi u životinje, (5) onemogućavanje začeca u žena, (6) izazivanje pobačaja te (7) žrtvovanje djece demonima, nanošenje štete drugim bićima i plodovima zemlje“ (Institoris, 2006). Iz napisanog je vidljivo zašto su se primalje prve smatrale vješticama. Karikirano govoreći, ukoliko je došlo do pobačaja ili je dijete umrlo na porodu, to je bilo zato što ga je primalja, vještica, žrtvovala svome gospodaru.

Vještice čine najteže grijehe jer njihovi grijesi proizlaze iz zlobe i iskrivljuju ili uništavaju dobro. Njihovi su grijesi gori od grijeha palih anđela (uključujući i samog Lucifera) jer uzrokuju kolateralne žrtve. Stoga se one kažnjavaju zbog zločina hereze, ali budući da su njihova djela toliko zla, sudi im se kao apostatima. Iz tog razloga one zaslužuju najokrutnije kazne. Međutim, one se ne bogate (izazvalo bi preveliku sumnju), ne štete vladarima ni neprijateljima pa ni inkvizitorima. One ne koriste svoje moći za vlastitu korist, nego rade isključivo za svog gospodara. Sljedeći se dio knjige bavi načinom na koji one ostvaruju spomenuta zlodjela.

2.1.3. Izvođenje i odstranjivanje čarobnjaštva

Drugi dio „koji govori o načinima izvođenja radnji čarobnjaštva i kako se mogu dopušteno ukloniti“ (Institoris 2006, 219) sastoji se od dvaju pitanja koja se razjašnjavaju. Prvo se dotiče zaštite od čarobnjaštva, a drugo liječenja začaranih. Drugim riječima, opisuje se praksa vješticiarstva i način njezina prepoznavanja i suzbijanja.

U prvom se pitanju objašnjavaju prethodno navedeni „grijesi“ vještica, ali se i opisuje način djelovanja njihovih čarolija. Putem uzroka nastoje se objasniti posljedice. Tako se za razlog zašto se ljudi pridružuju vješticama navodi klonulost duhom (usred egzistencijalne upitnosti), tjelesna požuda te tuga i siromaštvo (iz čega proizlazi ljubomora i osveta). Navedene stvari čine čovjeka povodljivim i slabim za odupiranje. Vještice svoju moć dobivaju od vruga s kojim sklapaju ugovor, bilo svečanim polaganjem zavjeta (u društvu drugih vještica), bilo privatno. Tada im vrug daje moć za razne opačine. Primjerice, letenje. Iako se u djelu raspravlja mogu li se vještice prenositi s jednog mjesta na drugo, autori zaključuju kako mogu uz pomoć posebne pomasti izrađene od udova nekrštene djece. Time premazuju stolac ili metlu te tako lete. Letenje može biti vidljivo ili nevidljivo. Sve navedene vještice čari „potkrijepljene“ su posrednim ili neposrednim inkvizitorskim svjedočanstvima. U prvom se pitanju objašnjavanju i radnje koje mogu počinuti izričito čarobnjaci (muške osobe kojima je vrug dao moć). Njih se tereti za ispaljivanje strijela na križ, a vrug im obećava da koliko strijela ispale, toliko će ljudi ubiti i pritom će precizno gađati. Nekim je čarobnjacima omogućena nepovredivost i začaravanje oružja. Tadašnjim ženama nije ni bilo dozvoljeno rukovanje oružjem, stoga ovakve radnje ne bi ni mogle počinuti. Zločini u domeni doma bili su njihovi grijesi.

Drugi dio pitanja govori kako ukloniti sve spomenute nedaće nastale djelovanjem vještica i čarobnjaka. No, za uklanjanje ne vrijedi „klin se klinom“ izbija, tj. da se jedna čarolija riješi drugom, jer bi to značilo ponovno korištenje đavoljih usluga. Kao rješenje i zaštita predlaže se molitva, znak križa, egzorcizam, škropljenje blagoslovljenom vodom, posvećena sol, svijeće itd. Glavno je pravilo da se „praznovjerje ne liječi praznovjerjem“ (Institoris 2006). Osoba može tražiti od Boga milost te ukoliko On smatra da je zaslužila, oslobađa ju čarolija.

2.1.4. Sudski postupci

Nakon teoretskih dijelova u kojima se predstavljaju zločini vještije hereze, u posljednjem se dijelu govori kako suditi takvim osobama na crkvenim i svjetovnim sudovima. Razjedinjavanje Crkve i politike došlo je s Francuskom revolucijom, a dotad su činile autoritativnu domenu koju su međusobno nadopunjavale. O suđenju je već bila riječ u ranijem poglavlju kod inkvizicije, gdje je opisan veći dio sudskih procesa, stoga se oni neće ponavljati, već je naglasak stavljen na mučenje i izricanje presude.

Treći se dio sastoji od 32 pitanja koja daju odgovor o začetku, tijeku i kraju (izricanju presude) sudskog postupka protiv vještica i preostalih heretika. Heretici pripadaju području crkvenoga suda, no može im suditi i svjetovni ukoliko su osumnjičeni činili zločine u njihovoj nadležnosti (npr. izazivanje tuče i oluje). Također, svjetovni sud može izricati smrtnu kaznu, dok crkveni samo donosi presudu o herezi. Budući da vještice čine zlo i svijetu i duhu, sude im obje strane. Kako bi čovjek bio osuđen za herezu mora ispunjavati pet kriterija, a oni su „pogrešno shvaćanje hereze, što dovodi do sukoba s službenim naukom Crkve i time se uskraćuje vječni život, osoba mora biti katolik i razlikovati se od apostata te se čvrsto držati svoga krivovjerja“ (Institoris 2006). Osoba koja zadovoljava navedene kriterije osuđena je za herezu. Međutim, vještice i čarobnjaci su uz herezu krivi i za apostozu, otpadništvo od vjere, jer su svojevoljno pristali na suradnju s đavlom.

Priznanje optužene osobe ključ je cijeloga sudskog procesa (crkvenog i svjetovnog). Bez njega nema smrtne kazne. Ono je ultimativan dokaz. Ukoliko do priznanja ne dođe, slijedi daljnje ispitivanje pod mučenjem. Ispitivanje se moglo provoditi više puta, što znači da se i mučenje moglo provoditi iznova, budući da je to vrsta ispitivanja. „Neke vještice odmah priznaju jer se nisu u potpunosti predale vragu, a druge uporno šute jer ih on štiti“ (Institoris 2006).

Kretalo se od blažeg prema težemu obliku mučenja u kojemu su sudjelovali sudac, krvnik i pomoćnici. Vrsta mučenja ovisila je o vrsti optužbe i bila je proizvoljna. Prema Hruškovcu, prilikom mučenja vještica koristilo se „zastašivanje, pokusi iglom, piljenje konjskom strunom (tanke uzice koje su rezale zglobove ruku i gležnjeva osuđenih), „palčenicice“ (drobljenje prstiju), španjolska čizma, razni bolni načini istezanja tijela (ponekad s utezima), ljestve (također istezanje uz povremeni dodatak paljenja dijelova tijela i posipanje rana sumporom), vještičji stolac (veliki stolac sa željeznim šiljcima), španjolski magarac

(klupa sa čavlima na koju osuđeni sjeda raširenih nogu) te željezna djevica (oklop sa čavlima)“ (Hruškovec 1998).

Prije početka mučenja osuđeni se morao skinuti, a žene su skidale druge, uzorne, žene. Ovaj se postupak provodio kako bi se vidjelo jesu li u odjeći ušivena vještičja oruđa koja bi im pomogla da izdrže mučenje. S istom svrhom brijale su se sve dlake s tijela optužene, što uključuje i kosu. Riječ je o 15. stoljeću nadalje, stoljećima gdje se inzistiralo na pokrivanju i čednosti, osobito žena. To je stil koji se zadržao sve do druge polovice 20. st. i seksualne revolucije. Dotada žene nisu smjele izlagati svoja tijela. Doduše, u određenim se periodima moda mijenjala pa su se isticali određeni dijelovi tijela, međutim, i dalje je žensko tijelo bilo zaklonjeno, rezervirano za supruga. Kada su skinuli i obrijali žene i muškarce, lišili su ih njihovog dostojanstva i izložili pogledima. Žene koje su učene samo o bračnim dužnostima (sama riječ dužnost upućuje na obvezu) sada stoje ogoljene i osramoćene, dok ih netko drugi pregledava i traži „đavolje“ znakove na intimnim područjima.

„Tamo gdje je pronađen „đavolji pečat“ („stigma diabolica“) krvnik je ubadao dugačke igle ili oštre tanušne noževе, pa ako iz rane ne bi potekla krv, smatralo se da je optužena zapisana đavlu.[...] Prema priznanjima samih okrivljenica, danima pod neizdrživim mukama torture, najčešće mjesto na kojem je đavao označavao svoje „suradnice“ jesu leđa, spolni organ ili okolna mjesta, a i dojke su također često mjesto na kojima đavao potvrđuje svoje ugovore“ (Hruškovec 1998, 59). Ti đavolji pečati su ustvari bili madeži, ožiljci, tragovi porezotina, koji baš i ne krvare kada ih se ubode, no ne čine taj postupak manje ugodnim, što zbog boli, što zbog ogoljenosti., „Žigovi“ bi se izrezali s tijela i priložili kao dokaz.

Brijanje glave je u jednu ruku lišilo ženu njene ženstvenosti. Veći dio povijesti žene su nosile dugu kosu te je tek s Prvim svjetskim ratom došlo do njenoga skraćivanja. Duga je kosa simbolika žene i njene senzualnosti. Dugo je vremena raspuštena kosa bila privilegija za muškarce, supruge, upravo zbog te simbolike. Navedena privilegija i simbolika nalaze se u uzročno-posljedičnome odnosu. Jednu je utjecalo na drugo i stvorio se simbol, okamenjeni mit. Ženstvenost leži u dugoj ženinoj kosi. Velik je utjecaj imala i Biblija jer stoji „Ne uči li nas i sama narav da je mužu sramota ako goji kosu? A ženi je dika ako je goji jer kosa joj je dana mjesto prijevjesa“ (1 Kor 11, 14-15). U to vrijeme Crkva je bila vrhovni autoritet koji je određivao način života. Žena s obrijanom glavom bila je stigmatizirana, osramoćena i degradirana. Njen život više nije bio isti, dakako, ako je preživjela, ne samo u smislu da je oslobođena, već i da je preživjela mučenja i razne infekcije od torture i zatvora. Praksa

rezanja kose nastavila se do današnjih dana - kada se ženu želi poniziti odreže joj se kosa jer se smatra da njena snaga leži u njoj, baš kao Samsonu. Prema Perrot, „brijati nekoga, muškarca ili ženu, znači posjedovati ga, učiniti ga anonimnim“ (Perrot 2009, 56).

Nakon ovih priprema, postavljalo se pitanje o priznanju, ukoliko je odgovor bio negativan ili uskraćen, kretalo se s mučenjem. Međutim, autori su smatrali kako vještica može biti začarana šutnjom, a očiti primjer jest nemogućnost plakanja. Unatoč preklinjanju da zaplače, vještica neće plakati, iako će djelovati tužno. Zasiurno s tim nema ništa dehidracija, šok ili mnoge suze koje je žena već ranije prolila pa ne može plakati po naredbi. „Ipak događa se da poslije, u odsutnosti suca i ne na mjestu mučenja, uspijevaju plakati pred svojim uzničarima“ (Institoris 2006, 442). Suze su znak nevinosti i pokore. Ukoliko vještica propače te nema drugih dokaza, može se osloboditi. Vještice mogu zavesti suce svojim dodirrom, pogledom i glasom, stoga se nadležni moraju zaštititi od ovakvih varka. Preporuča se nošenje blagoslovljene soli i bilja te dovođenje vještice okrenute leđima pred suca i ostale službenike.

Shodno ishodu priznanja mučenjem, vještici se moglo obećati kako će živjeti ukoliko prizna i prokaže druge vještice. Umjesto smrti dobila bi doživotnu tamnicu ili novog suca koji bi pak poništio obećanje. Također, vješticu je čuvala straža kako ne bi počinila samoubojstvo. No, ukoliko i nakon mučenja uporno odbija priznati da je vještica, ponovno se zatvara i putem bližnjih nastoji se manipulacijom iznuditi priznanje. Vještica se može i sama izboriti za svoju nevinost usijanim željezom⁸, no inkvizitori su i u tome vidjeli đavolje djelovanje jer bi on omogućio da budu nepovrijeđene. Tako da je sam poziv na dokazivanje nevinosti usijanim željezom, u slučaju vještica, bio znak vještičje hereze.

Posljednji je korak sudskog procesa protiv heretika, s naglaskom na vještice, izricanje presude. Nalagalo se da se cijeli ovaj sudski postupak provede brzo i bez previše komplikacija. Vještičja je hereza bila najgori mogući zločin i zasluživala je najgoru kaznu – smrt spaljivanjem. Tu je presudu donosio svjetovni sud, a crkveni je prije smrti omogućio pokajanje grješnici. Hereza je imala više stupnjeva pa je presuda ovisila o njoj, no najvažnije je bilo ne ustrajati u svojoj zabludi i odreći je se, iako to nije spašavalo od smrti ili stigme. „Francesco Pena 1578. podsjeća da prvi cilj inkvizicijskog postupka i smrtno presude nije spašavanje duše optuženog, nego zastrašivanje ostalih te da je pri izricanju pravorijeka u odsutnosti dobro napraviti lutku osuđenog na koju će se napisati njegovo ime i uzrok suđenja

⁸ Riječ je o ordaliji – Božjem sudu, gdje su okrivljeni dokazivali svoju nevinost nošenjem usijanog željeza ili uranjanjem ruku u vrelu vodu. Ukoliko su uspjeli izdržati, pokazali su da su nedužni i time su oslobođeni optužbi.

te sve to predati svjetovnome sudu, kao što bi se učinilo da je odsutni stvarno prisutan“ (Tomić 2004, 68). Parafrazirajući E. A. Poea i njegova *Gavrana*, uistinu se može reći kada je strah dovoljno velik, on sjeda na razum.

2.1.5. „Summa summarum“

Malj koji ubija vještice u onome je vremenu gledan kao empirijski znanstveni rad. Crkva ga je potvrdila i ustrojila kao službeni vodič u iskorjenjivanju hereze. No isto kao i kod znanstvenih radova danas, postojala su oprečna mišljenja. Progoni vještica nisu bili jednoglasno odobreni od strane svećenika. Neki su smatrali da je to u redu, dok su se drugi protivili, a potonjih je bilo malo. Ovo je djelo bilo dio katoličkoga nauka i, kao što je slučaj s mnogim vjerskim tekstovima, ono se uzimalo kao apsolutna istina – dakle nije se propitivalo. Nije se sumnjalo u njegovu istinitost jer su je ipak napisali ljudi odabrani od Boga.

Postoji razlog zašto se nazivaju progoni *vještica*, a ne *čarobnjaka* (ili drugih sinonima), a jedan od glavnih razloga je upravo *Malleus maleficarum* koji u samome naslovu odredio žrtve. Broj spaljenih žena kao vještica je daleko veći od muškaraca optuženih za isti zločin. Ranije se u djelu navelo koji je razlog tomu, a pridodat će se argumenti iz ovoga „autoritativnoga“ djela. Djelo se temelji na Bibliji, djelima antičkih grčkih filozofa, iskustvima iz njihove ili tuđe inkvizitorske prakse te priča koje podsjećaju na anegdote, gledano iz današnje perspektive. Koliko se god njihovo mišljenje danas činili nelogičnim pa čak i smiješnim, dugo je vremena upravo to mišljenje „žigosalo“ živote ljudi. Prema Institoris i Sprengeru, sve što se zbiva je od Boga, i dobro i zlo. Kod njih ne vrijedi „ako nije od Boga, od đavla je“ već sam Bog nagrađuje i kažnjava. „Njihova hijerarhija zla kretala se od Boga nakon kojeg slijedi đavao koji pak putem demona upravlja vješticama i tako nanosi zlo drugima. Đavao može i sam činiti zlo, ali mu je draže ako kompromitira dobre ljude, jer su oni zli ionako na njegovoj strani te je to veći izazov i veća pobjeda. A Bog to dopušta kako bi kaznio ljude. To je mišljenje formirano s ciljem pokazivanja da đavao nema veću moć od Boga“ (Institoris 2006). Osoba se mora odreći Boga kako bi sklopila ugovor s vragom, stoga vještice i čarobnjaci nisu samo krivi za herezu već i apostaziju, a u tom smjeru ih je odvela upravo njihova samovolja. Sami su odlučili biti vražji suradnici i prkositi Božjim zakonima, a pri tome su žene prednjačile.

Matković-Vlašić navodi kako su „žene izopćene iz društva zbog mogućnosti rađanja djece te menstruacije. Žena je prvo bila biće stvoreno od muškarca, no zbog njenih čudnih

sposobnosti on ju ne može kontrolirati. Ne pokorava se njegovim zakonitostima jer je drugačija i posjeduje tajanstvene sile prokreacije i krvarenja koje ide uz to“ (Matković-Vlašić 2002). Žena je uvela čovjeka u grijeh, stoga su žene podložne grijehu i iskušenjima, osobito onima seksualne naravi. Retrospektivno gledajući povijest žena i njihovu seksualnu (ne)slobodu, ova se teza čini apsurdom. Jedine koje su tome odgovarale bile su prostitutke. Mnoge su se žene bavile prostitucijom kako bi preživjele i bile su obilježene zbog toga, tj. nije im bio dozvoljen ulazak u društvo, već su živjele na njegovoj margini.

Nadalje, *Malleus* se podosta bavi problematikom neispravnosti muškoga spolovila kao posljedice vještichjini čini. No, radi se razlika između prirodnih uzroka i čari. Ni djeci koju vještice žrtvuju đavlu nije posvećeno toliko teksta, koliko navedenome problemu. Takav zločin mogu počinuti samo žene jer bi suprotno značilo potvrdu homoseksualnosti, a od takvih se stvari Crkva ograđuje. Shodno tome, žene su uzrok. „Valja također istaknuti da je taj poremećaj obilježen kod stvaranja prve žene, koja je oblikovana iz savinutog rebra, odnosno iz prsnog rebra koje je svinuto kao da je okrenuto od muškarca. A budući da je radi toga nedostatka ona nesavršena životinja, žena je uvijek prijetvorna“ (Institoris 2006, 146). Licemjerstvo, svadljivost, brzopletoš, naivnost, osjećajnost, iracionalnost, glas (milozvučnost), sve su to ženske predispozicije da postanu vještice i odreknu se vjere.

U skladu s time heretike se prvo pozivalo na odricanje svog krivovjerja, a kada je to učinjeno, zadobiven je „teoretski“ oprost. Društvo nije zaboravljalo čemu je pridonijelo vršenje raznoraznih pokora, poput nošenja određenih haljina, kako bi svi znali što je on. Ili ona. U vremenu kada je uistinu postojao strah od đavla, to su bile mjere opreza, no, zbog sveprisutnog đavla razvila se masovna histerija. Njene su potencijalne žrtve bili svi jer sumnja je bila dovoljna da osudi osobu i njenu obitelj. Naime, vještica je svoj zanat često prenosila na kćer. Isto tako, skoro nitko nije bio siguran od njenih zlodjela. Kaže se skoro nitko jer se u djelu navodi kako su inkvizitori izuzeti od njenih utjecaja jer obavljaju svetu zadaću. Vještice se javljaju kao susjede, demoni pokraj kuće. Osoba je mogla biti optužena samo na temelju govorkanja. Za optužbu se zahtijevao činjenični dokaz, iskaz pouzdanih svjedoka te priznanje. Nisu se tražili izravni fizički dokazi već svjedočanstva, priče. I to one općepoznate. A kazna koja se kretala od ekskomunikacije do smrti bila je itekako tjelesna. Pa i mučenje je bila kazna, premda je bilo definirano kao ispitivanje.

To je bila normalnost ljudi u ono doba. Za razumijevanja fenomena zlih vještica važno se prenijeti u tadašnje stanje duha umjesto promatranja sa stajališta vlastitog vremena. Crkva

je bila vrhovni autoritet, znanost još nije dala objašnjenja za razne prirodne fenomene ili bolesti, pismenost je bila niska, a ratovi su izazivali sigurnost. Ljudi imaju potrebu za objašnjavanjem svijeta u kojemu žive, a napretkom su znanosti objašnjene mnoge nadnaravne sile (ako nekome umre krava, nije kriva vještica, već je životinja bila bolesna). Za potvrđenu vješticu kazna je bila smrt, jer u Starome zavjetu stoji „Ne dopuštaj da vračarica živi!“ (Izl 22,17) i time su se vodili lovci na „vještice“. Vještica nije smjela živjeti jer bi tako prljala katoličku vjeru svojim opačinama.

2.2. Priče o vješticama

Ranije u djelu opisan je ustaljen izgled vještica. Priče o tim strašnim zlim bićima raširene su u pučkim predajama. Na jedan način to je bilo efektivno sredstvo da djeca poprave svoje ponašanje („Budi dobar/a ili će ti doći babaroga!“). U 19. st. nastale su najpoznatije bajke – bajke braće Grimm. One su bazirane na drevnim usmenim narodnim predajama njemačkih sela. Recepcija im je bila izrazito dobra što je ostalo neizmijenjeno do današnjih dana.

Popularizaciji njihovih bajki pomažu brojni crtani filmovi. No, valja istaknuti kako se izvorne bajke uvelike razlikuju od animiranih nasljednika. Današnje priče su razvodnjene i cenzurirane verzije originala. Gledano danas, nemoguće je zamisliti da su te bajke (izvorne) bile namijenjene djeci. U obzir se mora uzeti i društveno-povijesni kontekst toga vremena. Djeca nisu bila privilegirana kao danas te djetinjstvo u današnjem smislu nije postojalo. Odmalena su bila svjesna surovoga života. Njihove su bajke prepune fantastičnih elemenata. Postoje mnoge interpretacije spomenutih bajki, no ovdje je naglasak stavljen na deskripciju vještice u njima. Popularne Grimmove bajke s likom vještice su svakako Ivica i Marica, Trnoružica, Snjeguljica te Matovilka. Uzrok njihove opće poznatosti leži u tome što su postale proizvod masovne kulture zahvaljujući Disneyju koji je napravio njihove filmske adaptacije te proizveo brojne artikle.

Ivica i Marica su naišli na kuću od slatkiša pošto su ostavljeni u šumi. Kuća je pripadala slijepoj vještici koja se hranila djecom. Kada ih je zamijetila, lijepo ih je ugostila: „Stara se zapravo samo tako ljubazno pretvarala, no ona bijaše opaka vještica koja je vrebala djecu; načinila je kućicu od kruha samo da ih primami. Kada bi se dočepala djeteta, zadavila bi ga, skuhala i pojela, i to je za nju bio blagdan. (Vještice imaju crvene oči te ne mogu daleko vidjeti, ali imaju osjetljiv njuh kao životinje koje osjećaju kada im se ljudi približavaju.)“

(Grimm 1994, 94). Iz prethodnog je poglavlja vidljivo kako su vještice u stvarnosti bile optužene za ubojstvo pa i jedenje djece. U ovoj je bajci vještica prikazana kao zlo i prepredeno stvorenje, koje je nešto između čovjeka i životinje. Baš kao i žena prema *Malleusu*. Izgleda kao čovjek, no lukava je i prilagodljiva poput životinje. Vješticu je snašao tragičan kraj – Marica ju je živu spalila.

U bajci o Trnoružici spominju se gatalice. Dvanaest gatara darivalo je dijete lijepim poklonima, a trinaesta nije bila pozvana pa je za kaznu proklela dijete da će se nabosti na vreteno na svoj petnaesti rođendan i umrijeti. Iako su sva vretena spaljena, princeza je pronašla jedno, uz pomoć vještice. „Dogodi se to upravo na dan kad je djevojka navršila petnaestu godinu. Ne bi ni kralja ni kraljice kod kuće: kraljevna na dvorima ostala sasvim sama. Tumarala tako tamo-amo po dvorima, zavirivala u izbe i odaje, i napokon, dospjela do nekih malih vrata. U ključanici bio zahrđao ključ; kad ga okrenu, vrata se otvoriše, a kad unutra, a to u izbici sjedi stara žena s vretenom u ruci i marljivo prede kudelj“ (Grimm 1994 257). U ovoj bajci ne postoji opis gatalice, ali se može iščitati njene osobine – zloba, prepredenost i lukavost.

U bajci o Snjeguljica spominje se njena maćeha, zla kraljica, kao vještica. Međutim, u djelu nije nigdje navedeno da je ona vještica, već se spominje samo zla kraljica. Ona je bila lijepa i ohola žena i veoma ljubomorna na Snjeguljčinu ljepotu. Uvidjevši svoju konkurenciju naredi lovcu da je ubije, a kao dokaz morao joj je donijeti jetra i pluća. No lovac nije ubio Snjeguljicu, već je donio organe male divlje svinje što je kraljica pojela. Imala je čarobno ogledalo što upućuje da je poznavala magiju. Ogledalo joj je pokazalo kako je Snjeguljica živa pa je odlučila sama ubiti. „Stane opet razmišljati kako da smakne Snjeguljicu; jer dokle god nije bila uvjerena da je najljepša u zemlji, nije imala mira zbog zavisti. Pa kad je napokon smislila, oboji svoje lice i odjene se kao stara pokućarka da je nitko ne prepozna“ (Grimm 1994, 274). Pri prvome pokušaju opasala je Snjeguljicu pojasom i jako stegnula, a drugi puta počesljala ju je otrovnim češljem. Češalj je napravila sama „vještinom iskusne vještice“ (Grimm 1994). No tek ju je treći puta „ubila“. Sama je načinila otrovnu jabuku bijelo-crvene boje. Crveni dio bio je otrovan dok bijeli nije što je vještica okrenula u svoju korist. Kušavši bijelu polovicu nagovorila je Snjeguljicu da zagrije crveni dio na što ona padne kao mrtva. Naravno, kraljević ju je spasio, a zla kraljica bila je kažnjena. „Prvo ne htjede na svadbu; ali kako bijaše radoznala, ipak ode da vidi mladu kraljicu. Čim stupi u dvoranu, prepozna Snjeguljicu i od silnoga straha skamenila se. Ali već joj u dvoranu kliještima donesoše usijane

željezne papuče, staviše ih preda nje i ona morade u njiima plesati, sve dok mrtva ne pade na zemlju“ (Grimm, 1994, 281). Također se kraljica u priči uz zlu, karakterizira i kao bezbožna.

U priči o Matovilki glavni negativac je zla i moćna čarobnica. Čarobnica je u svome vrtu imala matovilac za kojim je žudjela trudna žena - Matovilkina majka. Muž kako bi udovoljio ženi ode dva puta nabrati matovilac i drugi puta čarobnica zatraži od njega dijete koje će odgajati kao svoje. On je poslušao, a čarobnica je zatočila dijete. Matovilka je upoznala kraljevića, a kada je vještica saznala odrezala je njenu dugu kosu. „Bila je toliko nemilosrdna da je jadnu Matovilku odnijela u pusti kraj gdje je morala živjeti u velikoj bijedi i jadu“ (Grimm, 1994, 77). Njene pletenice pričvrstila je na kuku i zavarala kraljevića, koji je umjesto Matovilke našao čarobnicu zla i otrovna pogleda. Ona mu je rekla kako Matovilke nema, nakon čega se on bacio kroz prozor tornja. Preživio je, ali je bio slijep sve dok nije ponovno našao Matovilku i njihovu djecu.

U spomenutim bajkama zle su žene, vještice, pokazane kao lukava stvorenja koje kažnjavaju nevine jer stoje na putu njihovim sebičnim željama. Koriste se raznim trikovima. One su ujedno i magične i čovječne. Magične zbog korištenja čarobnih predmeta, a čovječne jer ih karakteriziraju (negativne) ljudske osobine – zavist, osvetoljubljivost, sebičnost pa i proždrljivost. Dvije od četiri spomenutih fiktivnih vještica kažnjene su i to korištenjem vatre. Paljenje vještica smatra se efektivnim sredstvom za njihovo uništenje pa je u ovome slučaju priča oponašala stvarnost. No, može biti i obrnuto što ne bi čudilo s obzirom na moć koju pisana riječ posjeduje. Djecu se odmalena bajkama učilo kako su vještice zle (i stare) žene kojih se moraju čuvati. I u animiranim filmovima vještice su prikazane kao stare rugobe s magičnim moćima, no u posljednje se vrijeme i to mijenja. Pokazuje se kako magija može služiti i za dobro. Primjer toga je Disneyjev animirani film *Snježno kraljevstvo (Frozen)*, gdje se glavna junakinja bori sa svojim moćima da bi ih na kraju prihvatila kao blagodat.

No, vještice se nisu našle samo u pričama za djecu. Victor Hugo napisao je djelo *Zvonar crkve Notre Dame* koje realnije prikazuje „vještice“. Esmeralda je bila lijepa djevojka koja je zapela za oko svećeniku koji ju nikako nije mogao izbaciti iz svojih misli pa je odlučio kako je najbolje da je posredno smakne i nastavi sa svojim životom. Pod posrednim smaknućem misli se na optužbu da je činima zavela uglednog kapetana vojske. Dovedena je na suđenje, negirala krivnju, poslana na mučenje, priznala krivnju i nakon nekoliko peripetija obješena zajedno sa svojom kozom koja je umjela izvoditi trikove. „U ono vrijeme bilo je nešto posve obično optužiti životinju za čarobnjaštvo. Između ostalih krivaca može se u

računima redarstva za 1466. godinu naći zanimljiv podatak o troškovima u pretresu protiv Gilleta-Soularta i njegove krmače, *pogubljenih zbog svojih krivica u Corbeilu*“ (Hugo 1995, 307). Trikove nije naučila uz pomoć demona, već uvjetovanim učenjem koje je psihologija kasnije objasnila.

Zvonar crkve Notre Dame povijesni je roman iz 19. st. koji govori o odnosu ljudi prema onome što im je strano, a rezultat je odbacivanje i diskriminacija nepoželjnih (u djelu se to odnosi na deformirane i siromašne osobe te Rome). Esmeraldu su ispočetka svi voljeli, no kada joj je bila potrebna pomoć, svi su se urotili protiv nje jer je stigmatizirana kao vještica. Već je navedeno kako osobe optužene za vještičarstvo nisu imale nikakvu obranu ni potporu jer bi se druge osobe dovele u isti položaj. Strah od optužbi da si vještica/čarobnjak bio je utemeljen, no, ironično, za optužbu nije bio potreban dokaz, već samo sumnja. O istome govori i Zagorka u *Gričkoj vještici*. Oba je lika krasila ljepota pa su bile na meti muškaraca koji su se vodili onime „ako nećeš biti moja, nećeš biti ničija“. Dakle rješenje za povrijeđeni muški ego bila je smrt. Iako je riječ o fiktivnim situacijama, nesumnjivo je kako je i u stvarnim situacijama ljudska sebičnost osudila druge na smrt, bilo zbog odbijanja, ljubomore, osvete ili nečeg drugog. To je bilo moguće uraditi jer dokazi su bili skoro pa nepotrebni što je vidljivo iz Institorisovog i Sprengerovog *Malleusa*. Dovoljna je bila sama riječ od drugih koja potvrđuje. Lako je bilo optužiti, a gotovo nemoguće dokazati suprotno upravo iz razloga što su dokazi za i protiv bili neodredivi. Kako je sa strašnih vještica i njihovog progona došlo na današnje simpatizirajuće stanje stvari, govori sljedeće poglavlje.

3. Anomalija u paradigmi

Paradigma je ustaljeni obrazac koji se uzima zdravo za gotovo, jedan oblik apsolutne istine. Taj je pojam prvi uveo Thomas Kuhn u djelu *Struktura znanstvenih revolucija*. U tome je djelu istaknuo kako svaka paradigma ima svoj „vijek trajanja“. Prihvaćena paradigma čini normalnu znanost. „Paradigme se počinju narušavati s pojavom anomalije u njoj što dovodi do krize, revolucije i naposljetku se ustoličuje nova paradigma koja čini novu normalnu znanost“ (Kuhn 1999). Paradigma jest dogovor. Dogovor je bio spaljivanje vještica, kao što je dogovor bio i prestanak progona. U ovome će se dijelu prikazati povijesni slijed tih procesa, a naglasak je stavljen na „evoluciju“ Crkve, znanosti, ženskih prava i seksualnosti jer su to čimbenici koji okružuju pojam vještice. Ukratko, prikazan će biti razvoj ljudskoga društva od kraja 15. stoljeća do današnjih dana.

3.1. „Svaka akcija nosi jednaku i suprotnu reakciju I“⁹

Novi vijek okvirno zauzima razdoblje od otkrića Amerike 1492. do kraja Prvoga svjetskog rata 1918. godine. Ono je ubrzano i dinamično razdoblje u kojemu se Crkva i znanost bore za prevlast. Humanizam i renesansa obilježili su početak novoga vijeka te usmjerili njegovo kretanje. U centar su svoga proučavanja stavili čovjeka i ovozemaljski život što se razlikovalo od dotadašnje duhovne naglašenosti. „Nakon pada Carigrada u turske ruke došlo je do priljeva grčkog stanovništva u europske gradove s kojima se revitalizira antika, a ljudske se misli od tada nadalje šire tiskarskim strojem“ (Bedouelle 2004). Primjer toga je i sam *Malleus Maleficarum* koji se poziva na Aristotela i ostale klasičare uz biblijske izvore.

U istome se vremenu javlja reformacija i njena opozicija s mnogo krvavih borbi i netolerancijom. „Protestantska reformacija jedna je od glavnih crta razgraničavanja između srednjeg vijeka i modernog doba. Zbog nje se slama kršćanska jedinstvenost i stvaraju nove crkve i vjere poput luteranstva, kalvinizma i Anglikanske Crkve. Zato je nesumnjivo opravdana odluka povjesničara da godinu 1517. uzmu kao onu kojom počinje moderna povijest“ (Goldstein 8, 2008, 422). Sukob katolika i protestanata nije doveo samo do raskola, štoviše doveo je i do napretka znanosti. Međutim, taj se napredak očitavao više kod protestanata. Razlog je tome drugačija hijerarhija unutar protestantizma, dakle, nema potreba za posrednikom s Bogom i čovjek je sam za sebe odgovoran - i za sreću i za nesreću.

⁹ Parafraza Newtonovog Zakona o gibanju.

„Šesnaesti je i sedamnaesti vijek doba vjerskih ratova“ (Loon 2003, 234). Osim nutarnjih problema, Crkva se suočila i s turskim napadima i pojačanom islamizacijom. Načelo turskog osvajanja bilo je ili prihvatiti islam ili plaćati (visoki) porez. Osmansko Carstvo nije bilo prijatna samo kršćanskoj vjeri, već i državama, jer je u 16. st. bilo na vrhuncu svoje moći. Nadalje, u Europi se javio trend stvaranja velikih država koje „su modernizirale vojsku korištenjem vatrenog oružja i velikog broja naoružanih vojnika što je bilo različito od srednjovjekovnog ratovanja. Jačalo se državno uređenje putem diplomatske službe i stajaće vojske i posljedično se javlja centralizacija i unifikacija. Tako su se u 15. i 16. počele formirati moderne države“ (Goldstein 8, 2008, 426-427). Oblikovale su se europske sile (Španjolska, Njemačka, Francuska, Engleska) i započela je vladavina monarha što je dovelo do pojave apsolutizma. „Europski poredak u 16. i zatim u 17. stoljeću nije se mogao uspostaviti preko konfesionalnih podjela i religijskih ratova drugačije negoli afirmacijom jednog strogog načela: svaki neka ima religiju svoje zemlje“ (Bedouelle 2004, 115).

Kada se nije ratovalo, obični su ljudi bili pod feudalnom stegom. Feudalizam podrazumijeva podjelu u skupine sa zadanim ulogama. Riječ je o raspodijeli moći s time da najniži slojevi imaju veoma oskudna prava. Ovakav je sistem poznat u različitim ljudskim društvima te se čini kako je u ljudskoj naravi pokoravanje drugih, slabijih, različitih (prirodu, žene, etničke manjine itd.). Cijela povijest čovječanstva sa nebrojenim primjerima svjedoči tome. Feudalizam je ostavština srednjega vijeka kao prikladna zamjena za robovlasništvo.

3.1.1. Kolonizacija

Oprečno mračnim nutarnjim previranjima u Europi 16. stoljeća, započelo je doba otkrivanja novih kontinenata koji su doslovno proširili svjetonazor ljudi. Čovjek ima nove mogućnosti i ideje što je dovelo do brojnih izuma te sukladno tomu napretku znanosti. Ljudi su počeli preispitivati svijet u kojemu žive, tj. tadašnja saznanja o njemu. Najednom se pojavljuju nove zemlje s drugačijom klimom i geografskim obilježjima te ljudi koji se vidno razlikuju od njih i njihove kulture. Došlo je do jedne vrste kolektivne krize identiteta. Dotadašnji način poimanja svijeta više nije bio održiv. Više nije riječ o nagađanjima o postojanju drugih zemalja već se donose konkretni dokazi. Zasiurno je Europljane zanimalo zašto su ti narodi drugačiji. Nažalost, upravo u toj različitosti je europski čovjek pronašao način pokoravanja novootkrivenih naroda. Sve se do tada njihova civilizacija i društvo razvijalo, a sada njihov „prirodan“ razvoj prestaje i nameće im se nešto tuđe. Europljani su

shvatili svoju nadmoć u opreci kultura i time su potvrdili svoj identitet. Ti su narodi bili primitivni, nazadni i stoga im je trebala čvrsta ruka koja će njime vladati i dati im napredak i kršćanstvo.

Istraživanjem su novoga svijeta otkrivene nove kulture i započela je razmjena kulturnih dobara. Nažalost, razmjena nije donosila obostranu korist, već eksploatacija i subordiniranost za domoroce i bogatstvo za Europljane. Kolonizacija je odnos moći. Jači vlada slabijim. Ljudi koji su dotada bili slobodni i imali svoj životni ritam, sada su ponizni pred drugima koji im nameću tuđu, „superiorniju“ kulturu dok istodobno bezobzirno haraju njihovom. „S kolonizacijom je došlo do mračnog i neizbježnog ulančavanja interesa, tako da se prevlast bijelog muškarca stopila s već postojećom muškom premoći. Poklapanje seksizma i rasizma jamčilo je da će se urođenica, naći na samom dnu ljestvice, najniže od najnižih“ (Miles 2009, 284). Kolonizirani muškarac bio je tlačen od strane kolonizatora, a žena je bila dvostruko marginalizirana – od muškaraca u vlastitome i stranome narodu. Čak i ako su naišli na kulturu u kojoj su žene imale određena prava (veća nego li u njih) nisu odustajali dok stvari nisu tekle, prema njihovome mišljenju, „prirodnim tijekom“.

„Povijesno značenje istraživačkih putovanja valja uočiti u činjenici da se s tim otkrićima svijet počeo stapati u jednu cjelinu. S Kolumbom i Vascom da Gamom dotadašnja se povijest zasebnih skupina naroda proširila u svjetsku povijest: budući da su se uspostavili dodiri među kontinentima, od tada traje jedinstvenost svjetskog zbivanja“ (Bleicken 2005, 422). Europljani su postali posrednici između novootkrivenoga svijeta i Istoka. U nove se zemlje uvozila europska prevlast i kultura, a izvozile su se sirovine koje su preko Europe dolazile na Istok iz kojega su se u Europu uvozile njihova kultura i izumi. Kao posljedica povećanog ulaska zlata i srebra na svjetsko tržište, što je dovelo do inflacije, te povećanja potražnje uzrokovane demografskim rastom, nastala je ekonomska znanost. Počelo se promišljati o zakonitostima tržišta što je dovelo do razvoja kapitalizma i njegovog postepenog ustroja. Također se javio i merkantilizam kao uvjet moći države. No, s druge strane, gospodarske krize i glad kao posljedice nisu izostale u modernome dobu. Demografski rast je varirao. On je oduvijek bio povezan sa stanjem (ne)mira u zemlji, a 17. je stoljeće bilo doba raznih unutarnjih i vanjskih previranja. Uz ratove, na povećanje mortaliteta utjecale su i epidemije i pogoršanje klime. Kuga je i dalje kosila živote, ali veći su neprijatelji bile druge zarazne bolesti poput „tifusa, boginja, kolere, malarije, no njihova stopa ubijanja je manja“ (Goldstein 10, 2008, 343).

3.1.2. Znanstvena revolucija

Svaki događaj mora imati svoj uzrok. Za ljude ondašnjega razdoblja sve nedokučive stvari bila su djela vještica kao što je već nekoliko puta spomenuto, stoga ni ne čudi što su 16. i 17. stoljeće razdoblja najvećih progona vještica. No, istodobno, pomalo ironično, javlja se znanstvena revolucija. Kopernik, G. Bruno, Kepler, Galileo, Newton, Descartes, Leibniz, Galen i mnogi drugi su svojim djelovanjem preokrenuli svijet. Geografska i znanstvena su otkrića uzrokovala nesigurnost u ljudima, jer ono što je dotada bila apsolutna istina sada je nagrizeno. Osobito se toga bojala Crkva jer je time gubila oslonac svog autoriteta. Ona je Božji „zastupnik“ iz čega se izvodi da su njezina stajališta dana od Boga i time je onemogućeno njihovo propitivanje. Međutim, gledajući povijest Crkve, vidljivo je kako je do tih stajališta došlo dogovorom odabranih ljudi i konzultacijom Svetoga pisma. Nove su znanstvene spoznaje ugrožavale njezinu vjerodostojnost zbog čega se Crkva njima snažno odupirala. Iz tih su razloga neke znanstvene spoznaje doživjele kasniju recepciju.

U kontekstu ovoga rada su zanimljivi temelji znanstvenih spoznaja. „Od složenog i zamršenog dijaloga između maga i znanstvenika potekao je različit način viđenja prirode i njezinog odnosa s čovjekom i božanstvom. Nov način ubrzao je, uz oštre polemike i odlučujuća pojašnjenja, stvaranje gnoseoloških i ideoloških temelja moderne znanosti. Paradoksalno jest da se upravo iz renesansne magije, a istodobno i protiv nje, formirala Baconova, Descartesova, Galilejeva i Newtonova znanost“ (Goldstein 10, 2008, 303). Magija je proučavala prirodu, a proučavanjem magije znanstvenici su došli do vlastitih zaključaka. Iako se ona osporavala kao šarlatanstvo, priznavali su joj se određeni aspekti koji su i preuzeti i prerađeni u novi oblik. Napredak znanosti je nemoguć bez uvažavanja starijih ideja i njihovog osporavanja i dokidanja. Znanost u sebi posjeduje „intertekstualnost“¹⁰ koja dovodi do promjene paradigme. Liječenje ljekovitim biljem spadalo je u domenu vračarstva, no, ipak je doprinijelo razvoju medicine i lijekova. Vračarice („vještice“) znale su koje bilje može izliječiti ili ublažiti koju bolest, a znanost je proučila njihova svojstva i raširila njihovu primjenu u praktičnijem obliku. „U gotovo 150 godina koje dijele Kopernikov *De revolutionibus orbium coelestium* (1543.) od Newtonove *Philosophia naturalis principia mathematica* (Matematička načela prirodne filozofije, 1687.) - djela koja se jednoglasno smatraju granicama unutar kojih se razvija znanstvena revolucija - europska misao je doživjela nagle i duboke promjene kojima je započeo proces propadanja starog Aristotelova

¹⁰Pojam intertekstualnosti dolazi iz književnosti gdje ukazuje kako se smisao spoznaje tek prizivanjem na drugi postojeći tekst. Isto se tako nove znanstvene spoznaje mogu shvatiti jedino ako se uzmu u obzir prethodne.

kozmosa i antičkog univerzuma skolastičke misli“ (Goldstein 10, 2008, 288). Umjesto dotadašnje znanosti gdje se gleda i promišlja, javila se znanost koja svijet objašnjava uz pomoću brojki, tj. došlo je do „objektivizacije“ znanosti, ali i njene popularizacije. Filozofija je veći dio povijesti bila vladarica znanosti, ali sa znanstvenom revolucijom tron preuzimaju prirodne znanosti, što je ostalo do današnjih dana. Istodobno je dolazilo i do sekularizacije znanja, uspona određenih društvenih slojeva (obrnika, trgovaca, inženjera te građanstva), pojava akademija i modernog društva. Proučavao se ovozemaljski život, a time teološke rasprave padaju u drugi plan. Nastoji se poboljšati život ljudi na ovome svijetu.

Uzroci znanstvene revolucije vežu se uz ondašnje političko-religijsko-društveno stanje, ali i obrnuto. Nadasve je nepobitno međudjelovanje svih društvenih sfera i utjecaj jedne na drugu. Isto je tako neporeciva povezanost znanstvene revolucije 16. i 17. st. i prosvjetiteljstva u 18. st. „Uz čovjeka, priroda je predstavljala drugo privlačno područje interesa prosvjetitelja koji su se nadovezali na empirijska i eksperimentalna pravila „znanstvene revolucije“ 17. st kako bi produbili i proširili shvaćanje svijeta prirode“ (Goldstein 11, 2008, 168). Isto kao što su i znanstvene revolucije proizašle iz suvremenih previranja, tako je i prosvjetiteljstvo rezultat vlastite suvremenosti u kojoj je došlo do krize europske svijesti uzrokovane vjerskim ratovima i novim znanstvenim spoznajama. Nadalje, dekonstruirala se ideja božanskog prava vladara što je promijenilo svijest kod podanika. Naglašavala se jednakost ljudi. Glavni akteri prosvjetiteljstva bili su angažirani intelektualci (filozofi) koji su u središte svojih misli i ideja postavili kritički duh i razum. Sve se preispituje, osobito autoriteti (Crkva i vladari). Umjesto Boga sada je naglasak stavljen na društvo. Razvija se antropologija, etnologija, kemija, matematika, biologija, no nije se odbacivao ni misticizam.

U prosvjetiteljstvu se nastoje skinuti okovi staroga i nazadnog režima. Osobito je pod napadom bila Katolička Crkva. Crkva nije trpjela herezu ni apostozu, a sada se njezino učenje otvoreno preispituje, osuđuje pa čak i odbacuje. Kroz sva ova zbivanja, Crkva je izgubila svoj autoritet. Ona je još snažna, ali nije dominantna. Sve se više širi jaz između sakralnog i sekularnog s prevlašću potonjeg. Crkva više nema veliki utjecaj na politiku. Završeni su vjerski ratovi. Ne ulazi se u rat zbog vjere, već zbog moći i bogatstva (premda ponekad pod krinkom vjere). Njezino učenje nije više apsolutna istina, već postoje druge istine. Svijet se mijenjao iz dana u dana i Crkva to nije mogla spriječiti o čemu najbolje svjedoči činjenica da je inkvizicija ukinuta u 18. stoljeću. „Institucija koju je Crkva veoma cijnila bila je prisiljena

na povlačenje: Inkvizicija, postavljena na čelo obrane vjere od hereze, zaštite morala, cenzure nad tiskom itd.“ (Goldstein 11, 2008, 512).

3.1.3. Industrijska revolucija

S napretkom znanosti i prosvjetiteljskim mislima nije došlo samo do slabljenja moći Crkve i osvještavanje naroda, već se javila demografska ekspanzija i industrijska revolucija.

Prvome je jedan od glavnih razloga bio nestanak kuge (iako su opstale druge epidemije), zatim uvođenje cijepljenja protiv velikih boginja, promjena starosne dobi za sklapanje brakova, smanjenje ratova i nestašica hrane, što je sve vodilo ka nekoj relativnoj stabilnosti onoga vremena. Povećanje broja stanovništva prouzrokovalo je i priljev seoskog stanovništva u gradove. Ljudi sa sela su se nadali boljem životu u gradu, no tamo ih je zatekla diskriminacija, odbacivanje i teški uvjeta rada i života.

Teški su uvjeti rada povezani s industrijskom revolucijom. „Industrijska revolucija u Engleskoj razvila se na osnovi procesa industrijalizacije koji je počeo prije 18. stoljeća, a još je uvijek trajao i početkom 20. stoljeća. To nije samo obična promjena u industriji. Takav proces zahtijevao je revoluciju u trgovini, poljoprivredi, revoluciju prijevoznih sredstava i demografsku revoluciju zajedno s različitim radikalnim promjenama u strukturi ekonomske proizvodnje koje su se temeljile na ubrzanoj industrijalizaciji“ (Goldstein 12, 2008, 450). Ona je doprinijela razvoju zemalja i općenito društvenom ubrzanju kao i izdvajanju novih društvenih skupina – industrijski kapitalisti i radnici. Radnici su bili jeftina radna snaga koja se izrabljivala do iznemoglosti jer nije imala nikakva prava ni izbora. Naime, riječ je bila o doseljenicima sa sela (razvoj tehnike, trgovine i prometa smanjio je potrebu za poljoprivrednim radnicima) i siromašnim ljudima čija je egzistencija bila ugrožena, stoga su podnosili užasne uvjete rada u kojima nije izostajalo fizičko, verbalno ni psihičko zlostavljanje. Odnos prema njima ekvivalentan je odnosu kolonizatora i koloniziranih. Nakon gotovo cjelodnevnog radnog vremena ljudi su se vraćali u trošne kućice pune bolesti i prljavštine. Uokolo tvornica iznicali su radnički gradovi. Ne zna se jesu li lošiji bili uvjeti rada ili uvjeti života.

Ipak, industrijska revolucija donosi jedan novitet – zapošljavanje (eksploataciju) žena i djece. Dakako i oni su radili i živjeli u istim groznim uvjetima. Gledajući širu povijesnu sliku sa saznanjima što se sve dogodilo otada do danas, zapošljavanje žena u tvornicama bio je

korak u njihovu emancipaciju. Zvuči suludo s obzirom na opisan način rada i činjenicom da su žene uz ulogu supruge, majke i domaćice zadobile novu, a to je radnica, ali upravo u tome leži pomak. Naime, žene su dobivale plaću (iako je bila crkavica i nije ni bila dostatna za preživljavanje, stoga nije ni bila moguća ekonomska neovisnost žena), zadobile su novi prostor (tvornice za razliku od domova i posjeda) i, najvažnije, nije bila riječ o individualnom izdvajanju, već o masovnom događaju. Sve je to utjecalo na razvijanje svijesti o vlastitim sposobnostima. Valja naglasiti kako je to moguće uočiti samo s današnje perspektive. Tada je to bio korak unazad, dvostruko podjarmljivanje i degradacija. One su sa svojom djecom trpjele nasilje. „Žene, osobito one koje su imale djecu, radije su zapošljavane, jer se neće pobuniti zbog toga što moraju osigurati egzistenciju. Shodno tomu radile su teže poslove i bile su manje plaćene od muškaraca. Ponegdje i od djece“ (Milles 2009).

3.1.4. Francuska revolucija i začetak feminizma

Iako je prosvjetiteljstvo naširoko zahtijevalo jedinstvo, ono je bilo namijenjeno samo ekskluzivnom krugu vladajuće, bogate i intelektualne elite. Revolucije su uvijek hegemonijske. Želi se promjena trenutnog stanja stvari, a to se čini podčinjavanjem starog. Primjer su toga Američka i Francuska revolucija, dvije najvažnije revolucije koje su dokinule stari režim („ancien régime“) i nastojale ostvariti moderno građansko društvo bez staleža. U tim su revolucijama sudjelovale potlačene mase sa subverzivskim ciljevima. Propovijedalo se o napretku i slobodi za određene ljude, dok su mase bile instrument njihovog postizanja. Počela se javljati svijest o subordiniranome položaju, a nove su ideje i izumi poticali na promjenu. Strah je od autoriteta (religijskog i državnog) jenjavao. Ljudi su rastrgli okove ropstva i feudalizma, iako je do potpunog raskidanja s tim sustavima došlo kasnije. Sve u svemu, masa zahtijeva svoja prava bez obzira na posljedice. Crkva i plemstvo više ne čine privilegirane zasebne skupine jer se zahtijevala sloboda, jednakost, bratstvo („liberté, égalité, fraternité“).

Usprkos utopijskoj poruci i dalje su samo neki bili dostojni tih prava što pokazuje krilatica koja isključuje žene (nema sestrinstva) i svjedoči o snazi patrijarhata. Međutim, žene su sudjelovale u rušenju starog režima. One su jurišale na Bastillu i uzimale oružje u ruku. Svi su bili zajedno u tome, no, na kraju, žene su se vratile na staro. Pomogle su drugima da poboljšaju svoj položaj, no, ti isti nisu im dopustili da se uzdignu. Kada je donesena *Deklaracija o pravima čovjeka i građana*, koja čini temelj današnjih ljudskih prava,

sadržavala je snažno muško obilježje. Olympe de Gouges uvidjela je zaklinutost žena i stoga je napisala dokument *Prava žene i građanke* u kojemu „se navodi kako se žena rađa slobodna i ravnopravna muškarcu, ističe se kako upravo pomanjkanje ženskih prava uzrokuje korupciju vlade i javne nedaće te se između ostaloga traži pravo glasa i reviziju bračnog ugovora“ (Goldstein 12, 2008, 532-533). Spomenute su ideje bile razumne i opravdane, no istodobno su bile i prenapredne i time ravne sablazni za ondašnje dominantno muško društvo. Olympe de Gouges bila je opasna za „prirodan poredak“ stoga je zatvorena i smaknuta, kao i mnoge „vještice“ prije nje koje su željele promjenu ili su se usudile suprotstavljati. Unatoč svemu, sudjelovanje žena u Američkoj i Francuskoj revoluciji dovelo je do osvještavanja o njihovom položaju, ali i o njihovim sposobnostima. Od tada nadalje započinje borba za žensku emancipaciju.

Osim toga, spomenute su revolucije raspirile revolucionarnu vatru diljem Europe koje su dovele do oblikovanja današnjih nacija i vječite borbe za očuvanje istih. Također se razvila svijest o snazi radničke klase. Potlačena većina konačno je došla do spoznaje kako je ipak većina i kako taj faktor ima veći utjecaj na vladajuće, nego li vladajući na nju usprkos širenju straha. U takvim su društveno-povijesnim premetima u zaborav pali progoni vještica, iako su se same vještice zadržale poput taloga u kolektivnoj svijesti.

3.2. Prestanak progona

U 19. je stoljeću prestao progon vještica koji je u punom zamahu trajao od 16. stoljeća¹¹. „Tijekom razdoblja Industrijske revolucije, imperijalizma i kolonijalizma, vladajuća i intelektualna elita Europe i svojih sestrinskih civilizacija Amerike i Australije izgubila je interes za vještičarstvo. Jedan je od glavnih možebitnih razloga smanjenje osjećaja ugroženosti¹² (Behringer 2004, 194). Svi čimbenici koji su spomenuti u prethodnome poglavlju utjecali su na stvaranje sigurnosti i stabilnost. No, ne poriče se činjenica kako su ratovi, bolesti, prirodne nepogode i dalje napadali, ali razlika je u tome što se nudi objašnjenje za razna zla koja se događaju čovjeku. Bolje se razumije priroda i ljudsko tijelo. Nadalje, prestanak kuge i izum cjepiva protiv boginja omogućili su prestanak naglog obolijevanja i umiranja ljudi. Smanjena je smrtnost pri porodu (žena i novorođenčadi), a razvoj prometa učinio je mjesta povezanija i time se područje poznatoga svijeta sve više povećava.

¹¹Iako su i ranije postojale osude za vještičarstvo, ovdje se uzima 16. st., doba kada došlo do masovnih progona.

¹²Autoričin prijevod.

Crkva je raspustila Inkvizitorski odjel, a napredak znanosti dao je protuargumente *Malleusu*. Vještice su se nalazile u blizini domova, ugrožavale su svakodnevni život građana. Sada je njihov život dinamičniji i život im nije diktiran strahom od Božje kazne. Kršćanstvo i dalje ima važnu ulogu u čovjekovom životu, no sada se smatra da valja dobro živjeti (ili barem donekle preživjeti) na ovome svijetu. S Boga je pozornost skrenuta na profit.

Isto kako je *Malleus* legitimirao progon vještica, tako su brojni intelektualci legitimirali drugačija mišljenja, mišljenja koja su davala dašak slobode i neovisnosti. Prosvijećeni su vladari željeli ukinuti takva praznovjerja smatrajući ih nazadnim o čemu svjedoči primjer Marije Terezije. Naime, donijela je „zakonsku odredbu po kojoj se u austrijskim nasljednim zemljama svaka osuda protiv vještica najprije mora njoj podastrijeti. No, ta previšnja odredba nije bila pravovaljana u Ugarskoj i Hrvatskoj, gdje se progoni vještica tada tek rasplamsavaju (18.st.), dok u to vrijeme u drugim dijelovima goleme monarhije već gube na žestini“ (Hruškovec 1998).

Zlo je i dalje prisutno u ljudskim životima, no promijenilo se gledište uzročnika. Revolucije su pokazatelj borbe potlačenih protiv svojih tlačitelja. Oni na vlasti su izvor zla i nedaće, a ne pojedinci u susjedstvu. „Zanimljivo, dekriminalizacija vještičarstva kao posljedica racionalizma u Europi podudara se sa stavom prema nekim drugim zločinima. Nedavna su povijesna istraživanja kriminala i kazne pokazala kako kriminal ne postoji sam od sebe, već je konstruiran ili izmišljen, ovisno o potrebama društva. Zločin vještičarstva – ne postojeći u očima većine Europljana nakon 1800. – povijesno ima mnogo poveznica s homoseksualnošću (sodomijom), seksualnim odnosima sa životinjama (zoofilija) i čedomorstvom mladih majki (infanticid)“ (Behringer 2004, 198). Nedvojbenu ulogu imala je modernizacija pravosudnog aparata s bitno različitim dokazima od onih prema *Malleusu*. Štoviše, ukinuti su crkveni sudovi i od tada pravdu vrše striktno svjetovni sudovi.

Sukus je svega navedenoga kako su se usred svih društvenih okolnosti progoni vještica na području Europe i SAD-a zabranili i žestoko osuđivali te su te ideje prenijele na svoje kolonije. Vještice, čarobnjaci i magije nisu se zaboravili, već su iz stvarnosti prebačeni u sferu priče, što je naročito potaknuo romantizam.

3.3. „ Svaka akcija nosi jednaku i suprotnu reakciju II“

U 19. se stoljeću nastavilo s revolucijama, kako društva, tako i znanosti. Na pozornicu europske povijesti dolazi Napoleon koji započinje francusku ekspanziju šireći načela Francuske revolucije i Građanskog (Napoleonova) zakonika. Posljedice njegovog osvajanja su buđenje nacionalne svijesti, odbijanje tuđinske vlasti i želja za samostalnošću, što je proizvelo nacionalne preporode i stvaranje nacija. Naglašavala se povijest, religija, jezik i kultura kao čimbenici povezivanja. Zajedno s političkim mijenama, nastavilo se s poboljšanjem društva (naglasak na građanskome sloju). Utjecaj Crkve na politiku nastavljao se umanjivati, što je vidljivo iz Građanskoga zakonika gdje se vjerske odredbe zamjenjuju civilnima. Izvršena je sekularizacija društva. Nadalje, u spomenutome se zakoniku određuju i obiteljski odnosi koji povlađuju patrijarhatu. „Neudanim su ženama prekomjerno ograničena prava. S druge strane udane žene su gledane kao vlasništvo što je odgovaralo očuvanju sloja građanina-posjednika. Stoga su žene morale biti poslušne, nisu smjele zarađivati plaću, no imale su pravo na rastavu braka i globu“ (Goldstein 13, 2008, 218-219). Građanski je zakonik kasnije odbačen s izmjenom vlasti, no ostavio je temelje u mnogim europskim zakonima.

Odbacivanje starog i ustroj novoga te protivljenja koja idu ruku pod ruku s izmjenom, vječno je prisutan proces u svim ljudskim društvima. Iako se teži napretku, istovremeno se od njega zazire jer to put u nepoznato. Riječ je o kontinuiranome sukobu starih i mladih, tradicije i napretka, poznatog i nepoznatog, što se sve može iščitati iz ovoga povijesnog pregleda. Kod žena je specifično to što se ustrajalo na održavanju njihovih tradicionalnih uloga, ali kada ljudi osjete slobodu, ne žele je više pustiti. Tako je bilo i s Restauracijom, pokušajem da se vrate stvari u predrevolucionarno stanje. Postupak nije uspio, što će se kasnije pokazati, ali države su shvatile važnost snažnog vanjskog i unutarnjeg državnog ustrojstva.

3.3.1. Romantizam i realizam

Kao što je Restauracija bila oporba Revoluciji, tako je romantizam bio oporba Restauraciji, ali i prosvjetiteljstvu. Prosvjetiteljstvo je tražilo univerzalizam (no opet za određeni sloj) zbog čega je u stranu stavljen folklor i osobitosti pojedinoga naroda. Dodatno je taj aspekt ugrozila francuska hegemonija. Umjesto matematičko-descartesovskog razuma, javljaju se osjećaji, mašta, ljubav i priroda te introspekcija. Romantični intelektualac pati od depresije zbog iznevjerenih ideala. „Njegova najdublja potreba nije prijeći put spoznaje da bi poslije počeo uspon prema nebu, nego pronaći rješenje u sukobu između svojega unutarnje

„ja“ i svijeta posredstvom želje da se svijet osjećaja, sveden na vladavinu zla, ponovno dovede u izvorno stanje“ (Goldstein 13, 2008, 461). Traži se raj na Zemlji, umjesto da se čeka smrt.

Vještice su se u romantizmu našle u pričama. Kako su narodne vrednote bile ugrožene, zapisivale su se narodne predaje kao što su činila braća Grimm. Bilo je moguće pisati priče o vješticama bez straha od kazne, jer je sustav kojemu su vještice bile glavni neprijatelji i izvori svih zala zamijenjen drugime. Opasno je pisati protiv režima za vrijeme njegove aktualnosti ili za života njegovih sljedbenika (opasnost za njih ili za autora), no nakon nekoga vremena (ili generacija) postaje sigurno. Osim što je sigurno, pruža se mogućnost objektivnog sagledavanja uzroka i posljedica povijesnih događaja. U vremenu nekog režima to nije moguće jer se moraju zauzeti strane za ili strane protiv.

„Pozitivističko vjerovanje u nauku, potvrđeno značajnim ostvarenjima i dalekosežnim otkrićima u svim znanostima, evolucionizam sa svojim uspješnim prenošenjem ideje o razvoju na istraživanje organskog svijeta te historijski materijalizam i njegovo povezivanje ljudskog mišljenja i napretka sa zakonomjernim mijenjanjem proizvodnih odnosa u cjelini – to su glavni momenti ili karakteristični oblici procesa koji obuhvaća otprilike drugu trećinu 19. stoljeća, a možemo ga označiti kao prijelaz europske kulture na realizam“ (Bleicken 2005, 571). Realizam je tražio stvaran prikaz zbilje bez obzira koliko ona strašna bila, što je prikazano u brojnim romanima onoga doba.

3.3.2. Problematika radničke klase

Povezivanje znanosti s tehnikom rezultiralo je novom industrijskom revolucijom. Pritom je novitet bio sve snažniji primat prirodnih znanosti i njihov međunarodni karakter, što ih je razlikovalo od humanističkih na koje je utjecao nacionalizam zbog potrebe ondašnjih vremena. Narodni preporodi i stvaranje nacije događali su se u formi građanskih ratova, zbog kojih je bilo potrebno stvoriti priče o slavnoj i jedinstvenoj povijesti naroda koja će ujediti i motivirati ljude na borbu. Stvarale su se političke stranke, kao i ideologije, čija je „poticateljska“ moć otkrivena.

U ovom su se razdoblju uzdignule jedne od najvažnijih, ali i međusobno sukobljenih ideologija – kapitalizam i socijalizam. Njihovi korijeni leže u industriji, no različito je njihovo viđenje istog. Dok jedna strana gleda ostvarivanje profita, druga gleda radništvo. Druga

industrijska revolucija i masovna proizvodnja omogućila je njihovo ustoličenje. Socijalizam je afirmirao s jačanjem radničkih organizacija. „Političko aktiviranje radničkih masa bilo je potaknuto postojanjem državnih struktura s nezadovoljavajućim predstavničkim institucijama, koje su ipak, putem prava glasa i iznošenjem mišljenja u parlamentu, radničkim strankama otvarale mogućnost borbe“ (Goldstein 15, 2008, 251). Marksizam je dao znanstvene temelje socijalizmu. Između buržoazije i proletarijata bila je očitih društvenih i ekonomskih razlika. Unatoč stvaranju građanskoga društva i dalje se osjeća podjela na slojeve, nema jednakosti koju je propovijedalo prosvjetiteljstvo. Naravno, eksploatacija radnika je ključan faktor. Radnička se klasa počela buditi i tražiti svoja prava. Od tada nadalje, upravo će taj sloj biti nositelj revolucija zbog brojčane prevlasti i potlačenosti. Gdje se stvara pritisak, uzročno-posljedično nastane otpor. Unatoč brzim promjenama u društvu, poput razvoja prometa i industrije, demografskoga rasta, ideja koje govore o slobodi i jednakosti, samo se društvo sporo mijenjalo. I dalje je vladala privilegirana manjina kojoj nije bilo u interesu osloboditi svoje radnike. Mnogi su ljudi u potrazi za bolji životom odlazili u druge gradove i države, osobito u SAD. Uzrok je tomu povećanje broja stanovnika i produživanje ljudskoga vijeka, ali i siromaštvo čija je popratna pojava bila alkoholizam.

3.3.3. Imperijalizam

Vladajući su u vlastitoj državi potlačivali i iskorištavali ljude, što se prenijelo i na kolonije. U 19. stoljeću ustoličio se nacionalizam koji se koristio kao opravdanje za razne nehumane postupke. Te su tendencije opstale do današnjih dana. „Težnja da se privredi u naglom usponu, čiji su se najjači dijelovi koncentracijom i centralizacijom kapitala povezali u velika monopolistička društva (čime je započelo razdoblje monopolističkog kapitalizma), osiguraju sirovine i tržišta, a sve većem broju stanovništva „životni prostor“ u budućnosti, i uvjerenje da se na sve skučenijem prostoru zemaljske kugle mogu održati samo države s velikim brojem stanovnika i sa snažnom privredom, udružili su se u ekspanzivnu politiku čije je polje djelovanja bila cijela Zemlja“ (Bleicken 2005, 586). Europske su države uzimale sirovine iz svojih kolonija, prerađivale ih i prodavale na svjetskom i europskom tržištu te su se na njihov račun obogatile. U 19. stoljeću nastupila je zabrana ropstva i trgovina robljem, što je trajalo od geografskih otkrića, a razlog ukidanja nije bio moralan već trgovinski i ekspanzionistički. U Africi se nastavila njena kolonizacija i iskorištavanje prirodnih resursa. Nastao je imperijalizam i borba za premoć koja ne jenjava, već iznova eskalira. Svjetske su sile (Velika Britanija, Francuska, Rusija, Italija, SAD) imale dominacijske pretenzije i to je

bilo postojano sve do vremena kada se druge zemlje nisu uzdigele na istu ili veću ekonomsku razinu. Sve su više jačale i azijske zemlje (osobito Japan), koje su također prosperirale od svjetske trgovine i razmjene kulturnih dobara. Europa je sama stvorila svoju konkurenciju. Polako su se oblikovali glavni akteri svjetskih ratova.

3.3.4. Crkva i izazov vremena

Što se tiče segmenta društva, i ono je ubiralo plodove znanosti i tehnike. Europska se civilizacija transformirala u industrijsko-tehnološko masovno društvo. Došlo je do pojave automobila, zrakoplova, brodova, telefona, elektriciteta itd. Kada se usporedi društvo s početka 20. stoljeća i ono u 16. stoljeću, vidi se enorman napredak. Dok se ondašnje društvo bojalo vještica na svakome koraku i u svakoj sjenki vidjelo đavla, ljudi su u 20. stoljeću živjeli u vremenu čudesa. Mogli su letjeti u zraku i relativno se brzo naći s jednog mjesta u drugome, zatim pričati s nekime tko je udaljen od njih, pomoću raznih „pripravaka“ liječiti ili ublažavati razne bolesti (otkriven uzročnik tuberkuloze, izum pasterizacije), putovati u druge, egzotične krajeve itd. Usred svih tih događanja i zbivanja, nitko se nije bavio vješticama, osim u pričama. Vještice više nisu bile problem. Onu su bile žrtvena janjad koja su vladajući dali masama u slučaju kaosa, a sada su, ironično, vladajući postali izvorom svega zla. Prije su ljudi pokorno slušali autoritet, što je povezano s idejom kako je vlast dana od Boga, no čim se ta ideja odbacila, prestao je i strah od vječne lomače i agonije.

Ljudi preispituju i crkveni nauk, sva su prethodno navedena zbivanja natjerala Crkvu na povlačenje. Ne ratom, ne bitkama, već idejama i riječju (pisanom i usmenom). Kako ne bi izgubila vjernike i kako bi obranila katoličku vjeru, Crkva je morala odgovoriti na izazove vremena. U prijašnjim vremenima svaki suprotan nauk bio bi proglašen herezom, a govoreno je što se događalo krivovjercima. Sada je to bilo nemoguće te je morala pronaći druga rješenja, stoga je sazvan I. vatikanski sabor. No, prije njega, Rim je objavio encikliku *Quanta cura* zajedno s popisom zabluda modernoga doba.. „Enciklika *Quanta cura (Kako velika briga)* upušta se u pitanje vjere, znanosti, politike i gospodarstva. Papinska poslanica osuđuje najprije mišljenja o nauku iz religioznoga područja. Posebno se kritiziraju dva nazora: tvrdnja kako razum može odlučivati o pitanjima morala (kritika racionalizma) i tvrdnja kako su priče i čuda Novoga zavjeta poezija ili mitovi (osuda kritičke znanosti o Bibliji)“ (Birmstein 1998, 358). Također je proglašena dogma o papinoj nepogrešivosti. Međutim, Crkva je osudila

suprotan nauk, no nije mogla ništa poduzeti za sprječavanje i širenje takvih mišljenja. Od djelatelja pravde postala je moralni vođa katolika.

3.3.5. Razdoblje svjetskih ratova

Osmansko Carstvo, koje je dugo ugrožavalo kršćansku vjeru, u 19. je stoljeću izgubilo na snazi, što su nastojale iskoristiti druge zemlje. Kada dolazi do napada izvana, uspjeh održavanja države leži u jedinstvenoj unutarnjoj strukturi, a nacionalizam se pokazao efikasnim sredstvom za njeno postizanje. Turski nacionalizam proizveo je ustanak balkanskih država protiv njihove vlasti, što je dovelo do Balkanskih ratova, a oni pak do Prvoga svjetskog rata. No, Veliki rat rezultat je niza čimbenika, ne samo spomenutih ratova. Oni su bili okidač za prestrukturiranje svjetske moći te rješavanje nezadovoljstva. „Promjene društvenih odnosa i metoda proizvodnje tijekom industrijske revolucije, potom nagli demografski rast stanovništva te, naposljetku, sukob konzervativnih i liberalnih snaga na političkoj i kulturnoj razini, predstavljaju važno obilježje povijesti 19. stoljeća. Međusobno nerazdvojivo povezani, svi su ti elementi izazvali revoluciju u društvenim odnosima te začeli ideološke konflikte koji su se ispreplitali čitavo stoljeće.“ (Goldstein 15, 2008, 84). Te su ideologije i borba za prevlast doveli do svjetskih ratova koji su pokazali koliko ljudski rod može biti destruktivan. Znanost i tehnologija stavljeni su u službu uništenja. Kao što su autori *Malleusa* zajedno s bulom *Žarko želeći* legitimirali lov na vještice, tako su mnogi filozofski radovi iskorišteni za opravdanje napada na druge. To je jedno od najtežih i najnehumanijih razdoblja ljudske povijesti čiji su tragovi zabilježeni u kolektivnoj podsvijesti.

Ratovi se nisu dogodili sami od sebe, već im je prethodila cijela vojska čimbenika među kojima se uzdižu želja za prevlašću i profitom povezana s nacionalizmom i nezadovoljstvom naroda te, dakako, ideologije kao cilj i sredstvo ostvarenja težnji. „Znanost, tehnologija i ekonomija, koje su u krajnjoj liniji osnova ovakvom ili onakvom političkom sistemu, razvijale su se u vremenu između dva rata tako naglo da su u koječemu daleko nadizale postojeće političke sisteme i u znatnoj mjeri udarile temelje društveno-političkom i kulturnom poletu nakon Drugog svjetskoga rata“ (Bleicken 2005, 631). Einsteinova teorija relativnosti, uspostavljena prije ratova, promijenila je newtonovsku sliku svijeta s apsolutnim prostorom i vremenom. Na području filozofije razvijala se fenomenologija i egzistencijalizam, marksistička teorija, zatim se javio keynesijanizam, otkriven je penicilin, povijesna znanost je dopunjavala prošlost i nudila objašnjenja za sadašnjost, prirodne su

znanosti stvorile temelj za kasniju tehnološku revoluciju, a osobiti doprinos za razumijevanje ljudi učinila je psihologija. To je bilo razdoblje Freuda, Junga i psihoanalize te Watsona, Skinnera i biheviorizma. U centar objašnjavanja čovjeka stavljen je nesvjesni dio te poticaji okoline. Promišlja se i o ljudskoj seksualnosti, koja time izlazi u javni prostor, što je kasnije dovelo do seksualne revolucije.

Stanje nakon Drugoga svjetskoga rata bilo je kaotično. Izgubila se vjera u prijašnje sustave i čovječanstvo. Nastupila je reorganizacija država i društva. Crkva je krenula u svoju obnovu II. vatikanskim koncilom koji je donio „16 shema, raspravljao o ekumenizmu i o istočnim crkvama (u duhu pomirljivosti), o slobodi vjere, o Crkvi u modernom svijetu, zahtijevao dijalog i s nekršćanima, definirao položaj i prava biskupa, uveo narodni jezik u liturgiju, oživio đakoniat i dao laicima odgovornije mjesto u Crkvi“ (HE 2017.). Vjerska je sloboda izvedena iz strahota svjetskih ratova i njome je otvoren dijalog s modernim svijetom. Postupno je došlo do dekolonizacije i stvaranja nezavisnih država. U Americi je zabranjena rasna diskriminacija i Afroamerikanci su izborili pravo glasa. Potlačeni su ustali protiv tlačitelja.

3.3.6. Feminizam

Na slici *Sloboda vodi narod* slikara Eugenea Delacroixa, sloboda je prikazana u obliku žene. Kontradiktorno toj simbolici, žene nisu zadobile jednaka prava kao muškarci. Žene su započele borbu za svoju političku aktivnost, iz čega je nastao feminizam. Na slici žena poziva muškarce na borbu, a u stvarnosti žene su se međusobno pozivale na oslobođenje. Prvi val feminizma javio se u 19. stoljeću. Žene su se počele organizirati i prosvjedovati tražeći pravo glasa. „No postoji strah od njihove nazočnosti, a psihologija masa u 19. stoljeću, poistovjećuje gomilu sa ženom: i jedna i druga su histerične“ (Perrot 2009, 178). Naime, prosvjedima su žene istupile na ulice – javni prostor. Bile su viđene, i to u gomili. Dotada je takav fenomen bio nezamisliv, a kada se pridoda i politička angažiranost sa svrhom ostvarivanja spolne jednakosti, muškarci su bili šokirani. Ženski prostor bila je kuća i dugo se njegovala tradicija ženskog kućnog ognjišta. Njima je pripadala privatna sfera, a muškarcima javna. Sada se one pojavljuju na muškome području, i to bez dozvole. Žene su bile radnice i kao takve bile su tlačene, stoga su nastojale izboriti svoja prava. Socijalizam po tome pitanju nije radio spolne razlike jer je najvažnija komponenta bila snaga zajedništva radničke klase kao put pobjede.

Potreba ne pita pravila što je dopušteno, a što nije. Dokaz te teze vidljiv je iz primjera svjetskih ratova. Naime, kada su muškarci otišli na bojište, žene su bile te koje su pokretale cijelo gospodarstvo da se rat nastavi. One su bile pozadinski mehanizam koji je opremao vojnike u vidu uniforma, oružja i hrane. Štoviše, kao što je državna propaganda poticala muškarce da stupe u vojsku, jednako je poticala žene da pristupe industrijama, bolnicama pa čak i vojsci. Isto je tako propaganda prepoznala žene kao ključan faktor poticanja muškaraca na odaziv vojsci (jer to je rat, a rat znači ubijanje i smrt i nisu svi bili voljni položiti svoje živote za tuđe ideale) pa je jedan dio usmjeren i na taj čimbenik. Kada je bilo potrebno, nije se diskutiralo i polemiziralo je li dobro ženama dati pravo na rad ili ne, već se moralo. Nisu bila objavljena filozofska promišljanja za ili protiv, već se krenulo u praksu. Radile su mukotrpne poslove u tvornicama, vozile su automobile, njegovale su vojnike, radile su kao činovnici u vojsci, obrađivale su polja, uzgajale hranu za vojnike i ostatak naroda, a poneke su i aktivno sudjelovale u vojnim operacijama.

Nakon svjetskih ratova, muškarci su očekivali povratak na staro. Željeli su restauraciju. Međutim, kod žena se razvila samosvijest o vlastitim sposobnostima. Same su uvidjele da one to mogu jer su probale i nisu više željele živjeti u uvjerenju da ne mogu jer im je netko drugi tako rekao. Novosteknutu slobodu nisu željele pustiti i borile su se za nju. Zahtijevale su „pravo na građanska i politička prava, znanje, rad, plaću te pravo na vlastito tijelo. Potonje je odlika drugog vala feminizma koji traži oslobađanje žena“ (Perrot 2009).

Razlučio se rod i spol pri čemu se izvodi zaključak kako su oni društveni i kulturalni konstrukti. Uzevši to u obzir, feminizam ne može biti univerzalan. Kulture su različite, a žensko iskustvo ovisi o kulturnoj pripadnosti koja definira rodne norme. Europske su se žene borile za pravo glasa, dok su se Afrikanke nastojale osloboditi kolonijalizma. Današnja situacija pokazuje kontinuitet raznolikosti feminizma. Zapadnjačke se žene bore za jednake plaće i radna mjesta, a žene Bliskog istoka su sve više pod patrijarhalnom stegom. Prema Maslowljevoj hijerarhiji potreba, ne mogu se ostvariti više potrebe sve dok one niže nisu zadovoljene. U razvijenim kulturama žene se kreću prema samoostvarenju, a u nekima se bore za egzistenciju. Žene nisu iste, osim po biologiji, što vrijedi i za muškarce. No, zajedničko im je što ih se gleda kao slabiji spol koji se može podrediti. Vještice su bile u većemu broju žrtve lomače upravo zato što su bile slabije u danim pravima. Budući da je društvu (vladajućima u njemu) takav odnos odgovarao, žene su same zaslužile svoju slobodu.

3.4. „Svadjive“ žene

Žene su bile optužene za vještice zbog svoje pohote i nedostatka intelekta što je veoma ironično jer im je stoljećima i tijelo i um bilo ograničavano od strane drugih. Međutim, društveno-politička događanja omogućila su oslobađanje od patrijarhalnih okova.

Žene se svrstavaju u dvije kategorije - svetice i one koje to nisu. Dobre i zle. Prve se uzdižu, slave, izvor su inspiracije, a druge su najgore što se svijetu (i muškarcu) može dogoditi. Pri tome je jedan od odlučujućih faktora djevičanstvo. Ono je ujedno bio i ključni čimbenik u procesima protiv vještica, jer ukoliko je žena bila seksualno neaktivna, to je značilo da nije općila s vragom. U kršćanstvu su djevice bile veoma cijenjene što se vidi iz primjera redovnica, bezgrešnog začetca Isusa te očuvanja nevinosti prije braka.

Od malih nogu žensko je tijelo bilo pod nadzorom obiteljskog (roditelji s naglaskom na oca i ostale muške srodnike), religijskog (nauk) i društvenog autoriteta (pomodnost i „društveno prihvatljivo“, što se mijenjalo s povijesnim razdobljima). Određivao se izgled njihove odjeće i kose, kao i dolično ponašanje te obrazovanje. Naravno, na te je stvari skrenuta pozornost ako su egzistencijalne prilike to dopuštale. Djevojčice su se odgajale za svoju buduću ulogu supruge, majke i domaćice. Pritom, njeni su roditelji, ponajviše otac, odlučivali o primjerenom ženiku. Brak je bio kupoprodajni ugovor gdje je djevojka iz obiteljskog vlasništva prešla u suprugovo. Dob za udaju bila je proizvoljna. Ukoliko su opće prilike bile loše, dob je snižena. „Činjenica je da se od 18. stoljeća većina djevojaka udaje poslije dvadesete godine“ (Knibiehler 2004, 28). Uz napredak medicine i povećanje starosne dobi smanjena je stopa smrtnosti pri porodu. I katolička je crkva propagirala kasniji brak zbog zrelosti supružnika. Djevojka je u brak trebala donijeti miraz pa što je on bio veći, to je bila poželjnija, odnosno lakše ju je bilo udati. Međutim, s udajom je neraskidivo povezan gubitak tog cijenjenog djevičanstva te rađanje djece, no to je istodobno bila i tabu tema. S prvom menstruacijom postaje se ženom i sposobnom za majčinstvo, no javlja se i osjećaj sramote zbog toga. Menstrualna je krv prikazana kao nečistom i kao takvom muškarcu je se moraju kloniti. „Kako bi obuzdali momke [svećenstvo], ocrnjuju djevojke: mjesečnice su, kazuju, sramotan i odvratn znak ženskog prokletstva zbog Evinog grijeha“ (Knibiehler, 2004, 25).

Seksualnost žena dugo je svedena na bračne obveze o kojima su rijetko pričali djevojkama, a kada i jesu, sveprisutna je bila doza srama. Mnoge su se djevojke iznenadile pa čak i traumatizirale prvom bračnom noći, a sve zbog neupućenosti. Dugo je trajalo mišljenje kako obrazovanje može iskvariti ženski um, potičući ih na djelovanje. Držane su u neznanju

jer se smatralo kako bi se mogle iskvariti i početi lascivno ponašati. S vremenom popušta prisila na udaju od strane roditelja, no umjesto toga pojavljuje se „romantična ljubav koja blago privlači prema bračnim lancima nježne djevojke koje se roditelji ne usuđuju prisiljavati, ali kojima još uvijek žele raspolagati“ (Knibiehler 2004, 4). Romantična se ljubav pojavila u romanima i pjesmama. Udane su žene znala da je njihova dužnost roditi zdrave potomke i ako nisu ispunile tu svrhu, bile su manjkave. Muž je imao neformalno pravo naći drugu ženu koja će mu osigurati nasljednike. Ženski se preljub žestoko osuđivao. Određeni je i način obavljanja bračnih dužnosti, a to je bio propisani misionarski položaj. Obrnuti položaj bio je zabranjen za supruge jer je bio rezerviran za žene slabog morala – prostitutke i vještice. Takva je situacija trajala do 20. stoljeća kada seks prestaje biti tabu i pozornost se skreće na ženu u tome činu. Također dolazi do masovne raširenosti kontracepcije i diskutira se o kontroverznoj temi pobačaja. Ženama je omogućeno da na siguran način kontroliraju svoju plodnost, taj aspekt koji ih je istodobno i uzvisivao i ograničavao. Postale su vladarice svojih tijela, no opet ne u potpunosti. „Stari je sram zbog pripadanja drugom spolu gubio svaki razlog postojanja, a prezrivi rječnik muškaraca gubi svoju moć (Knibiehler 2002, 42).

Prema *Malleusu*, žene su podobne da sklope ugovor s đavlom zbog manjka razuma. Jedino znanje koje su žene dugi niz stoljeća dobivale bilo je ono koje se doticalo njihove uloge – domaćinstvo i odgoj. One su nisu obrazovale, već odgajale. Naravno, povijest nam govori o ženama koje su se uspjele izdvojiti. Ovo je bila stvarnost većine. Međutim, rukovodeći kućanstvom, ovisno o društvenoj klasi u kojoj su se nalazile, stekle su i izvjesne ekonomske vještine. Žene na selu bavile su se poljoprivredom i pomoću biljaka znale su liječiti bolesti. U višim društvenim krugovima djevojke su učile čitati, pisati, svirati, slikati itd. Bilo je važno zaokupiti njihove ruke kako ne bi previše vremena provele razmišljajući. Jedna od glavnih koncepcija koja je raširila ideju o slabijem ženskom intelektu bila je ona koja govori da je ženski mozak manji od muškoga. „Po veličini mozga, žene su gubile u usporedbi s muškarcima, ali po omjeru veličine mozga i veličine tijela one su beziznimno pobjeđivale. Budući da je zamisao o nadmoći muške inteligencije bila ključna za opravdavanje muške prevlasti, to je činilo ozbiljnu poteškoću. Kraniologija se pokazala dorasla tom izazovu: ustvrdila je da je inteligencija smještena u prednjim sljepoočnim i zatiljnim režnjevima, zapravo u svakom dijelu u kojemu je muški mozak veći od ženskoga“ (Miles 2009, 302). Vodeći se time, svaki je ženski pokušaj da se dokaže suprotno propao.

Ženama je branjeno obrazovanje, no postupno je došlo do osnovnoškolskog obrazovanja, što je kasnije postalo obavezno. Međutim, prijelomnica je bila ulazak žena na

sveučilišta, što je osigurano nakon Drugoga svjetskoga rata. Isto kao što su se muškarci bojali da će im žene oduzeti radna mjesta, tako su se i bojali njihovog obrazovanja i političkog djelovanja. S vjerom i dokazima vlastite sposobnosti, koji su došli od njih samih, žene nisu odustajale.

Olympe de Gauges bila je u pravu kada je izjavila da ako se žene mogu popeti na stratište, mogu se jednako tako popeti i za govornicu. Politika drugih ih je odvodila u smrt, bez da ih se išta pita, stoga su odlučile uzeti svoje živote u vlastite ruke. Autori *Malleusa* su bili u pravu po jednome – žene su uvijek bile svadljive i nisu se mirile sa svojim položajem, jer su znale da nisu manje vrijedne.

3.5. Postmoderna

Prema Dubravki Oraić-Tolić „postmoderna započinje nakon smrti moderne kulture 60-tih godina prošlog stoljeća te ima dva oblika - laku i tešku. Prva je bila estetska i trajala je do pada Berlinskoga zida, dok se druga javila 90-tih obilježena politikom“ (Oraić-Tolić 2005, 43). Razlika između moderne i postmoderne kulture leži u ideologijama, odnosno meta-pričama koje su karakteristične za modernu. Feminizam je posljednja velika ideologija. Kao što je bilo sa svim povijesnim zbivanjima, ni postmoderna se nije dogodila odjednom. Za promjene treba vremena, nadogradnje misli i djela jednih na druge. Obrat je rezultat malih pomaka. Ni revolucije se ne dogode odjednom, već se postupno nakuplja pritisak i kada brana popusti, kreće borba za promjene. No, promjena paradigme nije uvijek dobrodošla, uvijek će postojati jaz između staroga i mladoga, sve dok se ne usvoji.

U razdoblju nakon Drugoga svjetskoga rata osnažila je omladina, pojavile su se subkulture koje su bile protiv postojećeg stanja, pojavila se masovna kultura i komercijalizacija. Film dobiva sve više na važnosti i zasjenjuje knjigu. Pojava interneta omogućila je demokratizaciju informacija i time samoga društva. Međutim, ustrojava se kapitalističko društvo i konzumerizam. Rečeno je kako u postmoderni nema više ideologija, no „središnja paradigma modernog znanja i moderne kulture je totalnost (mišljenje i izražavanje u cjelinama i istostima)“ (Oraić-Tolić 2005, 11). Kako su u moderni razne ideologije harale svijetom, tako danas svijet prožima konzumerizam u kombinaciji s globalizacijom. Dolazi do srušenja kultura i javlja se nestabilan i fluidan postmoderni identitet. „Moderan identitet je bio nepromjenjiv, okovan. Znala se pripadnost. Današnji čovjek može biti mnogo toga u jednome, ne postoje ograničenja (ni po pitanju roda i spola)“ (Oraić-Tolić

2005). No, upravo ta sila mogućnosti dovodi do toga da čovjek nema sigurnost i stabilnost u poimanju sebe samog i svijeta oko sebe te se popratno javljaju fundamentalizmi.

Vještice su od kraja 15. stoljeća do danas prošle kroz mnoge promjene na bolje. Valja napomenuti kako su u 19. stoljeću progoni vještica prestali samo na području Europe i SAD-a te na područjima pod kolonijalnom vlašću. Za progone vještica važi opće pravilo, a ono glasi: što je zemlja razvijenija, to se oni više odbacuju. Suradnici vruga krivili su se za prirodne nedaće koje su dovodile do gladi i smrtnosti. Što je veći stupanj ekonomskog blagostanja u zemlji, to je manja šansa da ljudi krive nadnaravne sile za svoju nesreću. Progoni vještica nastavili su se u ostatku svijeta. „Preokret norme bio je nevjerojatan za one pod kolonijalnom vlašću. Zašto bi strani vladari željeli zaštititi zle vještice?“ (Behringer 2004, 198) U pojedinim područjima tražili su se načini kažnjavanja unatoč zabrani, što se događa i danas, osobito na afričkome području. S druge strane, u zapadnim je zemljama normalno ako netko izučava okultne znanosti ili se izjašnjava kao vještica ili čarobnjak. Osobito je raširena neopaganska religija Wicca, moderno vještičarstvo povezano s prirodom, a ne đavlom. „U 2000. godini Papa Ivan Pavao II. ispričao se za Crkvino sudjelovanje u progonima vještica“ (Behringer 2004). Time se pokazalo kako su u procesima protiv vještica nastradali nevini, što je bio slučaj i sa Ivanom Orleanskom i Salemom. Nesigurnost dovodi do vraćanja „korijenima“. Budući da je budućnost neizvjesna, traži se ono što je poznato. A vještice su oduvijek bile u mislima ljudi. Razlog tome postojanju, nudi se u sljedećem poglavlju.

4. Harry Potter i promjena paradigme

U prethodnome je poglavlju prikazan sažeti povijesni prikaz događaja od inkvizicije do današnjih dana radi boljega razumijevanja problematike vještica. Magija istodobno privlači i odbija ljude. Ona je nešto egzotično i neodređeno, što daje stimulaciju mašti. Upravo zbog svoje neodređenosti može se različito definirati. Vještice kao instrumenti provođenja magije oduvijek se nalaze u ljudskim mislima, ali u današnje vrijeme s izmijenjenim prizvukom. U ovom će se poglavlju nastojati objasniti fascinacija vješticama, čarobnjacima i magijom što se povećalo s književnim serijalom *Harry Potter* J. K. Rowling.

4.1. Vještica kao arhetip

U svakoj se civilizaciji pojavljuje magija i vještice s varijacijama formi. Korelacija njihove različitosti leži u ljudskoj interpretaciji, što pak ovisi o „duhu vremena“. Neosporivo je kako se vještice i čarobnjaci provlače kroz povijest ljudskoga društva. Psiholog C. G. Jung uveo je pojam arhetipa u psihologiju za koji kaže kako se „često krivo shvaća kao oznaka za neke određene mitološke slike ili motive. Ali te slike i ti motivi nisu ništa više nego svjesne predodžbe; i bilo bi besmisleno tvrditi da se takve nestalne predodžbe mogu naslijediti. Arhetip je težnja da se stvore takve predodžbe motiva koje se mogu vrlo mnogo razlikovati u pojedinostima, a da ne izgube osnovni oblik“ (Jung 1973, 67). Oni su povezani s nagonima, tj. psihološkim porivima koji se iskazuju u mašti i simboličkim slikama. Arhetipovi nemaju poznato podrijetlo te nisu prostorno ni vremenski ograničeni. Jung se bavio svjesnim i nesvjesnim u čovjeku, a vještice čine ostatak, talog, u nesvjesnome dijelu. One su arhetip kojega baštine svi narodi. Ranije je spomenuto kako su vještice i čarobnjaci sveprisutni, ali s razlikama u njihovom prikazivanju što odgovara jungeovskome arhetipu. Vještice i čarobnjaci imaju svoj primaran oblik koji se ne mijenja, no mijenjaju se sporedne stvari. U osnovi su vještice i čarobnjaci osobe koje su povezane s prirodom i magijom. Njihova problematika leži u njihovoj naravi i mogućnostima. Naime, oni imaju moć koju mogu iskoristiti za izvođenje zla, ali i dobra.

U prethodnom je poglavlju rečeno kako ljudi u kriznim situacijama (osobito u nedostatku objašnjenja) posežu za vješticama. Sintagma „lov na vještice“ koristi se za opisivanje osuđivanja nedužnih kako bi se održala neka ideja ili sustav na životu ili kako bi se uklonile njegove ljudske proturječnosti. To je usmjeren napad na nekoga s ne nužno opipljivim razlozima. S time je povezana performativnost tih riječi, odnosno bliskost njihovih konotacija i denotacija te uza to vještice imaju zlokobniji prizvuk od čarobnjaka. Te se

konotacije (i denotacije zbog fluidnosti njihovog razgraničenja) nalaze u kolektivnoj podsvijesti u koju se uranja kada je potrebno naći krivca, odnosno žrtvu koja će se kriviti za postojeće nesreće.

Freud je prvi zamijetio ono što je Jung nazvao arhetipovima, ali ih je nazivao „arhaičnim“ ostacima koji su „duhovni oblici kojih se nazočnost ne može objasniti ničim u pojedinčevom životu i za koje se čini da su iskonska, urođena i naslijeđena oblića ljudskoga duha“ (Jung 1973, 57). Kontroverznu koju su arhetip i arhaični ostaci izazivali proizlazi iz pogrešnog shvaćanja njihove urođenosti. Oni nisu urođeni već se putem priča i simbola prenose iz generacije u generacije te se s vremenom izgubio njihov začetak. Stoga se čine da su oni uređeni, prirodni, a ustvari su nesvjesno naučeni i kao takvi se zadržavaju u području nesvjesnog čime se nastavlja njihov kontinuitet. Riječ je o modelu ponašanja.

Jung je područje nesvjesnog podijelio na dvije domene – individualnu i kolektivnu. „Dok takozvano individualno nesvjesno obuhvaća sadržaje koji potječu iz životne povijesti pojedinca, tj. sve ono potisnuto, odloženo, zaboravljeno, sublimalno percipirano itd., kolektivno nesvjesno sastoji se od sadržaja koji predstavljaju odraz tipičnih načina reagiranja čovječanstva od njegovih prapočetaka – neovisno o povijesnim, etničkim ili drugim razlikama – u situacijama općeljudske prirode, kao što su strah, opasnost, borba protiv nadmoći, odnos spolova, odnos djece prema roditeljima, stavovi prema mržnji i ljubavi, prema rođenju i smrti, moć principa svjetlosti i tame“ (Jacobi 2006, 21). Kolektivno nesvjesno su „oporučno“ ostavljeni obrasci ljudskog ponašanja od strane prethodnika na situacije koje su svojstvene svim ljudima. Te su situacije neodvojive od čovjeka, a karakteriziraju međusobne opreke (život-smrt, muško-žensko, potlačen-moćan itd.). One čine istinsko i jedinstveno iskustvo svih ljudi, no, ujedno su i svjesno nerazrješive dileme. Kolektivno nesvjesno daje odgovor kako se ponašati u takvim kriznim situacijama, kako se nositi s tom neizbježnom životnom kompleksnošću. Štoviše, ono je osnova na kojoj se gradi individualno nesvjesno i sama svijest iz čega se izvodi zaključak kako je pojedinac konstrukt svoga društva i „vrste“. No, to nikako ne vodi ka univerzalnosti.

Prema Jungu svaka osoba posjeduje „četiri temeljne funkcije, a one su senzacija, mišljenje, osjećaj i intuicija od kojih jedna prevladava što ovisi o individualnoj sklonosti“ (Jung 1964, 61). Dakle, iako se pojedinac oblikuje kolektivnim nesvjesnim on može derivirati. Sa sobom će nositi ostatke te svijesti, odnosno usađene arhetipove. „Što je arhetipski motiv, odnosno slika, oskudniji i neodređeniji u svome obliku, to potječe iz dubljeg

sloja kolektivno nesvjesnog, sloja u kojemu simboli isprva postoje tek kao „osni sistem“ i još nisu ispunjeni bilo kakvim individualnim sadržajem, još nediferencirani odrazom beskrajnog lanca individualnog iskustva; dakle oni mu prethode. Što je neki problem vremenski i osobno uvjetovaniji, to će zamršenije, detaljnije i čvršće biti sazdano ono „ruho“ u kojemu se arhetip obznanjuje“ (Jacobi 2006, 61).

Vještice se, ovisno o povijesnom dobu i kulturi, percipiraju drugačije. *Malleus Institorisa* i Sprengera razradio je prikaz vještica i čarobnjaka. Današnja slika istih u zapadnom se svijetu podosta se razlikuje od one iz 16. stoljeća. Na arhetipove se može gledati kao na prazne posude. Bez obzira na vrstu sadržaja što će se usuti u njih, njihov će oblik odrediti posuda. Temelji su vještica i čarobnjaka statični, a mijenjaju se stvari koje se „nadograđuju“ na njih. Oni se prenose putem priča s koljena na koljeno, no svako prenošenje omogućuje neku izmjenu, što ovisi o stanju suvremenosti. Vještice i čarobnjaci uzimaju se iz bunara kolektivnog nesvjesnoga kada se za to ukaže potreba te se instrumentaliziraju u određene svrhe.

Arhetipovi se javljaju u raznim mitologijama, a kada se osvijeste, uviđa se da je riječ o istome. Mitovi govore o postanku čovjeka, što slijedi nakon smrti, kako funkcionira čovjekova okolina itd. Isto tako motivi arhetipova „u svakoj individualnoj psihi mogu zaživjeti nekim drugim životom, vršiti svoje magično djelovanje i kondenzirati se u neku vrst „individualne mitologije“, koja predstavlja izričitu paralelu u odnosu na velike tradicionalne mitologije svih naroda i razdoblja, predočavajući ih pod jasnijim osvjetljenjem u njihovu nastanku, genezi, biti i smislu“ (Jacobi 2006, 64). Čovjek može sam objasniti arhetipove, no na temelju tradicije.

Arhetipovi se javljaju u snovima pa kada psihološko tumačenje snova nije još bilo osmišljeno, ljudi su se oslanjali na pseudoznanosti. Kasnije se pokazalo kako je važno kod tumačenja snova poći od pojedinca, a ne kolektivnih priča. U nedostatku objašnjenja ljudi su krivili vještice kako ih opsjedaju, odnosno mračna demonska bića. Iz nesvjesnog je izvirio arhetip koji je objašnjen individualno pod utjecajem društva, vremena i tradicije, a mnogi su individualci svoja objašnjenja raspršili drugima.

Jung je uočio kako u arhetipovima postoje animus i anima. Prvo podrazumijeva muški prikaz nesvjesnog u ženi, a drugo ženski prikaz nesvjesnog u muškarcu. Riječ je o nesvjesnim obilježjima suprotnog spola u pojedincu te kao takvi mogu imati pozitivne i negativne posljedice. „Kad je anima kao Djeвица shvaćena kao sušta pozitivnost, njezini su negativni

vidovi izraženi u vjerovanju u vještice“ (Jung 1987, 187). U kakvom će smjeru navedeni arhetipovi krenuti ovisi o pojedincu i stupnju njegove osviještenosti nesvjesnog, tj. koliko dobro poznaje samoga sebe. Međutim, pojedinac često dopusti da ga „ponese“ mišljenje mase što zbog straha od izdvajanja, što od straha od kazne. Zbog toga su masovni progoni vještica i bili - masovni, a pojedinci koji se nisu slagali, bili su osuđivani. Vještica je negativna strana muškarčevog nesvjesnog djela. Možda se u individualnome nesvjesnome javlja i u manjoj mjeri. Kolektivno nesvjesno je baština koja potakne masu na djelovanje. Negativna strana animusa se očitava u razaralačkim mislima (što ponekad dovode i do djelovanja), zlobi, tvrdoglavosti itd. Zapravo, sve se negativne strane uklapaju u *Malleusovu* karakterizaciju vještica, a to je ustvari prikaz muškog u ženskoj.

Držeći se Junga i njegove teorije o arhetipovima, vještice se nikada neće povući iz ljudskih misli, uvijek će ostati njihova klica koju će duh vremena uzgojiti. Primjer toga daje Behringer koji upućuje na sličnosti vještičarstva i otmica od strane izvanzemaljaca, gdje se u obje situacije javljaju „nadnaravne sile, prijenos na nepoznata mjesta, žrtve kao seksualni objekti te nakon susreta imaju ožiljke koji potvrđuju priču. Također posjeduju veće znanje od ostalih te se samoinicijativno izoliraju“ (Behringer 2004). To sve govori u prilog postojanja arhetipa o vješticama i čarobnjacima. Osim ove poveznice, mnoga djela u sebi sadržavaju takve fantastične elemente, a neke su utabale stazu *Harryju Potteru* J. K. Rowling.

4.2. Fantastična književnost

Može se reći kako su fantastični elementi i književnost srasli zajedno, što ne iznenađuje ako se u obzir uzme prethodno poglavlje. Još od kada je ljudsko pismeno stvaralaštvo bilo u povojima, u njemu se javljaju nadnaravni fenomeni i bića. Osobito je ova pojava vidljiva u različitim mitologijama. Sve one imaju superiorna antropomorfna bića koja pomažu čovjeku. Putem različitih mitova razjašnjen je postanak čovjeka i funkcioniranje svijeta, a objašnjenje je dano promatranjem svijeta koje se nije temeljilo na eksperimentima, već na svakodnevnom iskustvu. Spomenuta je pojava bajki u razdoblju romantizma, no fantastična je književnost oduvijek postojala. Antička djela prepuna su takvih elemenata pa kada se sagleda sama Biblija, uočava se isto. Kod Dantea i Shakespearea pojavljuju se isti elementi. No, postoji razlika između mitologija i knjiga, osim načina njihova prenošenja. Mitologije su drevne, ne zna im se pravi početak ni tko je njihove priče osmislio. One su anonimne i prastare, što ih ne čini prijatnijom. Priče, tj. knjige, imaju autore koji mogu snositi

posljedice ukoliko ne odgovaraju propisanim zahtjevima suvremenosti. *Harryju Potteru* J. K. Rowling prethodila su djela J. R. R. Tolkiena te pojava stripova o superjunacima. Naravno, postojala su i druga djela, no ova su izvršila najočitiji utjecaj koji je i danas vidljiv.

4.2.1. Tolkienovo stvaralaštvo

J. R. R. Tolkien naziva se ocem moderne fantastike. Njegova su najpoznatija djela *Hobit* (1937.), *Gospodar prstenova* (1954-55.) i *Silmarillion* (1977.), a ubrajaju se u dječju književnost. U tim je djelima Tolkien osmislio čitav jedan svijet nazvan Međuzemlje gdje se pojavljuju fantastična bića poput vilenjaka, ljudi, patuljaka, goblina, divova, orka, hobita, enta, čarobnjaka te raznih fantastičnih životinja. Kao i u svim pričama, postoje protagonisti i antagonisti. Antagonisti postoje kako bi se junak potvrdio i ispunio svoju sudbinu. Kroz radnju se provlače ratovi i bitke te borba za moć.

Proučavajući mitove drugih naroda, izgradio je vlastitu mitologiju i jezik koji je inkorporirao u svijet Međuzemlja. Kada se sagledaju detaljnije njegova djela, uviđa se dubina i književno-znanstveni temelji, što ne iznenađuje s obzirom na Tolkienovu filološku i profesorsku pozadinu. Kao i Lévi-Strauss, Tolkien je povezoao mit s jezikom. „*Gospodar prstenova* uspješno je prikazao J. R. R. Tolkienove principe i vjerovanja po pitanju mitologije. Roman je nastao u Tolkienovome odgovoru folklorističkim studijima kasnog 19. i ranog 20. stoljeća. Iako se nije nazivao kritičarem, protivio se ustoličenom postupanju s mitologijom argumentirajući kako mit nije alegorija ni povijesni dokument, već istinski sekundarni svijet rođen iz jezika da bi bio iskušan, a ne otkopan¹³“ (Baltasar 2004, 19). Svoju je tezu pokazao u spomenutom djelu te kasnije u *Silmarillionu*. Danas se mnogo raspravlja o prisutnosti različitih mitologija u njegovim djelima, koje su točno inspirirale njegovu vlastitu. Smatra se kako su najveći utjecaj izvršila nordijska, germanska i anglosaksonska mitologija, no nezaobilazan je i utjecaj Tolkienove rimokatoličke vjeroispovijesti (osobito vidljivo u *Silmarillionu* gdje se objašnjava nastanak Međuzemlja).

Kako je on izučavao mitove i jezike, u njegovim se djelima nalazi mješavina njegovog stručnog i osobnog interesa. Što se tiče izmišljenog jezika „putem metode subkreativne¹⁴ Tolkien je izumio vilinski jezik Quenya i Sindarin na način da je posudio i razlomio

¹³ Autoričin prijevod.

¹⁴ Stvaranje novoga svijeta koji nije reprezentacija ni interpretacija postojećega, već je osmišljen na vlastitim temeljima.

riječi iz finskog i welškog jezika¹⁵ (Baltasar 2004, 23). Iako se njegova djela svrstavaju u dječju književnost, i sam je autor osmislio *Hobita* za svoju djecu, čitana su od strane svih generacija i postala su klasikom. Popularizacija njegovih djela došla je s trilogijom *Gospodara prstenova*, na što je utjecalo i prethodno djelo *Hobit*, čiji su fanovi zahtijevali nastavak. Međutim, kada je djelo izdano, bila su podijeljena mišljenja – neki su ga uzvisivali, dok drugi nisu vidjeli ništa osobito u tome. Apsurdno je uopće očekivati univerzalizam po pitanju književnog ukusa (ili bilo čega drugoga). „J. R. R. Tolkienova djela imala su veliki utjecaj na popularnu kulturu Europe i SAD-a. Počevši kao knjige i još nešto više, ona su prošla kroz, kako se čini, tri faze, najranija u kojoj su više djelovala kao visoka umjetnost, srednja u kojoj su više kao predmet popularne kulture utjecala na kulture nego li kao artikl, te trenutna gdje se više ne radi o knjigama ili filmovima, već o kupovnoj robi koja će donijeti zaradu“¹⁶. (Hall 2005, 17).

4.2.2. Superjunaci iz stripova

Stripovi o superjunacima ne mogu se izričito smjestiti u područje fantastične književnosti, jer su po svome obliku spoj teksta i slike. Međutim, oni spadaju u domenu fantastike i fikcije te su izvršili znatan utjecaj na popularizaciju toga žanra. Općepoznata su postala imena poput Supermana, Batmana, Spidermana itd. Era stripovskih superjunaka započela je u proljeće 1938. kada su DC Comics izdali *Akcijske stripove #1 (Action Comics #1)*¹⁷ (Johnson 2012, 7). Tada je prvi put predstavljen Superman, superjunak sa nadljudskom snagom, sposobnošću leta, rendgenskim zrakama itd., koji se bori protiv nepravde. Uskoro su mu se pridružili i ostali superjunaci, ali Superman je zadobio kulturni status.

Strip o Supermanu nastao je u osvit Drugoga svjetskog rata. U tom se razdoblju nastojala ostvariti ideja Nietzscheovog nadčovjeka, odnosno ideja o novoj, superiornijoj ljudskoj vrsti, što je podrazumijevalo isključivanje svih onih koji ne zadovoljavaju „norme“. „Istodobno kada postaje jasno da ideja o nadčovjeku kreće u svoju tamnu realizaciju, pojavljuje se strip-verzija apsolutno pozitivnog muškarca – Supermana Jerryja Siegela i Joea Shustera. Superman je svjetla je varijanta tamnih nadljudi Hitlera i Staljina – najveći, najmoćniji i najljepši muškarac što ga je imaginirala moderna kultura“ (Oraić-Tolić 2005, 106). Kao takav, postao je opreka nacističkim, fašističkim i komunističkim ideologijama.

¹⁵ Autoričin prijevod.

¹⁶ Autoričin prijevod.

¹⁷ Autoričin prijevod.

Postao je simbolom slobode i demokracije – simbolom američkog patriotizma. U tim se ratnim godinama javio i Marvel Comics s Kapetanom Amerikom u istoj funkciji. Stripovi su postali polje propagandnih i političkih akcija. Postali su heroji koji su davali nadu, a borili su se protiv suvremenih neprijatelja. Superjunacima nisu trebale vojske da spase svijet, već su to sami činili zahvaljujući svojim moćima. Uzdigli su se na razinu božanstva koje se zaziva kada je potrebna pomoć. Stripovski superjunaci razvili su zasebnu mitologiju, pri čemu je došlo do intertekstualnosti jer su mnogi likovi ili elementi preuzeti iz mitologija drugih naroda (poput Thora, Lokija ili Supermanove samsonovske snage).

Kada se pogledaju njihove nadnaravne sposobnosti, uviđa se srodnost s magijom. Unatoč toj sličnosti, čini se distinkcija. Naime, superjunaci su zadobili moć zahvaljujući znanosti, a ne magiji. Tako se napravio odmak od negativnog prizvuka magije, odnosno ogradilo se od veličanja vještica i sličnih bića. Stavivši naglasak na znanost, slavio se napredak i postignuća ljudskoga roda. Dakako, postoje i iznimke. „Mnogi od nas koriste proizvode naše tehnološke civilizacije bez da razumiju kako funkcioniraju. Stripovi o superjunacima nude takvu „znanstvenu magiju“ na svakome koraku - rakete, roboti, mutanti – ali su također vješti u nuđenju tradicionalnije vrste magije temeljene na mitu i religiji¹⁸“ (Reynolds 1992, 54).

Postoje i druga djela s fantastičnom tematikom, no, navedena se izdvajaju kao najznačajnija. Oba imaju duboke temelje s naglašenom znanstvenošću. Njihova je recepcija bila pozitivna što je utjecalo na njihovu popularizaciju, ali i popularizaciju samoga žanra. Iako su to djela napisana poglavito za djecu i mlade, ona su se proširila i na ostale generacije. Tako je fantastika postala višegeneracijsko štivo. Razlog je njena tematika koja intrigira djecu, ali i njena dubina koja pak intrigira odrasle. O čovjekovoj dobi ovisi razina interpretacije koja može varirati od površinske, slikovite, pa sve do traženja pozadinskih uzroka i dekonstrukcije. Shodno tome fantastika je postala konstantan fenomen.

Iako je došlo do njene popularizacije, i dalje ima kritičare. Bez obzira na to, ne može joj se nijekati njen osobiti status u popularnoj kulturi. Ta su djela od svojih postanaka prešla iz šire prihvaćenosti u predmete popularne kulture da bi se naposljetku našle u rukama masovne kulture. „Međutim, dok se masovna kultura obično rabi kao pejorativan izraz – kao pogrda – s popularnom kulturom nipošto nije uvijek tako. Neki, doduše, drže da je popularna kultura površna ili čak štetna, dok drugi, među njima i neki mislioci postmoderne, dokazuju da je

¹⁸ Autoričin prijevod.

podjednako valjana i podjednako vrijedna kao visoka kultura“ (Haralambos 2002, 885). Masovna kultura ne traži visoku umjetničku vrijednost, već je usmjerena na ostvarivanje čim većega profita. Ona prepoznaje potencijale predmeta popularne kulture te ih izdvaja s ciljem da ih unovči. Kao i što sam naziv govori, ona je usmjerena na masovno tržište.

Most između popularne i masovne kulture u današnje vrijeme čine filmovi. Upravo se to dogodilo s Tolkienovim djelima i stripovima o superjunacima. Nakon njihovih filmskih adaptacija koje su započele početkom novoga tisućljeća, njihova je poznatost uvelike porasla. Tome je znatno doprinio razvoj filmske industrije zajedno s napretkom filmskih tehnoloških inovacija koje su omogućile prikazivanje scena iz knjiga ili stripova putem specijalnih efekata. Mnogi odlaze pogledati filmove upravo iz tih razloga. Većina ljudi danas zna tko je hobit i što je taj prsten koji svima vlada ili su pak upoznati s terminima X-men, Marvel, DC, Wonder Woman itd. Kada se spominje Wonder Woman, mora se istaknuti važnost i jednakost ženskih likova u žanru fantastike. Ženski likovi nisu pasivne djeve kojima je potrebna pomoć, već one spašavaju druge. Nisu lišene nadljudskih moći i nisu ograničene društvenim normama. One su intelektualno i tjelesno snažne, različitih rasa i boja kože (plava, zelena itd.) s različitim sposobnostima. Mogu biti i princeze i ratnice. Također svaki superjunak ima svoj ženski superjunački ekvivalent.

Spomenuta su djela postala dijelom masovne kulture koja nudi publici široki asortiman raznolikih proizvoda, što dovodi do komercijalizacije. Međutim, masovna kultura je promjenjiva, ona traži aktualnosti koje će joj donijeti što veći ekonomski kapital. Izmjena djela fenomen je postmoderne.

Sve u svemu, Tolkienov svijet i svijet superjunaka imaju neizbrisiv trag u popularnoj kulturi. Utjecali su na mnoge generacije i nagnuli ih na čitanje. Neosporiva je činjenica kako su se zahvaljujući njima široko otvorila vrata koja vode u svijet fantastike što je dovelo i do snažne recepcije *Harryja Pottera*. No, sam žanr ne bi bio toliko prihvaćen da nije izgrađen na određen način. Upravo taj način gradnje priče jest faktor koji čini jednu priču uspješnijom ili prihvaćenijom od druge. Formula uspjeha koja krase i Tolkienova djela i stripove o superjunacima i *Harryja Pottera* jest dodavanje novog na temeljima poznatog, odnosno na temeljima mita.

4.3. „Nešto staro i nešto novo“

Mitovi su svojstvo i baština svakoga društva te su oduvijek okupljali interes znanstvenika iz raznih sfera društvenih i humanističkih znanosti. U ovom će se radu referirati na djela Lévi-Straussa, Barthesa i Campbella. Svaki se od njih bavio mitovima, no u različitim kontekstima te su svojim radom doprinijeli otkrivanju važnosti mitova. Polazište i svrha su im bili isti – oguljivanje, dekonstrukcija mitova. Vodeći se tezama spomenutih stručnjaka, svi su mitovi kada se „razodjenu“ slični, pa čak i isti. Sličnosti nadmašuju razlike. Svim je mitovima zajednička struktura koja je inkorporirana u veliki broj fantastičnih djela, među kojima je i *Harry Potter* J. K. Rowling. Postoji ustaljen obrazac koji se prepoznaje. Ne samo što se prepoznaje kada se mitovi dekonstruiraju, nego tu istu strukturu, ponavljajući obrazac, prepoznavaju i ljudi, laici, zato što su oni dio kolektivne podsvijesti. Točnije, ponavljajući uzorak mitova nalazi se u kolektivnom nesvjesnom. Uzimajući to u obzir, ljudi nesvjesno uočavaju elemente mitova te im tako neko djelo postaje poznato. Iz nesvjesnog dijela u svjestan dio izviruje prepoznatljivost, što može dovesti do pozitivne recepcije djela. Navedeni su se eksperti, osobito Lévi-Strauss, oslanjali na radove i ideje lingvista (de Saussure, Jakobson) i psihologa (Freud, Jung).

Strukturalni antropolog Claude Lévi-Strauss svojim je radom promijenio promatranje mitova. Izučavanje mitova primitivnih naroda dovelo ga je do zaključka kako je mit „govor; ali govor koji radi na veoma visokome nivou, i na kojemu smisao uspijeva, ako se to može reći, da se „odlijepi“ od (uzleti) lingvističkog temelja na kojemu je nastao“ (Lévi-Strauss 1958, 218). Jezik mitova je kompleksniji od običnoga jezika. Njegov doprinos proučavanju mitova leži i u mitemima koje definira kao velike temeljne jedinice mita. Njihova je uloga jednaka ulozi fonema u jeziku, a svrha im je iskazivanje binarnih oprečnosti. Budući da je mit prema njemu govor, mitovi međusobno komuniciraju. „Temeljna hipoteza Lévi-Strausas glasi da mitovi nastaju u procesu transformacije jednog mita u drugog. Mitovi nemaju nikakvo značenje po sebi, nego u odnosu na druge mitove“ (Wiesman 2002, 140). On se nije bavio izvornošću mitova, već je smatrao kako mit čine sve njegove verzije, dakle sve njegove transformacije. On nije zaseban. To se ne odnosi samo na različite varijacije mitova, već i na njihove različite interpretacije. Prema njemu postoji samo jedan mit o vješticama i čarobnjacima koji zadobiva različita tumačenja. Taj se mit može sagledati iz perspektive književnosti, teologije, sociologije, psihologije, antropologije, etnologije itd., no i dalje je to nastavak istog mita. J. K. Rowling preoblikovala je mit o vješticama i čarobnjacima, nastavila je na drugi način višestoljetni kontinuitet. Ranije je rečeno kako su vještice arhetipovi

ljudskoga društva, međutim to se ne poklapa s teorijom Lévi-Straussa, koji je smatrao da je nesvjesno prazno platno i da sve što se događa jest posljedica vanjskih utjecaja. Spomenute se binarne oprečnosti javljaju kako bi riješile skup određenih problema, u čijem rješavanju sudjeluju mitske slike. Arhetip se ne uklapa u njegovu teoriju zbog svoje univerzalnosti, dok su ponuđene mitske slike podobnije jer razrješavaju određenu problematiku i time se otvara prostor transformacije.

Roland Barthes osuvremenio je tematiku mitova. Osuvremenio u smislu da ju je približio modernoj kulturi za razliku od Lévi-Straussa koji se bavio mitovima primitivnih kultura. Barthes je oguljivao moderne mitove i time pokazao kako oni nisu rezervirani samo za drevna vremena, već su itekako aktualni. Dekonstruiranjem mitova na vidjelo je izašla i skrivena ideologija, čime je ukazao na denotativno i konotativno čitanje mita. Za njega je on iskaz i semiološki sustav za kojega se „već od početaka treba izričito ustanoviti da je komunikacijski sustav, poruka. Po tome vidimo da mit ne može biti predmet, pojam ili ideja; on je način označavanja, on je oblik“ (Barthes 2009, 143). Barthes mit uzdiže na razinu metajezika što ga razlikuje od jezičnog sustava koji ga izgrađuje, kao i Lévi-Strauss (pritom koriste različite terminologije). Mit nije priča, već je ukalupljen način na koji je priča ispričana. On ne nastaje sam od sebe, već je neraskidivo povezan s ljudskom poviješću. Uzajamno se oblikuju. Također, ističe kako mitovi nisu vječni, „jer u stanje iskaza zbilja prelazi zahvaljujući ljudskoj povijesti, upravo ona i samo ona upravlja životom i smrću mitskog govora“ (Barthes 2009, 143). Mit je, prema Barthesu, moćno političko sredstvo, no isto tako on se može i depolitizirati, iz čega izvodi kako je mit stvar navike, a ne istine. Također za recepciju mita važna je i otvorenost prema njemu, odnosno je li on nama upućen. „Mitski iskaz nastaje od gradiva koje je već bilo prerađeno kako bi postalo prikladno da se priopći: o mitovima možemo razmišljati neovisno o njihovu gradivu upravo zato što svaka građa mita, neovisno o tome je li reprezentacijska ili grafička, pretpostavlja označiteljsku svijest“ (Barthes 2009, 144). Mit se može primijeniti i na sliku. U konačnici, Barthes je ukazao na proizvoljnost smisla mita. On je povijesna kategorija te, kao takav, osjetljiv je na promjene, odnosno „duh vremena“.

Joseph Campbell naglašava univerzalnost mitova koja se nosi u podsvijesti pojedinaca. On ističe kako „simboli mitologije nisu proizvoljni; ne može ih se prisiljavati, izmišljati, ili trajno potiskivati. Oni su spontani proizvodi psihe, a svaki od njih u sebi nosi, i to neoštećenu, začetnu snagu svojega izvora“ (Campbell 2007, 30). U svom se djelu referirao na psihonalizu i Jungeovog arhetipa kako bi potvrdio svoju tezu. On je tvrdio kako svaki mit

ima iste karakteristike, što je nazvao teorijom monomita. Osnovu te teorije čini junak koji u svim mitovima prolazi kroz tri stadija: odlazak, inicijacija i povratak, što je potkrijepio primjerima brojnih mitova. Radi lakšega snalaženja ti će stadiji biti prikazani u tablici u kojoj će se istaknuti podudarnosti Campellovog putovanja junaka s *Harryjem Potterom* J. K. Rowling (Tabela 1).

STADIJ	OPIS KORAKA	HARRY POTTER
1. ODLAZAK	Upoznaje se junak i započinje njegova priča.	Predstavljen je Harry Potter i što ga čini osobitim.
1.1. Zov u pustolovinu	Dogodilo se nešto što će izmijeniti dotadašnji život lika.	Harry Potter prima pismo iz Hogwartisa.
1.2. Odbijanje zova	Ponekad lik odbije mogućnost da postane junak zbog obaveza, straha, nedostatka samopouzdanja itd.	Ova faza izostaje jer je Harry prihvatio zov avanture. Campbell ističe kako u mitovima može doći do odstupanja u svim ovim koracima.
1.3. Nadnaravna pomoć	Nakon pristanka na zov pustolovine, javlja se vodič koji će pomagati junaku.	Kao zaštitnici Harryja Pottera javljaju se Hagrid koji ga uvodi u svijet magije, Dumbledore koji ga uči kako pobijediti zlo i kasnije Sirius.
1.4. Prijelaz prvoga praga	Junak ostavlja poznati svijet i kreće u nepoznato.	Odlazak u Hogwarts.
1.5. Utroba kita	Junak prihvaća svoju sudbinu.	Harry prihvaća da je čarobnjak i kasnije kako je on jedini koji može uništiti Voldemorta, ali na način da žrtvuje sebe.
2. INICIJACIJA	Junak nastoji opravdati status junaka i odoljeti kušnjama.	Od Harryja svi očekuju junaštvo jer je jedini preživio

		smrtonosnu kletvu.
2.1. Put iskušenja	Javljaju se razni izazovi u kojima se lik dokazuje što ne mora uvijek biti uspješno.	Harry Potter i njegove borbe s Voldemortom i smrtonošama.
2.1. Susret s božicom	Muško ili žensko božanstvo koje predstavlja krajnju kušnju za ostvarivanje ljubavi, tj. vječnosti, a interpretacija božanstva ovisi od junaka.	U Potterovom slučaju božica bi bila njegova majka koja je umrla kako bi njega spasila te ju koristi kao snagu.
2.2. Žena kao zavodnica	Pojavljuje se ženski lik koji bi mogao skrenuti junaka s njegove putanje.	U Harryju Potteru taj lik bila bi Ginny, no ona ga ne odvrće od njegove sudbine, već se miče od njega kako bi je mogao ispuniti.
2.3. Pomirba s ocem	Sukob sa suparnikom (često prisutan otac kao suparnik)	Kod Harry je to Voldermort. Sukobom s njime, on se ustoličio kao junak.
2.4. Apoteoza	U ovom se koraku ukida neprijateljstvo i ostali negativni osjećaji putem fizičke ili simboličke smrti. Junak se duhovno uzdiže, što mu daje snagu.	Prije konačnog sukoba s Voldemortom, Harry je umro, točnije, dio njegove duše je nestao.
2.5. Konačna dobrobit	To je svrha cijeloga putovanja, svi prethodni događaji vodili su do toga. Junak duhovno sazrije.	Pronalaženje horkruksa kako bi se mogao uništiti Voldemort.
3. POVRATAK	Campbell ističe kako je putovanje junaka kružno, dakle uključuje i povratak s određenim predmetom koji	Uništavanje horkruksa.

	će izmijeniti stvari.	
3.1. Odbijanje povratka	Junak želi ostati tamo gdje se osjeća najsigurnije.	Harryju je bio ponuđen izbor – da se ukrca na vlak, što je bila metafora za onozemaljski život, ili se vrati i bori protiv Voldemorta.
3.2. Čarobni bijeg	Ovdje je riječ o potjeri zbog vraćanja ključnog predmeta, kojega je junak najčešće oteo.	Prema Campbellu, heroj nije jedinstven. U mitu ih može biti više, kao što je slučaj u <i>Harryju Potteru</i> . Kod nalaženja horkruksa i Harry i njegovi prijatelji našli su se u pogibeljnim situacijama.
3.3. Izvanjski spas	Pomoć pri povratku.	Harryju i njegovim prijateljima pomogali su i drugi likovi poput kućnog vilenjaka Dobbyja, kentaura, Snapea.
3.4. Prijelaz praga povratka	Nastoji se zadržati znanje dobiveno na putovanju i podijeliti ga s ostalima.	Harry je pobijedio smrt i spoznao što čeka Voldemorta, ali i njegovo znanje o postojanju magičnoga svijeta i usklađivanje sa životom u bezjačkome svijetu.
3.5. Vlada dvaju svjetova	Usklađivanje materijalnoga i duhovnoga.	Prethodno se može primijeniti i na ovaj korak.
3.6. Sloboda življenja	Oslobađanjem straha od smrti, stvara se sloboda življenja gdje se ne iščekuje budućnost niti se žali za prošlošću.	Na kraju sedme knjige, prikazan je život junaka iz serijala nakon nekoliko godina. Nitko se od njih ne brine o prošlosti, znajući da

		je opasnost prošla.
--	--	---------------------

Tabela 1: Campbellov monomit (Campbell 2007)

Djelo *Harry Potter* nema jednoga heroja, već više njih, u čemu i leži njegova intrigantnost. Također, likovi nisu isključivo dobri ili isključivo zli, već su kompleksniji, što se odnosi i na antagoniste. Nitko od likova nije savršen, više su ljudskiji, skloniji pogreškama. Rowling je dala pozadinske priče koje objašnjavaju motivaciju ponašanja likova. Kod Tolkiena i superjunaka postoji ta eksplicitna podjela na pozitivce i negativce, no likovi *Harry Potter* svijeta više odgovaraju stvarnosti. U tablici se prvenstveno referiralo na glavnog lika, no, i drugi se likovi uklapaju.

Svaki mit ima junaka, a kada se junaci različitih mitova ili u različitim djelima usporede, razlike će se prije uočiti, nego li sličnosti. „Ti se junački mitovi znatno razlikuju u pojedinostima, ali se pažljivim ispitivanjima sve više uviđa kako su strukturalno vrlo slični. Imaju, da tako kažem, univerzalni uzorak, pa čak i ako su ih razvile grupe ili stvorili pojedinci bez ikakve izravne međusobne kulturne veze – na primjer, afrička plemena ili sjevernoamerički Indijanci, Grci ili Inke u Peruu. Vrlo često se čuju priče koje opisuju čudnovato, ali skromno podrijetlo nekog junaka, prve dokaze o njegovoj nadljudskoj snazi, njegov brz uspjeh do uglednosti i moći, njegovu pobjedonosnu borbu sa zlosilama, njegovu sklonost prema pretjeranom ponosu (*hybris*) i njegov pad zbog izdaje, ili „junačku“ žrtvu koja završava njegovom smrću“ (Jung 1973, 110). Harry Potter bio je siročić, koje je od rane dobi pokazivalo magijske sposobnosti, a budući da je jedini preživio smrtonosnu kletvu, nije izbjegao ni slavu u magijskome svijetu. Također, žrtvovao je sebe za spas drugih. Postoji ultimativan zlikovac (Voldemort), ali i drugi sporedni zlikovci (Umbridge, smrtonoše) koji otežavaju put junaku, što je uvijek prisutan element u mitologijama. Veliki značaj u mitovima imaju i mjesta zbivanja, poput mračne šume, što je istovjetno Zabranjenoj šumi u koju Harry naposljetku i odlazi kako bi se suočio s Voldemortom te pritom pobjeđuje, u jednu ruku, smrt. Isto je važan motiv posjećivanja mjesta odakle je sve započelo, a Harry se vratio u svoju rodnu kuću gdje su mu ubijeni roditelji, odnosno mjesto gdje ga je Voldemort odabrao za svog protivnika.

Campbell je istaknuo kako ne postoji jedinstven i ispravan pristup tumačenju mitova, što je vidljivo iz prikaza ovih triju eksperta. Unatoč istome području interesa, postoje određena nesuglasja, ali i sličnosti, od kojih je najznačajnija ta da se mitovi nalaze u prostoru nesusjesnoga. Iako se Lévi-Strauss nije slagao s idejom o arhetipovima u mitovima, činjenica jest da se lik heroja iznova javlja u ljudskom društvu. Bavljenje mitovima u suvremenosti nije uzaludno, jer su oni dio naše svakodnevnice u koju se uvlače putem simbola. Ljudi su se oduvijek inspirirali mitovima upravo zbog lika heroja. „Općenito se može reći da potreba za junačkim simbolima nastaje onda kad našem ja treba osnaženje – kad je, da tako kažem, svjesnom duhu potrebna pomoć u vezi s nekim zadatkom koji ne može obaviti bez pomoći ili bez oslona na izvore snage što leže u nesusjesnom duhu“ (Jung 1973, 123).

Heroj podrazumijeva borbu za dobro. U *Harry Potter* svijetu, ali i kod Tolkiena i stripova, ključna je borba između dobra i zla, s konačnim ishodom pobjede dobra. Ali, kada se ta borba pogleda s povijesne perspektive, vidi se značajna razlika. Vještice, čarobnjaci nisu smješteni na stranu zla, već se oni individualno razdvajaju u te dvije skupine. Kod J. K. Rowling likovi su raznovrsni. Podijelivši školu čarobnjaštva i vještičarstva na domove, omogućila je čitateljima da se poistovjete s njima, ali i s likovima. Budući da je kod fantastike riječ o nestvarnome svijetu, autori imaju smanjenu odgovornost. Ništa se ne čini tako strašno, jer je izmišljeno pa čak i kada ta situacija možda podsjeća na neku iz stvarnosti. Fantastika služi kao bijeg od stvarnosti, ali i traženje vlastitoga junaka. Traži se junak s kojim se može poistovjetiti i koji će poslužiti čitatelju kao inspiracija. Uspjeh junaka i pobjeda negativca, odnosno sretan završetak, daje nadu čitatelju kako će, unatoč svim nedaćama, sve biti u redu (u životu čitatelja). *Harry Potter* je omogućio upravo to.

Na temelju arhetipova heroja i vještica i prateći univerzalni obrazac mita, ostvaren je uspjeh. J. K. Rowling nadogradila je ustaljeni obrazac mita novitetima. Čitatelji su nesusjesno zapazili poznate elemente, no, ono što ih je zadržalo su upravo te inovacije nastale iz tradicije. Izbjegnuto je klišeje. Vještice i čarobnjaci su tradicija, arhetipovi, poznatost, no, zahvaljujući *Harryju Potteru* zadobili su novo ruho. Oni nisu više demonska bića, štoviše, danas se priželjkuje pismo iz Hogwarta. Prije bi želja da se postane vješticom ili čarobnjakom odvela ravno do lomače, a danas vodi do kupovine artikala s tom tematikom. Tolkien i stripovi o superjunacima omogućili su proboj fantastike, no Rowling je vlastitom inovativnošću, tim spojem staroga i novoga, ostvarila uspjeh. O tome što je točno izmijenila, a što ostavila, govori sljedeće poglavlje.

5. Harry Potter i razbijanje ili održavanje percepcije vještica

J. K. Rowling magijske je elemente u *Harryju Potteru* temeljila na tradiciji. Njezin je najveći doprinos što je svojim književnim radom obrnula značenje vještice, čarobnjaka i magije. Konotacije su zadobile pozitivan prizvuk. U svoje je djelo uvrstila stereotipe o vješticama i čarobnjacima, no njenom su kreativnošću ublaženi ili izmijenjeni. Poznatu stereotipnu osnovu upotpunila je novinama. No, nisu samo prisutni stereotipi o vješticama. Sagledavši *Harryja Pottera* s imagološkog stajališta, prepoznaju se autopredodžbe, hereopredodžbe i metapredodžbe. Još jedan od razloga dobre recepcije navedenoga djela leži u prisutnosti Drugosti.

5.1. Stereotip i Drugost

Stereotipi su slike koje imamo o drugima te se na taj način orijentiramo u našem okruženju. Njihova je karakteristika generalizacija i oni utječu na naše ponašanje prema drugima. Naučeni su i lakše ih je razotkriti od arhetipova te su posljedično skloniji promjenama. Možda se tako čine, no stereotipi nisu čvrste, okamenjene tvorevine, već su povijesni konstrukti. Mijenjaju se zajedno s ljudskim društvima, no, mogu se revitalizirati po potrebi. Zadobivaju snagu u stanjima nesigurnosti gdje služe kao obrambeni mehanizam. Stereotipi su dio kolektivne (ne)svijesti. Ljudi shvaćaju kako neka stereotipna priča ne odgovara svima, no njome se opet vode.

Stereotipi se oblikuju s vlastitog gledišta. „Naravno, ljudi su oduvijek govorili o sebi i o drugima, i pri tome su uvijek uspostavljali istu antitetičnu poziciju, u kojoj mi predstavljamo „mjeru svih stvari“, jer se prema nama određuje ono što je normalno, uobičajeno i ispravno, dok oni, samim time što su drugi, zauzimaju mjesto izvan sistema usvojenih normi, jer su drukčiji od nas, pa kao takvi predstavljaju odstupanje od normalnog, uobičajenog i ispravnog. Ne treba naglašavati da se iz te pozicije stalno generiraju stereotipi u kojima ljudi oduvijek misle o drugim rasama, o drugim narodima, od drugim društvenim grupama, o ženama“ (Lešić 2003, 96). Drugost i mi u binarnoj su opreci iz koje mi stvaramo stereotipe. Drugost je zrcalo *mi* koje prikazuje sve negativne strane mi. Sve ono što nije dobro projicira se na Drugoga i tako se učvršćuje i opravdava superiornija slika nas. Drugost i stereotipi čuvaju se u društvu koje ih proizvodi, no, isto su tako Drugi svjesni kako ih njihovi Drugi vide. Stoga, kada autor piše o nečemu, piše sa stajališta vlastitog društva i kulture. Nudi

vlastito viđenje Drugoga. „Riječ je o tome da piščevo (ili čitateljevo) poimanje strane stvarnosti nije izravno već je posredovano imaginarnim predodžbama grupe ili društva kojoj on pripada. Otuda proizlazi potreba proučavanja društveno imaginarnog koje okružuje književnu sliku o stranim zemljama. Samo ćemo polazeći od tog poučavanja moći ispitati je li autor reproducirao (svjesno ili nesvjesno) neku opću predodžbu ili se radikalno udaljio od svih kolektivnih imaginarnih shema kako bi pokazao svoju kreativnost, a time i kritički odnos prema stvarnosti“ (Moura 2009, 159). J.K. Rowling je napisala djelo sa stajališta vlastite kulture, ali je neosporan utjecaj i preuzimanje tuđih kulturnih elementa.

Što se tiče magije, vješticarstva i čarobnjaštva, oni nisu svojevina samo jednog naroda, već su univerzalniji. Ni jedan narod ne prisvaja te dijelove kao svoju kulturnu baštinu (s izuzetkom Rumunjske). Možebitni razlozi zašto se ne traže „autorska prava“ su povezanost s mračnim djelatnostima, primitivizmom društva i općim zlom. *Harry Potter* nastao je u Velikoj Britaniji, a prvi je dio izdan 1997. Dakle, nastao je u razvijenoj zapadnoj svijetu, gdje je bilo tolerantno viđenje magije te heterogenost naroda, odnosno Drugosti.

5.2. Drugost u *Harryju Potteru*

Iako je riječ o fikciji, oprečnost mi-oni ne izostaje ni iz izmišljenoga svijeta. Vještice i čarobnjaci su Drugost bezjacima i obrnuto. Samo što kod magijskog stanovništva postoji veća tolerancija prema bezjacima. Nije toliko riječ o toleranciji koliko o znanju da oni postoje, dok rijetki bezjaci posjeduju te informacije. Rezultat je to progona vještica i čarobnjaka koji nije zaobišao ni *Harry Potter* svijet. Iz toga se razloga magijsko stanovništvo odlučilo povući te je donesen Statut o tajnosti koji štiti magijsko stanovništvo od bezjaka. Taj negativan stav prema magiji najviše je prisutan u obitelji Dursley, što je vidljivo iz sljedećeg opisa: „Gospodin i gospođa Dursley, iz Kalinina prilaza broj četiri, bili su ponosni što su normalni ljudi da ne mogu biti normalniji i još bi vam zahvalili na komplimentu ako biste im to rekli. Od njih ne biste nikad očekivali da budu upleteni u nešto čudnovato ili tajanstveno, jer jednostavno nisu trpjeli takve besmislice“ (Rowling 2004, 7). U trećem se dijelu spominju progoni vještica, ističe se kako su rijetko prave magijske osobe uhvaćene, jer su lako mogle pobjeći. Naravno, uz pomoć magije. Također, svaka je magijska osoba mogla izvesti čaroliju smrzavanja pa su na lomači najčešće završili nedužni (oponašanje stvarnosti). S druge strane, magične su osobe držale svoj svijet zatvorenima, a pojedine skupine povezane s mračnim silama nastojale su

uspostaviti svoju prevlast. Nije izostajalo ni progona bezjaka, što je jedna vještica željela ozakoniti kao sport.

Bezjaci i magične osobe međusobno su zrcalili vlastite negativne slike. Jedni su se drugih bojali, i uzajamno su proizvodili taj strah. U četvrtome dijelu, *Plameni pehar*, upoznaju se i druge europske škole vještičarstva i čarobnjaštva – francuska i bugarska. Francuski su učenici prikazani kao umišljeni, kompetitivni, graciozni te modno osviješteni. Iz toga se prikaza čita stereotip o Francuzima. Bugarska škola je poznata po bavljenju mračnim silama. Prema Mariji Todorovoj „Balkan je europska Drugost koji je percipiran kao nepromjenjiv i primitivan, ali i diskurzivan“ (Todorova 2015). Balkan je za ostale europske zemlje bio egzotičan, divlji i nestabilan. Na ideju o bugarskoj školi kao mjestu mračne magije zasigurno je utjecala ova predodžba koja dolazi iz Velike Britanije, ali i blizina Rumunjske sa svojom legendom o Drakuli. J. K. Rowling kasnije je proširila magijske škole izvan Europe na područje SAD-a, Brazila, Japana i Afrike. Američka magična zajednica ne dozvoljava otkrivanje svoga postojanja bezjacima zbog progona, u japanskoj školi pelerina mijenja boju ukoliko učenik iznevjeri kodeks časti, brazilska škola nalazi se u prašumi, a afrička je poznata po animagusima i ne učestalome korištenju čarobnog štapića. Sve ove stvari, američka isključivost, japanska čast, brazilska prirodna bogatstva i afrička egzotičnost, rezultat su heteropredodžbi, odnosno autoričinog viđenja drugih sa stajališta vlastite kulture. Ponašanje je ljudskih zajednica determinirano Drugošću. Kada se Drugost prepozna, tada se stigmatizira i često diskriminira.

U svijetu *Harryja Pottera* ne izostaje ni diskriminacija različitih. To se prvenstveno odnosi na mutnjake. Mutnjaci su magične osobe rođene u bezjačkoj obitelji pa im se pripisuje kako su prljave krvi. Za vrijeme ponovne Voldemortove vladavine, u posljednjoj knjizi *Darovi smrti* kada se istražuju magično podrijetlo osoba, opisuje se privođenje mutnjaka na ispitivanje i mučenje. Glavni je problem bio odakle njima čarobni štapić, tj. magija, ako su rođeni u obitelji bez magije. Osuđivani su za krađu istog i zatvarani. Cijeli taj proces neodoljivo podsjeća na novovjekovne procese protiv vještica. Postojao je i suprotan slučaj, a to su bili hrkani. Hrkani su osobe rođene u magijskoj obitelji, ali kod njih se nije javila magična moć. Takvi se osobe isključivalo iz magijske zajednice i poticalo ih se na život u bezjačkome svijetu. Za osobu koja drži do svog magičnog statusa, imati potomka hrkana bilo je sramotno. Čistokrvni se čarobjaci nalaze najviše u hijerarhiji, no i one miješane krvi¹⁹

¹⁹ Jedan roditelj je magijska osoba, a drugi bezjak ili mutnjak.

znatno se uvažavalo. Uza krvni čarobni status, utjecalo je i bogatstvo na prihvaćanje osobe. Diskriminirala su se i fantastična bića poput kućnih vilenjaka koji se nisu mogli sami osloboditi gospodara te kentaura – polu ljudi i polu konja. Iako su bili visoko inteligentni, zbog konjske polovice bili su ponižavani. Oba čimbenika, i Drugost i diskriminacija navode čitatelja da se poistovjeti s likom. Diskriminacija je vršena i zbog siromaštva, izgleda, intelekta, roditelja, nespretnosti itd. To su sve situacije iz života čija težina varira, a približuju knjigu čitatelju.

5.3. Magijsko nasljeđe

Iolar u svome djelu *Paganizam u teoriji i praksi: magija i vješticaštvo* opisuje sastavnice magije, što će biti polazište za usporedbu s *Harryjem Potterom* J. K. Rowling. Kao glavne elemente ističe „odnos s prirodom, vilinski svijet, magiju, divinaciju, travarstvo i iscjeljivanje“ (Iolar 2013). Neki su od tih dijelova uključeni u kurikulum škole vješticaštva i čarobnjaštva Hogwarts. Kod odnosa s prirodom Iolar navodi važnost boja, kristala, metala, biljaka i životinja. Svaki dom u Hogwartsu ima svoju boju i životinju koja ju reprezentira, što je usklađeno s obilježjima pojedinoga doma. U tablici će biti navedeni domovi i simbolika njihovih boja i životinja radi lakšega pregleda (Tabela 2).

DOM	BOJA I SIMBOLIKA	ŽIVOTINJA I SIMBOLIKA
GRIFFINDOR	Crvena: ljubav, privrženost, hrabrost, zaštita, rat, opstanak, instinkt, vodstvo	Lav: snaga, plemenitost, hrabrost, autoritet, bezbrižnost
HUFFLEPUFF	Žuta: znanje, moć, povjerenje, kreativnost, optimizam, prijateljstvo, udobnost, plašljivost, nesigurnost, ljubomora, idealizam	Jazavac: odlučnost, hrabrost, ustrajnost
RAVENCLAW	Plava: mudrost, ponos, razumijevanje, umjetnost, smirenost, profinjenost, melankolija, opuštenost	Orao: kozmički i individualni duh, plemenitost, snagu, moć,

SLYTHERIN	Zelena: život, priroda, sigurnost, prosperitet, uspjeh, bogatstvo, mladost, vitalnost, pretjerana ambicija, pohlepa	Zmija: plodnost, stvaralačka moć, transformacija, besmrtnost, iscjeljivanje, zdravlje
-----------	--	--

Tabela 2: Simbolika domova u Hogwartsu (Iolar 2013)

Navedeno odgovara domovima kako ih je opisala J. K. Rowling. Griffindor je dom hrabrih, Ravenclaw inteligentnih, Slytherin ambicioznih (iznjedrili najviše mračnih čarobnjaka), Hufflepuff je dom svih ostalih, a karakterizira ga dobrodušnost, strpljivost, odanost i prijateljstvo, stoga navedena simbolika odgovara. Međutim, simbolika nekih životinja poput lava, zmije (prepredenost i opasnost) i orla (inteligencija) je općepoznata. Osim spomenutih životinja, u knjigama se još javljaju i druge koje se stereotipno vežu uz vještice poput mačke, štakora, žabe i sove, a upravo te životinje su učenici mogli donijeti sa sobom u Hogwarts. Te se životinje nazivaju familijarima, a pomažu vlasnicima u magijskoj djelatnosti. „U prošlosti se smatralo da su tri životinje najprikladnije: mačka, sova i žaba (krastača), a potom gavran, pas i, eventualno, miš ili štakor“ (Iolar 2013, 102). U knjigama Harryju je pomagala njegova sova koja ga je razumjela, isto kao što je Hermionu razumio njen mačak. Sve su životinje bile povezane s vlasnicima, na neki su se način međusobno sporazumijevale. Čarobnjaci i vještice mogli su se putem čarolije i vježbanja pretvoriti u animaguse, životinjske oblike. Tako su se pojedini Harry Potter likovi pretvarali u mačku, jelena, psa, štakora ili bubu. Izbor životinja sukladan je karakteru lika. Tako se mudra i stroga profesorica McGonagall pretvarala u mačku (jednako strogog i pronicljivog pogleda). Osim spomenutih životinja, J. K. Rowling uklopila je razna mitska bića poput grifona, sfinge, ali nije izostajalo ni vlastite domišljatosti, što je vidljivo iz knjige *Fantastična bića i gdje ih naći* (istoimenu film).

Osim u domovima simbolika je boja vidljiva i u čarolijama, kletvama i urocima. Smrtonosna kletva *Avada Kedavra* ima zeleni bljesak. Zelena se boja oduvijek povezivala s vješticama pa su mnoge vještice u (crtanim) filmovima zelene boje, poput vještice iz Oza. To je boja prirode, a vještice i čarobnjaci povezani su s prirodom, a budući da su oni smatrani vražjim suradnicama, zelena je boja dobila negativnu simboliku. Oprečnost bijele i crne boje nastavlja se u vidu bijele i crne magije, dobra i zla. U Hogwartsu postoji predmet Travarstvo u

kojemu se bavi uzgojem magičnih biljaka. Jedna od spomenutih biljaka bila je madragora koja je vrištala kada se izvadila iz tegle, no imala je veoma ljekovita svojstva. Točnije, koristila se za iscjeljivanje ljudi koji su bili okamenjeni pogledom baziliska, goleme zmije povezane s osnivačem Slytherina. Prema Iolaru, „madragorin je korijen čovjekolikog oblika koji se ne smije dirati jer će osoba umrijeti u agoniji, a biljka će urlati i krvariti“ (Iolar 2013)., stoga su učenici Hogwarta stavljali pokrivala za uši kada su ih izvlačili. Školski predmeti u Hogwartsu slični su Iolarovim osnovnim elementima magije. Glavninu predmeta čine Astronomija, Čarolije, Obrana od mračnih sila, Travarstvo, Povijest magije, Napitci te Preobrazba. Od treće godine nadalje dodaju se Alkemija, Aparacija, Aritmacija, Proricanje, Skrb za magična bića, Antičke rune i Bezjački studiji. Svi sadržavaju dijelove Iolarovih elemenata. Zanimljiva je i simbolika brojeva u djelu. Postoji sedam knjiga, sedam horkursa i ističe se kako je sedam najmoćniji magijski broj što odgovara paganističkome viđenju sedmice kao „zbroja duha (3) i materije (4), pa je simbol savršenstva (3+4=7). Smatra se naj sretnijim brojem, pa je teško nabrojati s čime sve korespondira u gotovo svim duhovnim tradicijama“ (Iolar 2013, 288).

Nadalje, likovi u *Harryju Potteru* nose šiljaste šešire i pelerine, no, ne uvijek. Noć vještica dan je koji se posebno obilježava. Što se tiče kotlića i metla, i taj se stereotip nastavio pa je čak osmišljena i igra metloboj. No, to nije jedino sredstvo prenošenja s mjesta na mjesto, postoje i način putovanja putem životinje, letipraha, aparacije itd. Zaključno, Rowling je u svome književnome radu zadržala puno prepoznatljivih magijskih sastavnica, ali je njihove negativne strane umanjila, pa čak i simpatizirala. Ona je promijenila viđenje vještica svojim književnim djelom. No, valja napomenuti kako je i dalje ostao dio negativnoga taloga o vješticama koji se u slučaju nesigurnosti može revitalizirati, tj. iznova može započeti „lov na vještice“. Kada se netko okarakterizira riječju „vještica“, negativne se konotacije jave uz pozitivne. Osoba će prije to protumačiti kao uvredu, nego kao indiferentan komentar ili pohvalu. Međutim, povijesno sagledavši, vještice su bile žrtve jer se nisu uklapale u postojeće stanje stvari. Prema *Malleusu* one su tražile i poticale izmjenu društva svojim radnjama. Opirale su se autoritetu. One su bile snažne žene kojima nije nedostajalo intelekta. Dapače, mnoge su i završile na lomači jer su bile previše inteligentne i napredne za svoju suvremenost. Predstavljale su opasnost. Taj je nehotičan stereotip J. K. Rowling nastavila u svojem djelu, što se osobito vidi na primjeru Hermione i profesorice McGonagall. Također, kod spomenute autorice nema spolne diskriminacije, svi su ravnopravni, a jedini je faktor podjele dobro i zlo.

ZAKLJUČAK

Harry Potter J. K. Rowling uistinu je izvršio znatan utjecaj na promjenu percepcije vještica, čarobnjaka i magije. Iako je ključan faktor, nije jedini u tome procesu. Vještice su arhetipovi ljudskoga društva koje se čuvaju u kolektivnome nesvjesnom sa statičnim temeljima i mogućnošću nadogradnje. Kakva će biti nadogradnja, ovisi o društveno-političkim-kulturnim uzrocima ili, bolje rečeno, o suvremenosti. J. K. Rowling je u svojem radu učinila upravo to. Nadogradila je arhetip o vješticama s pozitivnim i poželjnim obilježjima, a sve je to temeljila na poznatoj mitskoj strukturi – borba između dobra i zla, pozitivca i zlikovca. Svoje je djelo temeljila na heroju, još jednome arhetipu karakterističnome za mitove. Djelo *Harry Potter* postiglo je veliki uspjeh jer se koriste poznati elementi i strukture poput vještica, heroja, romana, ratova, borbe između dobra i zla te života i smrti. U fiktivnom se svijetu spomenute situacije čine manjem opasnima upravo zato što su izmišljene. Omogućen je bijeg od stvarnosti, a mnoštvo raznovrsnih i kompleksnih likova pružaju čitatelju izbor i odabir poistovjećivanja. Nakon *Harryja Pottera* došlo je do provale knjiga i filmova s fantastičnom tematikom poput *Sumrak sage*, filmova o superherojima, zombijama, vampirama te serije kao što su *Igre prijestolja* i brojne druge serije s tematikom superjunaka.

Kroz djelo se najviše govori o vješticama, tj. o ženama jer su one bile najveće žrtve, što je uzrokovano izostankom osobne slobode i prava na znanje. Koristile su svaku priliku, svaku pukotinu da razmaknu okove, da se rasterete patrijarhalne stege. *Harryjem Potterom* vještice su zadobile pozitivnu konotaciju, premda se i dalje osjeća natruha negativne. Možebitan razlog tomu je što se gleda sa stajališta ovdašnje hrvatske kulture koja još uvažava tradiciju (u što spada i katolička vjera). Iako je J. K. Rowling svoje djelo gradila na poznatim stereotipima koje je preuredila, jedna je stvar ostala nepromjenjena, bilo slučajno ili namjerno. Vještice su oduvijek bile inteligentne osobe i zbog toga su se izdvajale i smetale nadređenima. One su prije medicine znale ublažiti ili izliječiti bolesti. Današnje bi žene, prema novovjekovnim standardima, bile proglašene vješticama jer su samostalne, nepokorne, ambiciozne, razmišljaju kao muško, istražuju i ističu svoju seksualnost, nalaze se u javnome prostoru te mnogo drugo. Danas kada se kaže ženi da je vještica, to je ustvari kompliment njihovoj emancipiranosti i inteligenciji.

Zaključno ističem ovaj citat iz posljednje knjige o *Harryju Potteru*: „Naravno da se sve ovo događa u vašoj glavi, Harry, ali zašto, pobogu, mislite da je zbog toga manje stvarno?“ (Rowling 2007, 583). Stavljanjem te rečenice u kontekst ovoga rada vidi se snaga pisane riječi. Ono što se događa u glavama autora, može se projicirati na stvarnost. Pisana riječ ima snagu performativa, ima moć djelovati. No, ona nije apsolutna istina. Štoviše, podložna je stalnoj mijeni pri čemu se mijenjaju konotativna i denotativna značenja. Kod magije, vještice i čarobnjaštva ne može se reći da je došlo do potpunog preokreta paradigme jer se još uvijek uz njih vežu tradicionalne, negativne konotacije. Kazati nekom da je vještica i dalje podrazumijeva određenu dozu uvrede i stereotipiziranja. Riječ ima moć obilježiti i osloboditi. Kako su Institoris i Sprenger udarili negativan pečat riječi vještica, pa posljedično time obilježili i žene, tako je J. K. Rowling na taj negativan pečat udarila pozitivan, koji je masovno prihvaćen.

LITERATURA

1. A. A. „Čarolije, vještice i vukodlaci“ u: *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol. 10, br.5, Zagreb, 1929., str. 283 (280-285).
2. Balthasar, Michaela. 2004. „J.R.R. Tolkien: A Rediscovery of Myth“. U: *Tolkien and the Invention of Myth: a Reader*, ur. Jane Chance, 19-35. Lexington: University Press of Kentucky.
3. Bayer, Vladimir. 1982. Ugovor s đavlom: procesi protiv čarobnjaka u Evropi, a napose u Hrvatskoj. Zagreb. Informator.
4. Bedouelle, Guy. 2004. *Povijest Crkve*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
5. Behringer, Wolfgang. 2004. *Witches and Witch Hunts: A Global History*. Cambridge: Polity.
6. Birnstein, Uwe. 1998. *Kronika kršćanstva*. Zagreb: Mozaik knjiga.
7. Biblija: Stari i Novi zavjet. 2008. ur. Jure Kaštelan, Bonaventura Duda. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
8. Bleicken, Jochen. 2005. *Povijest svijeta*. Split: Marjan tisak.
9. Carso, Paul Carus. *The History of the Devil and Idea of Evil: From the Earliest Times to Present Day*. 1900. Chicago: Open Court PublishingCo.; London: Kegan Paul, Trench, Trübner&Co. (Ltd.)
10. Dejan Zadro „Inkvizicija u srednjemu vijeku“ u : *Pro tempore: časopis studenata povijesti*, Vol 1, br. 1, Zagreb, 2004., str. 27.
11. Glazier, Michael, Monika K. Hellwig, ur. 2005. *Suvremena katolička enciklopedija: M-ž*. Split: Marjan tisak.
12. Grimm, Jacob, Wilhelm Grimm. 1994. *Sabrane priče i bajke: prva knjiga*. Zagreb.
13. Hall, Michael A., 2005. "The Influence of J.R.R. Tolkien on Popular Culture" http://opensiuc.lib.siu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1328&context=uhp_theses (11. lipnja 2017. godine)
14. Haralambos, Michael, Martin Holborn. 2002. *Sociologija: teme i perspektive*. Zagreb: Golden marketing.
15. Hrvatska enciklopedija. Zagreb: „Leksikografski zavod Miroslav Krleža“. <http://www.enciklopedija.hr/>

16. Hruškovec, Tomislav. 1998. Đavlu zapisane: o vješticama u Zagrebu i Hrvatskoj. Zagreb: Imprime.
17. Hugo, Victor. 1995. Zvonar crkve Notre-Dame, Zagreb: Konzor.
18. Institoris, Heinrich, Jacob Sprenger. 2006. Malleus Maleficarum: malj koji ubija vještice. Zagreb: Stari grad.
19. Iolar, 2013. Paganizam u teoriji i praksi: Knjiga druga: Magija i vještičarstvo, Zagreb: Despot Infinitus.
20. Jacobi, Jolande. 2006. Psihologija Carla Gustava Junga: uvod u cjelokupno djelo s uvodnom riječi C. G. Junga. Zagreb: Scarabeus-naklada.
21. Johnson, Jeffrey K. 2012. Super-History: Comic Book Superheroes and American Society, 1938 to the Present. Jefferson, North Carolina: McFarland.
22. Jung, Carl G., M. L. von Franz, Joseph L. Henderson, Jolande Jacobi, Aniela Jaffé. 1987. Čovjek i njegovi simboli. Zagreb: Mladost
23. Jurić Zagorka, Marija. 2012. Kontesa Nera. Zagreb: EPH Media.
24. Knibiehler, Yvonne. 2004. Seksualnost kroz povijest. Zagreb: AGM.
25. Kuhn, Thomas. 1999. Struktura znanstvenih revolucija. Zagreb: Jesenski i Turk: Hrvatsko sociološko društvo.
26. Le Beau, Bryan F. 2016. The Story of The Salem Witch Trials: „we walked in clouds and could not see our way“. New York: Routledge.
27. Le Goff, Jacques. 2015. Treba li povijest zaista dijeliti na razdoblja?. Zagreb: TIM press.
28. Lešić, Zdenko. 2003. Nova čitanja: poststrukturalistička čitanka. Sarajevo: buybook.
29. Lévi-Strauss, Claude. 1958. Strukturalna antropologija. Zagreb: Stvarnost.
30. Lohse, Bernhard. 2006. Martin Luther. Zagreb: Teološki fakultet „Matija Vlačić Ilirik“.
31. Mataković-Vlašić, Ljiljana. 2002. Žene i Crkva. Zagreb: Multigraf.
32. Miles, Rosalind. 2009. Tko je skuhao Posljednju večeru?: ženska povijest svijeta. Zagreb: Europapress holding : Novi Liber.
33. Moura, Jean-Marc. 2009. „Kulturna imagologija: pokušaj povijesne i kritičke sinteze“. U: Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju, ur. Davor Dukić [et.al.], 151-169. Zagreb: Srednja Europa.
34. Oraić Tolić. 2005. Muška moderna i ženska postmoderna: rođenje virtualne kulture. Zagreb: 2005.
35. Perrot, Michelle. 2009. Moja povijest žena. 2009. Zagreb: Ibis grafika.

36. Peternai, Kristina. 2005. Učinci književnosti: performativna koncepcija pripovjednog teksta. Zagreb: Disput.
37. Goldstein, Ivo, ur. 2008. Povijest: 8: humanizam i renesansa, doba otkrića. Zagreb: Europapress holding.
38. Goldstein, Ivo, ur. 2008. Povijest: 10: doba apsolutizma (17. stoljeće). Zagreb: Europapress holding.
39. Goldstein, Ivo, ur. 2008. Povijest: 11: Doba prosvjetiteljstva (18. stoljeće). Zagreb: Europapress holding.
40. Goldstein, Ivo, ur. 2008. Povijest: 12: Kolonijalizam i građanske revolucije. Zagreb: Europapress holding.
41. Goldstein, Ivo, ur. 2008. Povijest: 13: Napoleon, restauracija i revolucionarna kretanja: (1800.-1848). Zagreb: Europapress holding.
42. Goldstein, Ivo, ur. 2008. Povijest: 15: Kolonijalna carstva i imperijalizam: (1871. – 1914.). Zagreb: Europapress holding.
43. Reynolds, Richard. 1992. Super Heroes: A Modern Mythology. London: B.T. Batsford.
44. Rowling, Joanne Kathleen. 2004. Harry Potter i kamen mudraca. Zagreb: Algoritam.
45. Rowling, Joanne Kathleen. 2007. Harry Potter i darovi smrti. Zagreb: Algoritam.
46. Todorova, Marija. 2015. Imaginarni Balkan. Zagreb: Naklada Ljevak.
47. Tomić, Draženko. 2002. Inkvizicija: nastanak, razvoj i povijesno značenje. Zagreb: Teovizija
48. Van Loon, Hendrik Willem. 2003. Povijest čovječanstva. Zagreb: Mozaik knjiga.
49. Wiesman, Boris, Judy Groves. 2003. Lévi-Strauss i strukturalna antropologija za početnike. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

POPIS TABLICA

Tabela 1: Campbellov monomit (Campbell 2007).....	61
Tabela 2: Simbolika domova u Hogwartsu (Iolar 2013).....	69